

„Én próbaidőn vagyok a költészet műhelyében“

Beszélgetés Domonkos Istvánnal

– Domonkos István indulása az Új Symposionhoz kapcsolódik. Mit jelentett ez a bölcső az együtt induló költők számára? És mit jelentett az avantgárd szemlélete és a konvenciókkal szakító művészet a vajdasági és az egyetemes magyar irodalomban?

– Igen későn, tizennyolc éves koromban döbbsentem rá, hogy férges vagyok, hogy kukac rágicsál a húsomban. A férget zenével akartam megsemmisíteni, de nem sikerült. Valaki aztán kiszelektált a gyümölcsös kosárból, bevágott egy kocsmába öt-hat férges gyümölcs közé. Kíváncsian bámultuk egymást. Azóta sem teszünk mást. Latyakos-lucskos szerekkkel finomítgatjuk magunkban a féregrágtá Semmit. Eszme nélküli eszme-fuvarosok, beszolgáltatót életek szívós lajstromozói, a jelentéktelenségben való tájékozottságunkkal kérkedve, idomított, edzett vesztesek, miközben a jövő tömegsírokban gyakorlatozik. A költészet boldogságközvetítő irodájában nyöszörgésünket dalnak vélték a Szebb Jövő élmunkásai.

– A konvencióellenesség, a nonkonformizmus gondolatosságban is, formában is szakított még a 60-as évek modernnek mondott irodalmi szokásaival is. Egyik regényében például a bekezdések indításakor egyáltalán nem használ nagybetűt, és pontot sem a végén. Ezzel valamilyen monológ-jelleget akar adni A kítömött madárnak?

– A klisék közkatónájának tartom magam. Az irodalomban mindenki klisírozik vagy klisírozat.. Mindenki, kivételek nincsenek. A megrögzött szokások által kordában tartott létet áhítozom jelenleg is. Sablonos frázisok kéjence vagyok...

Sima tercek, szabályos ütembeosztás, meggyőződés nélküli öntudat, képernyő előtt heverésző rettegés, táncba vitt gyász, zuhanó jókedv...

... ami meg a pontokat, vesszőket, betűket, szavakat, mondatokat illeti: esküdt ellenségem valahány! Én Puskás akartam lenni, nem Szepesi!

... az írógép jeleire mért ütésekől összeálló szóhalmazokban egyaránt fuldoklik tölgy, pipacs, pályatárs...

... állítólagos nonkonformizmusom félve ápolgatott lustaságomból eredeztethető...

... a kisbetűk csökkentik a konszolidációt, a konszenzusat, a poltronizmus veszélyét...

... egy ici-pici kicsi betű, aztán semmi... nesze semmi, fogd meg jól...

... otromba, létrátnyelt, mekegő szavunk, a „megfellebbezhetetlen” egycsapásra leszoktatott az irodalomról...

... egy másik szavunk, az „átvilágíthatatlan” viszont írásra ingerel...

... felebarát ... hát nem szörnyű!!!

... barátfüle...

– „... a tengert álmodod, mint kék halált” – írja Tisza című versében. A tenger művészetének ihlető forrása. Milyen motívum ragadta meg az Adriában?

– A motívum a sós vízben medúzaként lebegő vagina volt, melynek sommás leírása is balzaci erő kifejtést igényelne, büszke birtokosa, a dalmát lány combjai között másodvirágzásnak indult gátlásos lényem minden átmenet nélkül dallikázni kezdett a víz alatt: „van már só...”

– A földrajzi név máshol is az absztrakció kiindulási pontja. Milyen modell-ország képét rajzolta meg Kanada című versében? Megtapasztalt élmény az a kikötő, ahonnan „sohasem indul hajó”?

soha, egyetlen egy országból sem indult ezidáig hajó,
tenger és hajó nélküli időket élünk
a veszett kutyaként üldözött meztelen utcagyerek szemében
a közöny sminkelt arca tükröződik
ágaskodik a viagrás nyomor
nincs indulás se megérkezés
roncsolt területen toporgás
honnán hová miért
a kérdéseket felzabálták a válaszok

– Pályája egyszerre indult Tolnai Ottóéval. A két költőt szoros szellemi kapcsolat fűzheti össze, hiszen közös verseskötetük is megjelent, Tolnai Doreen 2 című versére pedig Kontrapunkt címmel variációt írt. Valóban ellenvers vagy variáció ez a vers?

– Egyik versre sem emlékszem, fényképeket, könyveket nem őrizgetek... Ottónak máig napig sem bocsátottam meg, hogy nem mutatta be nekem a hölgyet, Doreent.. Ő létezett. A két vers közötti különbség e tényből származhatik.. Ottó vak szerelméből kifolyólag hordoz össze hetet-havat a papírra, én meg irigységemből kifolyólag. Itt esetleg feltehető a kérdés, vajon melyik élethelyzet gyümölcsözőbb. Hazudnék, ha most azt állítanám, hogy a nő-nélküli..

– Lírikusnak tartja-e magát a szó hagyományos értelmében? Hiszen a verset „kipusztulásra ítélte őszállatnak” tartja. Hatott-e lírájára az az életrajzi tény, hogy muzsikusként indult?

– Életemnek egy zenei akkord szabott irányt. Disszonáns akkord volt. Fiatalon megőrült zenetanárnőnk homlokával csapott le a zongora billentyűire.

Én próbaidőn vagyok a költészet műhelyében. A Mester az első pillanattól fogva leleplezősemen ténykedett. Ténykedését gyors siker koronázta, és azóta zavartalanul pöffeszkedik bennem.

– Danyi Magdolna írta az 1963-ban született Rátka című Domonkos versről: „... költői nyelvét pátosz, szertelen hit hevíti. Ez a hit a nyelv kifejezőerejében, az alkotás létjogosultságában való hitet jelenti. És ugyancsak ő írja az 1971-es Kormányeltörésben című

verséről: „... a nyelvi formalizálás első szintjét a nyelv rombolása jelenti, a nyelvi rendszer leépítése a nyelv szótári szintjére!“
Hogyan jutott el a barokkosan díszes kifejezéstől a kiüresedés megdöbbentő nyelvi kifejezéséig?

– Magdikám. Öllelek.

– *Szellemi kirándulás-e a Via Italia című ifjúsági regénye és a Tessék engem megdicsérni című verseskötete, vagy állandóbb ez a kapcsolat az ifjúsági irodalommal?*

– Erővel meg akartam gazdagodni.

– *Elbeszéléskötetének címe Önarckép novellával, és ugyanez a címe a kötetet záró novellának is. Mennyiben önarckép ez az írás? A groteszk hangvétel meglehetősen ellentétes a zárójeles alcímmel.*

– Sajnos e kötetem sincs kéznél. Szerencsére, mert az igazság az, hogy erősen kezdem unni fontoskodásomat...

... ha egy ország világgá kergeti saját fiait húszévenként testi-szellemi prostitúcióra kényszerítve őket ezáltal... ez több mint groteszk...

– *Amikor felkerekedett, otthagyta az ihlető nyelvi környezetet, a pezsgő irodalmi-művészeti életet, az íróbarátokat, otthagyta az Adriát. Milyen változást jelentett életében, művészetében ez a kiszakadás?*

– Változást? Ráment az életem.

.. a fenyőfák beszéde szálkás-szúrós, formájuk konyhakésre emlékeztet, melegre, hidegre nem reagálnak, megmászni őket lehetetlen...

– *Rátka című versében dacos felkiáltásként közli 1963-ban: „Leírt soraimról nem veszek tudomást többé soha!“ Így történt?*

– Majdnem.

Djuphult, 1999. december 28.

Az interjút készítette: *Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván*

Toldi Éva

"mi meghalni mindnyájan / úgyis téves csatatéren"

„Nekem már csak az elmúláshoz van hallásom, elhiheted. Ahhoz, hogy a Vajdaság nincs többé. Maga alá temette Jugoszlávia szétrobbanásának peryéje... Mintha előfutára lettem volna ennek az egésznek. Nincs is több szavam.”
(Juhász Erzsébet)

Kormányeltörésben – Domonkos István nevének hallatán legelőször ez a vers jut eszembe, s nyilván ezzel nem vagyok egyedül, egy olyan mű, amelyről túlzás nélkül állíthatom: a vajdasági magyar irodalom legnagyobb verse. Létvers, amely olvasóját egzisztenciálisan érinti meg, amelyhez újra és újra vissza lehet, érdemes térni. Azt is megkockáztatnám: sokkal mélyebben hat ma, mint keletkezésének idején, 1971-ben.

A Symposion-nemzedék költészetén nőtem fel, pontosabban Domonkos István és Tolnai Ottó költészetén. Az én nemzedékem, a hatvanas évek elején születettek, már nem döbrent meg a radikálisan megújított költői beszéden, nem gondoltuk avantgárd halandzsának, mint környezetünkben az idősebb nemzedék tagjai közül oly sokan, hanem értettük ezt a versbeszédet. Alig akadt olyan szépreményű költőpalánta ismerősöm, aki ne őket bálványozta volna, aki előtt ne az ő költészetük lett volna a mérce, a hasonulni vágyás határtalan volt. A szabad vers a Vajdaságban a hetvenes évek végére a költészet anyanyelve lett.

Ehhez a légkörhöz a hetvenes években hozzátartoztak az író-olvasó találkozók is, amelyeken Domonkos István gitárkísérettel énekelte verseit, vagy éppen parlándóban adta elő őket. Népszerűségét jelezte, hogy lemeze is megjelent. Kiváló muzsikusa volt, évekig az Újvidéki Rádió dzsessz-zenészeként dolgozott, a zeneiskolában harsona szakot fejezett be, és évekig muzsikált nyaranta az Adriai-tenger partján levő szállodákban. A jó zenei hallás a versekből is kihallható. Domonkos István szabad verseinek ritmusa van, s ő az, aki „trubadúrköltészetében”, szabad verseiben alkalmazta a rímet. Kuplé című verse, amelyben Vergilius anyját szólítja meg, rímeléstechnika szempontjából kultuszverse a jugoszláviai magyar irodalomnak. Sziveri János kései verseinek eredőit is itt kell keresnünk, aki még tovább ment a rímelésben, a kírimeket különösen kedvelte, a szavakat elemeire bontotta, tőle tanulta meg az átlagos vajdasági olvasó, hogy nincs a magyar nyelvnek olyan szava, amelyet ne lehetne szét- vagy összeszerelni, értelmes vagy félig értelmes állószókat komponálni belőlük.

A magyar költészetben többek között Parti Nagy Lajos vállalta föl a *Kormányeltörésben* jelentőségét. Az Egyetlen verseink című, 1991-ben a Szépirodalmi Könyvkiadó kiadásában megjelent, a nagyközönségnek szánt gyűjteményben saját verse mellé ő ezt választotta, s ő az, akinek a versei a legtöbb rokonságot mutatják a Symposion-nemzedék költészetével. Mintegy legitimizálva azt a hallgatólagos vélekedést, ha egyetlen verset kellene választani a jugoszláviai magyar irodalomból, az mindenképpen ez a költemény lenne. Felismerték a vers jelentőségét már megjelenésekor, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy óriásposzteron is megjelent, amikor a posztertapétázásnak is hőskora volt.

Majdnem harmincéves Domonkos István verse, s a harminc év alatt erősödött, jelentései gazdagodtak, aktuálisabb, maibb, mint valaha.

A versnek több idősíkja van. Az egyik a címbe emelt szó korát idézi fel, a Balassi Bálint verséből vett szó idejét villantja fel, a másikat mottók, a Közgazdasági kislexikonból kölcsönzött marxista szócikkek sora idézi, s ha egykor legfeljebb burkoltan ironikus lehetett az izzasztó rendszerek és a proletariátus marxista-leninista definíciójának idézése, ma már maróan szarkasztikus éle van. De létezik egy harmadik időzóna is, a szöveg keletkezése óta eltelt idő, ami lehetővé teszi, hogy minduntalan, minden helyzetre előhúzhassuk a vers két sorát: „mi meghalni mindnyájan / úgyis téves csatatéren”. Bántóan a közhelyek szintjére degradálva a verset, direkt módon megfeleltetve a mai valóságnak. Ugyancsak nagyot fordult velünk a világ, láttuk realitásként megtestesülni a vers másik abszurd képét is: „koponyánkból a habverő / nyele kiáll”, a körülmények rímelenk ezekre a sorokra. Ezért mondhatja Balassa Péter *A bolgár kalauz* című kötetében (1996), hogy a *Kormányeltörésben* világköltemény, amely infinitívusi dadogásával rávilágít „a polgárháború eljövételére”.

Annál azonban, hogy direkt referencialitást tulajdonítanánk neki, a vers – s benne e két sor, melyekről el kell ismerni, megkerülhetetlenek – jóval összetettebb.

A *Kormányeltörésben* Domonkos Gastarbeiter-versként írta, Bosnyák István, akinek Domonkos István a verset ajánlotta, a *Szókáció II.* című kötetében így értelmezi a verset: „S az ilyennek látott »korszerű« lét, az embert továbbra is száműző »világ« negatív élményére költünk, természetesen, képtelen valamiféle »prófétikus« gyógyírt találni.

Ez különösen a nagy ellen-poémában nyilvánvaló: a távlatok, a célok, új horizontok teljes hiánya, a mozgalmi ideológiák, történelemcsináló tanok meddősége üli meg az elszemélytelenedett, a bábeli zűrzavarban nyelvét, szociális hovatartozását és történelmi létét egészében elveszített gazdasági emigráns tudatát. S ennek következtében mindennemű mai mozgalmiság pusztá esztétikai játéknak, a társadalmi küzdelmek amolyan mű-harcoknak, a forradalom-kísérletek tömegszórakoztatási rituálénak bizonyulnak a nagyvers ellen-hőse számára. A bábelien nyelvnélküli emigráns közvetlen kinyilatkoztatásai mellett a meddőnek bizonyult politikai mozgalmiság elutasításának a refrén a közvetett eszköze: »meghalni mindnyájan / úgyis téves csatatéren«...” 1982-ben tehát a mottókhöz lehetett mérni a verset: a Közgazdasági kislexikon marxista definíciójához.

Bányai János a *Könyv és kritika* című kötetében (1973) azt emeli ki, hogy mint minden Domonkos-vers, „a *Kormányeltörésben* is történet, de a történetnek egy tiszta és időtlen formája, melyet a főnévi igenév személytelen és időtlen jelentése határoz meg. A történet ebben a versben a közvetlen beszéd és az általánosítás, az elvonatkoztatás formája. A vers a történeliség és a létezésiség szélső pontjai között vergődik, jelezve az értékek, a világ széthullását, az ember elidegenedését önmagától.” És hozzáteszi: „Domonkos István azokról a dolgokról is beszél, amelyekről egyébként hallgatnak.”

A versnek valóban központi kérdése, hogy ki beszél, ki a lírai én, és mi a vershelyzet. A „gazdasági emigráns” azt állítja magáról, hogy „nyolc elemi kijárva / csinálni külföld buli”, aminek látszólag ellentmond, hogy „marcuse sarthe godard” is látókörében van. A párhuzam arról szól, hogy nyelvének kopását vagy cseréjét idegen környezetben a kétkezi munkás éppúgy nem ússza meg, mint az értelmiségi. Nemrégiben alkalmam volt olyan egyetemi hallgatókkal beszélgetni a versről, akik nem tudtak semmit a vers keletkezésének körülményeiről, s ők is megerősítették: a vers második sora – „én nem tudni magyar” – nem olyan beszélőt állít elénk, aki most tanulja idegen nyelvként a magyart, hanem egy olyan magyar embert, aki elfelejtette anyanyelvét. Ezt erősítik meg a tipikusan

magyarként felfogott ételek – „kofferban szalonna / két kiló kenyér” –, valamint a versben megtalálható ritka, választékos kifejezések.

A hetvenes évek legelején nem véletlenül olvasták Gastarbeiter-versként, a vershős valahol az otthontól távol kallódik, s ott éli meg azt a zűrzavart, amelyről a vers tudósít, ott éli meg idegenségét. A mai versértelmezésekben teljesen háttérbe szorult a vers vendégmunkás-alaphelyzete. Az itthoni otthontalanságműve verse lett a *Kormányeltörésben*, a hazájukban hazátlanok közérzete, a sehol otthon nem levés dokumentuma. Legjelentékeltenebb sorai is másként hangzanak ma, más az akusztikájuk, mint amikor először olvastam őket: „nem merni lehunyni szem / hallani egér kapar”.

Kisebbségi léthelyzetünk verse a *Kormányeltörésben*. Annak ellenére, hogy sehol sem olvasom benne: kisebbség, nemzetiség. Ilyen szempontból mára szinte közhelyesen aktualizálható. Természetes, hogy nemcsak önértékei miatt olvassuk, hanem magunkat is olvashatjuk benne.

A nyelv elvesztésének, és azzal együtt az identitás elvesztésének a verse a *Kormányeltörésben*. S a sokszor idézett két sorban sem a konkrét, mai csatatér értendő, hanem a mindenkori csatateretek, évszázadunk mindig téves csataterai – ha egyáltalán vannak értelmes csatateretek. Egyvalami azonban bizonyos, s ez telíti kisebbségi létérzéssel is egyúttal a verset: az „úgyis”. Az „úgyis” a beletörődés szava, a „nem lehet másként” kifejezése, úgyis téves lesz, bárhová megyünk, úgyis belehalunk. Nem a bizonytalanság verse ez, a kijelentések keményen, határozottan kopognak, a vershős története célirányosan vezet az öntudatos „én lenni”-től az úgyis minden mindegy lelkiállapotig, az én teljes elvesztéséig, amikor már „nem gondolni kollektív / nem gondolni privát”. A kisebbségben élés, az idegenbe szakadás csupán az elfogyás elodázása, ez az a kevésbé látványos csatatér, ahol előbb a nyelv vérzik el. Ezért említettem az előzőekben, hogy hiba volna csupán a polgárháború előérzetének minősíteni a „csatatér” említését, ami a tévéhíradók véres képsorait villantja a mai olvasók elé. Mert itt nem csupán a brutális, fizikális térélményről van szó; az identitásvesztés úgyszintén pusztuláshoz vezet.

Ha pusztán a testvérháborút jósná meg ez a nevezetes, agyonidézett két sor, akkor nyilván megnevezhetné a költő a szemben álló feleket is. Erre azonban nem történik utalás a sorok között sem. Ezt a kérdést tovább árnyalja az a tény, hogy tíz évvel később nagy poémát írt Tito elnök halálának ihletésében, mint jelentős alkotást Bori Imre 1982-ben megjelent jugoszláviai magyar irodalomtörténete is megemlíti. Politikai kényszer nem játszott közre a megírásában. Egy normális világban természetes jelenségnek számított a nyelvi és vallási tarkaság, az írók kommunikációja, nemcsak az országon belül, hanem fordításokon keresztül ablakot nyitva a világirodalom aktuális jelenségei felé.

Ide kapcsolódik *Kormányeltörésben* manapság kevésbé emlegetett dimenziója is: a vers nagyszerűségét akkor érthetjük meg igazán, ha nem tévesztjük szem elől, hogy 1971-ben írta, amikor a jobb élet utáni vágy csábította az embereket Nyugatra, a nagyobb egzisztenciális biztonság reményében. A hetvenes évek eleje gazdasági tekintetben aranykornak számított, és viszonylagos szellemi szabadságot tapasztalhatott éppen Domonkos István nemzedéke azokban az években, amikor a délszláv kultúrák, elsősorban a szerb és a horvát közvetítésével a nyugati irodalom kortárs alkotásaival is megismerkedhettek. Ne feledjük, hogy akkor a jugoszláviai magyarságnak nem az volt az egyetlen lehetséges alternatívája, hogy Magyarországra települjön át. A világútlevel birtokában a szociális előbbrejutás helyzetét a Nyugat szabadon kínálta. Nem a polgárháború előérzete miatt lettek százezren vendégmunkások, majd állampolgárok még a hetvenes években Németországban, Svájcban, Svédországban. Ebből adódik viszont az anyanyelv elvesztésének félelme. A költő ugyanis személyesen tapasztalhatta, miként romlik idegen nyelvi környezetben a magyar nyelvtudás, és ott érezte maga körül annak rémét, hogy nem is olyan sokára, talán már belátható időn belül a saját identitását is fel kell adnia. Svédországba költözése után már nem írt semmit. Pontosíthatnánk ugyan ezt a kijelentést, hogy írt ugyan azóta még egyetlenegy verset, amely színvonalában meg sem közelíti korábbi munkáit. Ennek azonban már nincs jelentősége. Elmúltak végérvényesen a hetvenes évek, s ami megmaradt nekünk: ez a vers, ez a két sor. És az úgyis téves csatateretek.

Balázs Attila

Valóban mi lesz velünk

Telep I. (film)

1. Az úvidéki telepi Petőfi Sándor Művelődési Egyesület – mintegy szellemi – madártávlatból. (Katonai vagy belügyi helikopterből?). Aztán az egyesület a földről, az albán burekos ajtajából. A Petőfi fokozatosan közeledik, azaz mi közeledünk hozzá. Plakát: TELEPI ESTÉK. Omázsul: Domonkos Istvánnak. Fellép: Ladik Katalin, Tolnai Ottó, Maurits Ferenc és B. A., bevezetőt mond Tolnai Ottó. Zene: Kovács Tickmayer István (zongoravariációk az ódon cserépkályha mellől). Időpont: valamikor a nyolcvanas évek végén.

2. Telepi utcák, kapuk, kilincsek. Utcatáblák, orgonabokrok, rozsdás kerek kút; kutyaugatás. A beharangozott esten fellépők – különféle irányból – a Telep központja felé sietnek. A kamera követi őket egy ideig. Kovács Tickmayer István zongorajátéka. A kamera nézelődik egy kicsit. Habozik, aztán bemegy az egyesületbe. A lépcsők békaperspektívából. Föl a lépcsőkön!

3. Az emeleti terem falain Bicskei Zoltán és Maurits Ferenc vajdasági képzőművészek rajzainak kiállítása. Bicskei Fufu kanizsai ördögcsukerei meg Maurits Feri-Móri furcsa emberfigurái, halai stb. Enteriőr: szedett-vedett székek, asztalok, összekarcolt faburkolat, flekkek patinája; a cserépkályha, piszkavasa stb. A jó öreg telepi pianinó. Kovács Öcsi játszik rajta. *Bolyongok a város peremén*. A fellépők helyet foglalnak körülötte, kipakolnak az asztalra (akár nem egészen odavaló tárgyakat is maguk elé; Tolnai, mondjuk, egy zacskó nulláslisztet...) A kamera elidőzik a motívumokon.

4. Kezdődik az est (művelődési délután?). Tolnai csendet kér, elmondja bevezetőjét, majd felkéri B. A.-t, hogy olvasson fel egy részt a Telepi szociográfia című munkájából. A szöveg alatt a kissé unatkozó kamera kimegy a zárt térből. Képek a Telep pereméről: putrik, kutyák – az adicei „roma vonal”. Kovács Öcsi a sámán-énekeit adja elő a Petőfiben elhangzó szöveg alatt, néha felülkerekedve. A Duna-töltés, meg a két nagy, még a második világháborúból visszamaradt – a jó ég tudja, mire szánt – betonkocka képe, „szerencsekockaként” stilizáltan. A víz partján Maurits halat tisztít egy asztalon. Az elhangzó szöveg egy része az ő halfogásával kapcsolatos. A szöveg végén Maurits gondosan letörli az asztalt, utána – lágy, megbocsátó mozdulattal – bedobja a megpuccolt halat a vízbe.

5. Kérdés: ugye azért majd (megint) meghívsz bennünket egy vacsorára, Móri? Ez ismét a teremben hangzik el. Ladik Kati „belső” telepi versei következnek (képekben: a Heroj Pinki meg az Ady utca, a Venera /Vénusz/ kocsmá fel-felhabzó söre, telepi arcok; kertek alja, téglafalak stb.).

6. Tolnai Ottó a Telep architektúrájáról beszél (házak, félházak, kerítések, szellőztetőlyukak; galambvárak és vakondtúrások stb.) Mintegy részeként a telepi turizmus kissé blőd prodzsektjének. Beszél, ha akar, a három lábú kutyájáról, a diófájáról, meg az annak legvastagabb ágára sorban felhúzott, vértől csöpögő bikáiról is, amelyeket a telepi udvarában tartott, sajnos le kellett vágni őket.

A VILLANÓ PENGE, MINT VAJAT, SZELI A MARHAHÚST. A BIKAFEJRE MÉRT CSAPÁS UTÁN. SÁTORLAP-IRHA.

Kecskeörzés a kóroval benőtt, egykori zombori vágányon, szellemvonattal; kissé távolabb a befuccsolt ecetgyár kéménye. Stb.

7. Maurits Ferenc, azaz Móri versei (a katolikus templom, oldalában a benzinkúttal; harang, harangkötél, toronyablak; halottasmise, fekete koporsó, Jézus festett-porcelán teste – visszacsatolásként: a telepi könyvtár Petőfivel, Barguzin lehetősége; moziterem, elgörbült vaskonstrukció a pénztár előtt; a tömeg moraja, amikor itt még valakik – sokan! – sorba álltak vagy éppen tülekedtek a pénztár előtt. Charlton Heston és Bruce Lee. A partizán Ljubiša Samardlić – régi, „furulyás” kalasnyikkal a kezében – hősi pózban nyomul a „friccek” ellen, mellette meg ott dagadozik a szexi partizánlány Milena Dravić telt keble, melltartóját félig elvitte a légnymás).

8. Az egybegyűlteik élményei a telepi mozival kapcsolatban. A korlát fogalma. (?) (Bombák süvítése.)

9. B. A.: a Telep biztonságáról, nyelvezetéről (részlet *edzs telepi dzserek leveléből*). (Vizuálisan ugyancsak a régi vasútvonal, meg a holtág vadstrandjai.)

10. Tolnai Ottó: a deszkakerítésekről, kamrákról, budikról, és az „osztályozott uszadékfáról”. Tarkovszkij-reminiszenciák. Telepi mozi, telepi turizmus... Szúnyogok szerelme.

11. B. A.: további telepi turizmus (pl. Velencéhez képest stb.). Egy vízőzön lehetősége, mert A KOCKA EL VAN VETVE. Maurits Ferenc: A TELEP PIRAMISA. Kép: Kovács Öcsi az egyik betonkockán csellózik, mert csellózni is tud. Fölötte lemenőben a nap – örökké vitatottan giccses, véres – korongja. Közel a hajógyárhoz és ahhoz, ahol a történelem folyamán – egymást túllicitálni igyekezve – lőtték – különféle megtestesült ideák és ideológiák megszállottjai – emberek tömegeit a Dunába.

12. Tolnai Ottó: a Limán lakótelep panel-elefántlépteiről, amelyekkel eltiporni igyekszik a Telepet (Ladik Kati kis piros buldózáereivel.) A Telepet, ezt a kicsiben megvalósult Jugoszlávia-ideát, az egykori magyar peremvidéket a maga multikultúrájával. Káposztájával és sárgarépájával. Telepi huligánjaival és mindenféle esetével... Fikázó kispapjával.

13. Ladik Kati szerint túl meleg van az „irodalmi” rendezvény zárt termében. A férfiak szereznek neki egy biciklit. Kati elkarikázik (ha nem is meztelenül, mint rég). Ladik Duna ihlette versei, élményei. Megint a két betonkocka, ahol ő egy vízbefúlt kisfiút húzott ki valamikor.

14. Maurits Ferenc – karöltve a rendezővel – átmegy a töltésen. Leereszkednek a vízpartra. Móri mesél. Töltés-, Duna-, Sodros-

motívumok. Halpikkelyek a vízparton. (Egykor itt valahol lőtték az ő apját is a vízbe; találmra gyűjtötték be apukáját a felszabadítók.)

15. Ladik Kati kecskét mos a Duna vizében, hosszú szárú horgász csizmában. A Kati-szlogen: SZOPJON ÖN IS KECSKÉTI!

KÉP: A KÉT KOCKA: FEHÉR PÖTTYÖKKEL – AKÁR A SZERENCSEKOCKÁK. (Állítólag valamiféle győztes betonhajókat akartak még ott – az utolsó pillanatban – építeni a németek.)

16. Kicsi koporsó ring a víz színén. Maurits kifogja, felnyitja: döglött hal fekszik benne. Telepi harangszó. Távolról.

17. Csoportkép a hajógyár vasmacskája előtt.

18. A Duna. A kis csoport egy tuskót lök a vízbe. Figyeli lassú távolodását.

KOVÁCS TICKMAYER ÖCSI ZENÉJE ÁTMEGY DOMONKOS ISTVÁN KUPLÉJÁBA.

*Én nem születtem Bonnban,
házunk előtt madarak heverték
a porban.
Dicső Magia Polla!*

(Az idézet fejből, esetleges hibákkal, így érdekes.)

Telep II.

(folytatás, vagyis ugyanaz a film: Valóban mi lesz velünk)

A Telep I. tulajdonképpen kész film, ha nem is éppen úgy valósult meg, ahogy írója elképzelte. De megvan, részletei felhasználhatóak. Immár dokumentum értékű.

Merthogy időközben elmúlt egy évtized. Háborús idők söpörtek végig a tájon, az emberek szétrebbentek. Ladik Katalin és B. A. Pesten horgonyzott le, Tolnai Ottó Palicsra költözött, Kovács Tickmayer István pedig Franciaországban él és dolgozik. Egyedül Maurits Ferenc maradt Újvidéken, ahol még áll, ha viharverten is, a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület. Forgatásra valószínűleg alkalman.

Az elképzelés szerint a Telep II. is innen indulna ki, ahol a felsorolt emberek találkoznának ismét, s ki-ki elmesélné a maga történetét – az elröppent vagy éppen elrobbant, elcsikorgott idő sztoriját. Így olvasódna rá a Telep II. az I.-re. Szövegben, képekben. III.-at hozva létre: a régi és az új felvételek felhasználásával. Egy világról, amelyik úgy, ahogy volt, már nincs többé, de azért még van: másképp.

Van: a valahányunk Telepe, önnön jelentése és jelentősége fölé nőve. Az ott maradt emberekkel, meg az elmentek még látható, bár erősen hűlő nyomaival. – Elsősorban ezt, e „telepi sorskérdést” lenne hivatott megörökíteni a Tolnai Ottó és Domonkos István közös kötetének címét kölcsönző film, a VALÓBAN MI LESZ VELÜNK, amelyben – ha szerencsénk van – a régóta Svédországban élő költő, dzsesszmuzsikus és teniszedző Domonkos István is megjelenne. Csoportkép – Domonkos Istvánnal és másokkal. Önarckép – filmmel.

A motívumokat, amelyeken megfigyelhetjük az eróziót – vagy a radikális változást –, már számba vettem. Csak a két betonkockát említeném ismét, amelyekből kiindulva eljutnánk a Dunába dőlő hidakig. A hidak csakugyan sajátos látványt nyújtanak. Így válna a film egyben mentőtjává egy hosszúra nyúlt, roppant szerencsétlen, hajmeresztő lélek- és városalakító időszaknak. (Is.)

VALÓBAN MI LESZ VELÜNK – egy film, amelyiket valószínűleg soha nem vetítenek majd az újvidéki Petőfi Sándor Művelődési Egyesületben.

Telep III.

(vagy: ahogy Győr ráépült Újvidékre – blúzos emlék; filmhez közel)

Újvidéken (erősebbek kedvéért: Novi Sad, Jugoszlavia) a nyolcvanas évek sok embert megmozgató, évente sorra kerülő rendezvényének számított az újvidéki dzsesszfeszt. A jó ég se emlékszik már a hivatalos nevére. Talán inkább Újvidéki Jazz-napok? Lényegtelen. Legyen csak: dzsesszfeszt. Feszt szervezte zenerajongó „rajzos” barátunk Bicskei Fufu. Kicsiből nőtte ki magát ez is nagyra, de elég gyorsan. A szó szoros értelmében vett dzsessz határai menet közben elmosódtak.

Mondjuk így, hogy a kortárs részben kötött, részben improvizatív zene nagyjai léptek ott pódiumra a veterán Sam Riverstől és Chet Bakertől kezdve – az Art Ensemble of Chicagón át (éppen ezek egyike tiltakozott a dzsesszre való szűkítés ellen!) – a helyi erő Argyelán Tiborig, Tickmayer Tikiig és Boris Kovačig. Nem utolsósorban a mindig megjelenő magyar-magyar különítmény változó tagjaiig, akiket ugyancsak nem tudok itt mind felsorolni. Kapásból mondom a gyakori neveket: Szabados György, Dresch Mihály, Grecsó István, Benkő Róbert stb. Tehát a Gyuri, a Misi, a Pisti, a Robi stb. Gerő, Baló és még többen. Szóló, duó, trió, kvatró... Tapsvihar garantált.

Aztán meg – a hajnalba mosódó órákban – jött a jam, azaz a dzsemszesszön. Vagy a rádió klubjában, vagy a Telepen, a szocreál, suvick-szagú, mozis Petőfi Sándor Művelődési Egyesületben – szemben a kancsal albán burekossal. Híggal és töménnyel, vágnivaló cigifüstben. A tapsvihar itt is garantált vala. Itt (vagyis ott) hörgött, üvöltött és sikított egy éjszakán át Ladik Kati pl. a bevörösödött fejű Phil Mintonnal (a Filiszterűző Ír Mentollal), a közönségen erőt vett a delírium, ugyanakkor tudta, a közönség, hogy amikor az előzőek kifáradnak, a Dresch–Grecsó kettősre még mindig lehet számítani.

Mit is mondjak, volt valami büszkeségféle a kebelben, ahogy a szerb emberek – közöttük elsősorban a dzsesszbolond Jovica mozigépész, aki egyszer valahol, pár perc erejéig együtt énekelt Ella Fitzgeraldtal, a továbbiakban aztán a Jovica Fitzgerald nevet viselte, s felkerült a Tolnai-hősök lajstromába is – imádták Dresch-t és Grecsót. Ott, egy mára már lerobbant, lerobbantott, kifújít, sokágú kardjába dőlő, jórészt szétrohadt, elenyészett jugó világban. Azokban a füstbe ment nyolcvanasokban, amikor a szkipetár burekos még gondtalanul vacakolhatott a tőrös és más burekjaival, hogy reggel jóllakhassunk a készítményével. Joghurttal gyógyítva a macskáját, intermezzóként a következő sörig, bármiig. A következő muzsikáig.

Hejmen, azok voltak az idők! Fű meg fa. Levegő, réz és bőr. Pozitív energia, de nem akarom patetikával eltaknyolni talán jobb sorsra érdemes szövegem.

Jovica Fitzgerald elismerésül mindig kezét csókolta a zenészeknek. Ma is emlékszem gyöngyöző fejének tetejére, ahogy összeszorított

bokával, esetenként facsiptető, kikopott nadrágjában meghajol a számára istenek előtt. És akkor egyik reggel sírni kezdett Jovica. Mondták, bepicsázott, ami oké, nem is állt távol az igazságtól, ám Jovica alligátor-könnyei valamiféle balsejtelmet árasztottak, megfoghatatlant és értelmezhetlent.

– Mikor jönnek el megint hozzánk ezek a finom úriemberek? – kérdezte könnyein keresztül, annak az embernek a tekintetével, akit talán nem is annyira haza kellene kíséreni, mint inkább az elmeosztályra. – Mikor?

És aztán tényleg elérkezett az, amikor a zenészek nem jöttek többé. Aki meg volt, az is elment. Egyedül maradt Jovica Fitzgerald, az éneklő mozigépész. A maga kataraton helyzetében.

Arra nem emlékszem pontosan, vagy arra sem, de mintha Chet Baker is itt valahol az időben, vagy az elkövetkezőkben ugrott volna ki az ablakon, pontot téve ide – a maga halálszáltós módján. For all we know.

S akkor most én is elbőgphetném magam, aztán kész. Holnap úgyis dagadt szemekkel ébrednek. Ám hozzáfűzném még azt, hogy a zenészeket leszámítva, bőven voltak emlékezetes határon túli látogatói is az újvidéki fesztnek, köztük például Hartyándi Jenő meg Czabán Gyuri (totál fölöslegesnek érzem itt lábjegyzetelni ezeket a neveket). Hartyándi a maga megfontolásából csomót kötött a szakállán, Czabus meg a zsebkendőjén, hogy ne feledje valamelyik másnapi teendőjét, leszámítva a kötelező focizást.

Grencsó Pisti fotózta-kamerázta a Telepet, Újvidéknek ezt a ma már múltba vesző, szellemileg és másképp is leépülő, átalakuló, kacsás-tyúkos kertvárosát. Hartyándi és Czabán – akiknek feküdt ez a feszt körüli, nem csak zenei „filing” – ugyancsak járta a Telepet, járt bennünket, ott lakókat körbe, megörökítve valamit, ami rövidesen – mert mit jelent pár év? – kámforrá lesz. Marad a lyukas háló, egy elment csapat emléke, holt költők társasága. És más emberek az utcában.

Marad a film.

Érdekes, hogy bármikor a Mediawave-re utazom Győrbe, mindez mindig eszembe jut. És ettől jobban leszek, ideig-óráig. Ha nem rosszabbul...

Tudom, hogy a javaslatom merész, mégis azt szeretném, ha egyszer a Krumplibogár-szobor mellett – vagy annál távolabb, de mindenképp az adott keretben – valahol megtalálná a maga helyét Jovica Fitzgeraldnak, az „eszélős” újvidéki mozigépésznek ha nem is felnagytott, de kicsinyített mása. Még ha ezerszer anakronisztikus is. Talán épp ezért.

Alatta ennyi szöveg:

JOVICA FITZGERALD, A LEGEMBERIBB ÉNEKES ÉS MOZIGÉPÉSZ TISZTELETÉRE – BARÁTAI.

Csúcs lenne, ha a szobor leleplezésének szerény ünnepegyén Tolnai Ottó és Domonkos István közösen felolvasna valamit a (doktor úr) VALÓBAN MI LESZ VELÜNK-ből. Utána Domi elénekelné a SOVÁNY BOGÁR-t, kizárólag rövid nadrágban, miközben Tolnai „a parketta ördöge” táncolna, akivel épp akar.

És aztán – ha nem is utoljára – halálra innánk magunkat.

Úgy maradnánk: mindörökre.

A rögzített kamera előtt.

Sziveri János, Vojislav Despotov és mások emlékére.

Meghajolva várnánk az Oszkár-díjat.

Telep IV.

(ráadás; addig is)

Tolnai Ottó egykori Virág utcai házának udvarát nézzük sokáig a bikavértől elszáradt diófával, csirkék legelésznek alatta, Hamuka a macska felmászik rá. És nem jön le többé. Hang: Domi svédországi fejszecsattogása. Láss csodát! A fa – utoljára még – tizenkét rügyet ereszt. Fele ugyan fekete, de nem baj.

Tolnai Lea kislány, ott balettozik alatta, hogy ijedten rebbennek szét a szárnyasok. Lea csak táncol: a pilinkélő tollfelhőben.

Hamuka szárnyat növeszt, és elszáll az égbe. Három tanácstalan bolha marad utána. Az egyik kancsal, a másik kettő ezért megveri.

Végül mindannyian megéhezünk, s elmegyünk az albán burekoshoz. Azt mondjuk neki, csupán rossz álm volt az egész, nekünk meg adjon sok burekot, túrósat meg húsosat, nagy mennyiségű joghurttal. Erre a burekos udvariasan biccent és teljesíti nem szokatlan kívánságunkat.

És akkor csak eszünk.

Ott látszunk: a tükörben.

Ahogy a joghurt fehérre festi a bajszunkat.

Akinek eleve fehér, annak meg vastagítja.

Az is a mienk.

Összeállításunkkal szeretettel köszöntjük a hatvanesztendős Domonkos Istvánt és Tolnai Ottót. (A Szerkesztőség)

Lázár René Sándor

Barbarához, farsangkor

*Tavaly, te büszke, még felém se biczczentél!
Szíved se hajlott „póriás” szerelemre,
Hozzád pedig húsz verset is megírtam tán,
Borbála... Bezzeg, Barbarám valál! Barbár,
Könyörtelen kis nőszemély — gyötörgettel,
Boriska... Most meg feszt köröttem állingálsz,
Szemed guvasztod, móríkálsz, te gőgös lúd!
Csámpázz odább... E sárba fúlt piac-z-téren
Találj magadnak úri, vén, nyakas gúnárt!*

Maros-Vásárhelyt, 1878 februáriusában

Vers Meleagros után

Melyben Eroshoz szól megtöretett szerető.

*Porba lehulltam, Eros, konok isten, végre taposs meg!
Lépj a nyakamra, te vad — súlyodat ismerem én!
Ismerlek. Suhogó nyilaid tüze vágyra se lobbant,
mert elomolt a szívem már buja, bús hamuvá.*

Kolozsvárott, 1878 decemberében

Eratosthenes a borról

*Mint dühösült tűzvész, dúl, dönget a bor, dühe tombol,
Úzi, kavarja a vért, mint haragos Boreas
Hányja habok taraját viharozva, ha fölhoz a mélyből
minden titkot, üvölt, rázza a férfi eszt.*

Maros-Vásárhelyt, 1901 februárjában, farsangkor

Lázár sírja

*Itt nyugszik ő: Lázár, sőt: René Sándor.
Ha senkiházi becstelen vagy — elkotródj!
Ha jó s derék vagy, ülj le, dőlj e dúlt hantra —
Hitvány gazok ha úznek, itt elalhatsz is.*

Sok keserűségemben Theokritosnak
Hipponax sírjára írott híres versét
Költöttem át magam nevére, bár sántít,

Maros-Vásárhelyt, 1920. február 7-én

* Lázár René Sándor 1859. szeptember 17-én született Kolozsvárott. Latin és francia szakos tanár volt, kiváló romanista hírében állott, de ez nem bizonyított, mindenesetre hosszabb ideig hivatalnokként is működött. 1890-től Marosvásárhelyen élt. A várossal szomszédos Marossárpatakon hunyt el 1929 októberében. Ötvenkilenc verse még 1992 augusztusában került elő a marosvásárhelyi Molter-hagyatékából. A hirtelen, sőt: hihetetlen fölfedezést követő filológiai kutatómunka, illetve a nehéz és szövevényes életrajzi nyomozás eredményeképpen jónéhány eredeti Lázár-levélre és elegyes följegyzésre bukkantunk a költő élettársának, későbbi özvegyének, Vajdaréthy Juliának mindeddig lappangó hagyatékában... Am ugyanott további százhatvan költeményre, valamint Marullo Pazzi (későrenezansz költő és zeneszerző) tizenhét versének Lázár általi fordítására, avagy átköltésére akadunk... A Lázár-oeuvre immár teljesnek látszott, amikor is 1995 júliusában (a marosvásárhelyi Teleki Téka és dr. Vajdaréthy Rabán fáradhatatlan közreműködésének köszönhetően) a Vajdaréthy Júlia-féle kéziratköteg fájoan hiányzó, elveszettnek hitt részeire is rátalálhattunk... Egy szürke notesz és újabb százhuszonhárom vers! Zömükben fiatalkori próbálkozások, rögtönzések, úti képek, zsengek; illetőleg már kései költemények, poémák, megkeseredett tréfák, szomorú töredékek: egy életmű tömelékei... Közöttük néhány általunk eddig ismeretlen átköltés, avagy fordítás: Caius Licinius Calvus (Catullus-kori latin), Sir Andrew Blacksmith (XVIII. századi angol) és Fu An-kung (VIII. századi kínai) költőktől. Lázár lírikusi hagyatéka így, a maga összességében 359, még pontosabban 449, de tulajdonképpen 926 verset tartalmaz. Az egésznek mutatkozó szövegkorpusz földolgozása roppant időigényes, ám folyamatban van. (Közléteszi: Kovács András Ferenc)

Buda Ferenc

Rendkeresés

Rá kellett jönnöm, hogy jegyzeteim korábbi címe – „Rendteremtés” – túlságosan szögletes, félrevezető módon pontatlan, de főleg: fennhéjázó. Hogy e kissé kései, de talán még idején való felismerésig eljussak, azért – többek közt – a jeles tudós Agócs Józsefnek (Sopron, Erdészeti és Faipari Egyetem) tartozom köszönettel. Az ő szellemi támasz, elmemozgósító tanulmányaiából kicsendülő figyelmeztetés ébresztett rá végleg, hogy legalább a cím hangütését szerényebbre kell fognom.

Tudjuk jól, hogy ami rendet az ember teremt maga körül, a feltört vagy tövestül kitaposott ösgyep rendje; a kiirtott élőlények, a domesztikáció révén száználmasan degenerált állatok, a monokultúras mezőgazdaság elsivárult rendje; az önfenntartásra képtelen világvárosi ember-populációk, a „fejlett” régiókat keresztül-kasul behálózó, kipufogó gázoktól bűzlő utak, a természetes térségeket brutálisan szétszabdáló államhatárok rendje; a jól-rosszul megregulázott, hajózásra alkalmas, de ihatatlan vizű folyók, a belégzésre már-már alkalmatlan levegő rendje. *A termelj-fogyassz egyre többet* rendje. *A títord le a gyöngébbiket* rendje. *Az élj együtt* – sőt: *szimbiózisban* – *a bűnnel* rendje.

Nem folytatom. Aki nem vak, látja: ez a fajta *rend* napjainkban csak *fokozódik*. Minden egyes ember számára megszüli a maga kényszerhelyzeteit, kutyaszorítóit. Benne vergődöm magam is. Te is. Mindannyian. Ami engem illet: kiszolgáltatottságom ellenére sem óhajtok e rend szolgálatába szegődni. Tudom, hogy van egy másik rend is: egy igazi. Amelyiken nem lehet kifogni, sem pedig erőszakot tenni; amelyik nem ismer alkut vagy megalkuvást, legföljebb még némi haladékat a belátásból fakadó megegyezésre, alkalmazkodásra. S addig is – egyelőre – könyörületet.

Összegezve: semmi szükség tehát a rendteremtésre. A rend megvan. Csak rá kell találni.

*

(1999. július 1.) Ma 42 éve, hogy bő egyheti fogda, majd négyhavi börtön után egy kis csapatnyi elítélt társammal együtt Debrecenből átszállítatván, munkába álltam az állampusztai rabgazdaság korhányi üzemegységében. Addigi életem e legnagyobb kalandja – amely természetesen csak a megelőző négy-öt hónap lázas, majd lehűtött, lefojtott eseményeivel s a rákövetkező öt és fél év némiképp hibernált állapotával, továbbá az 1963-as esztendő számomra pozitív fordulataival ad ki egy kerek történetet – több mint négy évtized után is megérne annyit, hogy egy önálló írást szenteljek reá. Meg is fogom ezt tenni belátható időn belül. Ezúttal – megemlékezésül – csak röviden, roppant takarékosan, az aprólékos részletek mellőzésével szólok róla.

Rabtársaim zömével együtt mezei munkát kellett végezni. Úgy is mondhatjuk: gyalogrobotot. Borsönyűvés, kapálás, kukoricatörés, répaszedés – ilyesmi. Mikor minek jött a sora. Enni azt kaptunk elégséges mennyiségben. (A koszt minőségéről most ne essék szó.) Munkaidő? Ha nem idegenkedném a pontatlan, túlzó, hatásvadászatra törekedő szófordulatoktól, úgy is mondhatnám, hogy húztuk a belünket látástól-vakulásig. Maradjunk azonban – a szikár valóságnak megfelelően – annyiban, hogy a belünket legfőnnebb a nyárvégi dizentéria-járvány idején húztuk (akkor aztán lépten-nyomon), a munkát pedig kinn a helyszínen, valamelyik tábla szélén pontosan napkeltekor kezdtük el, s akkor fejeztük be, amidőn a Nap korongja a láthatárral egybeolvadt. Közben: koradélelőtt negyedórányi reggeli, délben pedig félórányi ebédszünet. Politikai és köztörvényes elítéltek együtt meneteltünk gyalogszerrel a korhánypusztai tábortól 2, 3, vagy akár 4 kilométernyire – mikor hová vezényeltek bennünket.

Napirendünk egyébként nagyjából a következő volt: hajnalban ébresztő, majd tisztálkodás, sorakozó nyitáshoz, létszámellenőrzés, reggeliosztás, sorakozó induláshoz, kivonulás, munka. Munka végeztével: bevonulás, még a táborkapu előtt létszámellenőrzés, tisztálkodás (csak hideg víz volt), vacsoraosztás, vacsora, mosogatás, sorakozó záráshoz, létszámjelentés, zárás, takarodó. Fegyőreink – talán a hajdani pásztorösöktől megörökölt áttekinthető képesség jóvoltából – szerencsére nem álltak oly hadilábon az őrizetükre bízott embertömeg számbavételével, mint pl. a szovjet hadsereg számszakilag olykor félanafabéta altisztszjei: számlálásukat a kapun befelé jövet fölényes rutinnal még menetközben megejtették, csak nagyritkán gyötörvén bennünket az újraszámállással. Annál többet vettek ki belőlünk a folytonos sorakoztatások. Főleg a zárás előtti sorakozó tartott rendkívül sokáig: jelentéstétel végett meg kellett várnunk a központi táborból érkező börtönparancsnokot. Öreg éjszaka lett, mire az egész napi munkától, órákig tartó sorakozástól kitikkadt rab ágyinak dőlhetett (vagy fölmászhatott rá – ha történetesen a felső jutott neki). Sötéttel riasztott föl bennünket az ébresztő csengő utálatos berregése, s kezdődött minden előlről. Nyár derekán hosszú a napvilág s még eléggé kurták az éjszakák, így hát nemigen alhattunk túl sokat: úgy 3-3 és fél órányit – ha semmi nem jött közbe.

Hosszan lehetne még sorolni – akárcsak első világháborús öreg baka a múlhatatlan frontélményeket –, ám megemlékezésül legyen elég most ennyi.

Fiatal voltam, alig 21 esztendő, ráadásul – szerencsémre – az átlagnál valamelyest keményebb fából. Kibírtam hát – az itt fel nem sorolt bajokkal, viszontagságokkal, nyavalyákkal tetézve –, kibírtam maradandó testi-lelki károsodás nélkül.

Néha – mint ma is – meg-megfordul a fejemben: az akkori magamhoz képest kereken háromszor annyi idősen, *most* vajon kibírnám-é?

Őszintén szólva: nem sok kedvem támad rá, hogy újra kipróbáljam.

*

Rabgazdaság. Internálói tábor. Fogda. Börtön. Mindehhez némi *akasztófa*-humort sem nélkülöző tömör záradékul mi egyéb következhetne, mint a *túlélés* történelmi távlatokra nyíló, 56-os mottója?

*Inkább itt e szar cellában,
mint hóttan egy parcellában.*

*

A szóhígtásra hajlamos, az üres fecsegésbe belefeledkező ember, úgy lehet, fölfogni sem képes, mekkora szellemi örömforrás, ha

találó, pontos, kifejező szavakba foglalhatunk érzést, gondolatot, eszmét vagy akár egy futó ötletet. Feloldás, könnyebbülés, megtisztulás felé vezet még a mélységes bánat, a súlyos sérelem, sőt a kiüttlalannak látszó kétségbeesés *méltó* megfogalmazása is, hisz amit kimondok, megnevezek, az szemtől-szembe kerül velem, s így már nem törhet rám orvul, titokban, nem kínoz, nem nyomaszt láthatatlanul: a kimondás, a néven nevezés által az arcába világítok, magammal egy síkra, egy szintre vonom.

Netán épp ez utóbbi: a magunkkal egy szintre vonás az, ami miatt a Tízparancsolat megtölti az Úr nevének okkal-ok nélkül való emlegetését? Bizony meglehet. Hiszen ha egyedül ő az, aki magához emelhet, úgy őt fölösen használt, gyarló szavakkal, *tudatlan beszéddel* a magunk szintjére leráncigálni: káromlás, véték, méltatlan ostobaság. Merénylet az *örök rend* ellen.

Miért is maradna hát büntetlenül?

*

A Szó, az Ige kapcsán: a nyelvről. Úgy gondolom, hogy amiképp nincsenek fejlett és primitív emberfajták, azonképp nincsenek fejlett és primitív nyelvek sem. Az ember, a Homo Sapiens minden egyede ugyanahhoz a fajhoz tartozik, elválaszthatatlan, meghatározó képessége a tagolt, strukturált beszélt. Csak a kollektív önzésből eredő rasszizmus, a megkövült, konok tudatlanság táplálta góg – avagy: a góg táplálta tudatlanság – állíthatja a fentiek ellenkezőjét. A valaha volt és ma létező nyelvek mindegyike kiválóan megfelelt s időről-időre alkalmazkodott a beszélői által támasztott mindenkori követelményeknek, többnyire még akkor is, ha a vesztére törtek (ez általában együtt jár azzal, hogy a nyelv beszélőinek is a vesztére törtek). A nyelvek – hangtani, szókincsbeli, mondattani, sőt tipológiai – változásai a megváltozott körülményekből és követelményekből erednek. Én ezt nem nevezném fejlődésnek. Milyen szempont(ok)ból fejlettebb – csak úgy taláalomra – a kínai, a görög, a héber, a német vagy akár korunk *lingua francaja*, az angol, mint – mondjuk – a dajak, a yoruba, a kalmük, a polinéz, a kecsua, az eszkimó vagy a szíu? Az angol közismerten tömérdek szót tud a hajózással kapcsolatban, a német a különböző mesterségekre vonatkozólag; oly sokat, hogy még más nyelvekbe is jutott belőlük. Ám ha az állattartás szakszókincsét nézzük, egyikük sem ér a kalmük nyomába. Filozófiai fogalmakra egy eszkimó valószínűleg szegényesebb szókészlettel rendelkezik, mint egy görög, a domborzati, az időjárás s főleg a hóviszonyok nyelvi megjelölésében viszont verhetetlen. A szíu nyelvek expresszív erejét, hajlékonyságát, igealakzatainak finom különbségtételekre alkalmas, sokrétű gazdagságát bármely világnyelv megirigyelhetné. Az igaz, hogy két dolog tekintetében minden „civilizált” nyelv mögött elmarad a szíu: nem ismeri a hazugságot (olyannyira, hogy szava sincsen rá), s hiányzanak szótárából a káromló, átkozódó, obszcén kifejezések. Ha megharagszik, a medve morgását utánozza. (Talán azért, mert tudja: a harag, a düh az állati ösztönök legmélyéről fakad, ez okból nem méltó rá, hogy emberi szavakba foglaljuk.) Káromkodni a szíu az USA hadseregében és börtöneiben tanultak meg – természetesen angolul: ez volt számukra az európai – „zsidó-keresztény”-kultúra egyik első hozadéka.

(Iménti elmélkedéseim a felületes látszat ellenére sincsenek ellentmondásban azzal, hogy a világ összes nyelvei közül anyanyelvemet tartom a legkülönbnek: hisz ezt ismerem legkülönbül.)

*

Még mindig a nyelv ürügyén. A kicsi gyermek a szót komolyan veszi. Létfontosságú számára, hogy a lehető legteljesebben, legkifejezőbben adja tudtul azt, ami foglalkoztatja, ami a szívét nyomja. (Felnőttkorra ez az ösztönös törekvés lazul, módosul, torzul, vagy legalábbis differenciálódik.) Minthogy a nyelvet bátran s alkotó módon sajátítja el, se szeri, se száma üde szemléletű, gyönyörűséges találatának. E gyöngyszemek létrejötte elsősorban annak köszönhető, hogy a gyermek gondolkodását még nem korlátozzák megcsontosodott előítéletek, képzetársításai ezért bátrabbak, szabadabbak, mint a felnőtteké. E bátorságnak, szabadságnak aztán az iskola a legtöbbjüknél előbb-utóbb a szárnyát szegi. Az iskola – vagy már a család.

Helyrehozhatatlan mulasztásaink egyike, hogy nem jegyeztük föl gyermekünk kezdeti szavait, szólásait, mondatait. Mégis: ime egy-két adalék az előző bekezdéshez:

Nincs még öt éves Bálint fiam, amidőn egy nap együtt ballagunk át a gyalogos aluljárón. Fölöttünk épp egy hosszan tolató tehervonat dübörög.

– Apu, – szólal meg a fiam, – itt olyan nagy *szürke morgás* van.

Más. Kisebbik unokánk, a két és fél éves Ábel köszönti Jancsi bohóc nevű babáját, imígyen:

– Jó reggelt, *Csihobóc!* Hogy aludtál? Egyenesen? Jó, akkor megyünk a doktor bácsihoz.

Ismét Ábel (az anyjához, kéréssel).

– Ne menj ki, anya, mert akkor nem lesz *gazdám!*

*

A nyár eseményeiből:

Szentté avatják Boldog Kingát.

A történelmi egyházak tanácskozásán a kulturális miniszter ismét szót emel az állam és az egyház szétválasztása ellen.

A hat parlamenti párt egyetért abban, hogy meg kell emelni a pártok költségvetési támogatását. A nagyobbik ellenzéki párt mértéktartó: mindössze 20-30 %-os emelést tart célszerűnek; ez a várható inflációs növekedés 2-3-szorosa.

Pesten ismét robbantottak. (Lassacsckán hozzászokunk az effélékhez – hacsak nem a mi ajtónk előtt történik.)

Kapok egy képeslapot Iliá Miskától. A lap egyik oldalán a csiksomlyói Szűzanya képe, a másikon: élni segítő, kedves sorok. Mihály a Haza legkülönb embereinek egyike. A magyar irodalomért, az írókért – határon innen és határon túl – kevesen tettek annyi jót, mint ő. Természetesen mindenkor önzetlenül. Őt szentté avatni persze soha nem fogják. Gondolom, nem is számít rá. De vajon azzal számolt-e valaha is, hogy egykori barátai, pártfogoltjai közül némelyek egyszer majd elfordulnak tőle?

Egy szabad szemléletű, protestáns, köztudomásúlag republikánus forradalmár költő halálának évfordulója: 150 éve halt hősi halált a segesvári síkon Petőfi Sándor. Ma ugyan mihez kezdenénk az ő baloldali radikalizmusával? S őszinte, mélyről fakadó népi-nemzeti hevületével *tegnap* vajon mihez kezdtek volna?

(Még mindig a nyár eseményeiből.) A minap kinn az utcán fölfigyelek rá, hogy élesen csivogva két fecske röpköd, csapong, de egészen alacsonyan, szinte a földet súrolva. Előbb azt hittem, egymást kergetik, ám nyomban megpillantottam egy macskát, amint óvatos, lassú léptekkel, a fecskékre látszólag ügyet sem vetve, higgadtan halad az úton. Őt rohamozta újra meg újra a fecsképár, sólyomlendülettel s bátorsággal le-lecsapva reá – akár egy vadászpököl-kötelék... Valahol a közelben lehet a fészük, s most elszántan igyekeznek messzi űzni a portyázó veszedelmet. Ez alighanem sikerül is nekik, ámbár a macska mindeközben törekszik legalább a méltósága látszatát megőrizni.

A fecsképárt más alkalommal is megfigyelhettem felelős szolgálatteljesítés közben. (Az ő szolgálatukról beszélek.)

Rége, főleg gyerekkoromban gyakorta álmodtam olyat, hogy sietnék, minden erőmmel iparkodnék valahová, valaki – minden bizonnal: anyám – után, de hiába erőltetem a haladást, nem bírok előremocanni: valami gonoszul ellenálló közeg – hínár? mocsár? vagy mély homok? – veszen körül. Gyötrő perceken át küszködöm, vergődöm mind kétségbeesettebben, mind elveszettebben, utóbb már a lábam sem engedelmeskedik, mígnem a nyomasztó álom nyúgéból kibonyolódván sikerül végre nagy nehezen fölébrednem.

Gondolom, a legtöbb – vagy talán: minden – gyerek álmodik efféléket. Évek haladtával aztán – jó esetben – kinövi őket. Pontosabban: kinő közülük.

Manapság nekem sincsenek már ilyen álmaim. Vannak, amilyenek vannak – többnyire elfelejtem mindet, mire észhez térek. Nagyjából tisztában lévén az álomi képek élet- és lélektani hasznával s szerepével (álom=agytakarítás), nem is igen sajnálom, hogy emlékezetemből kihullnak: a táblára írj, ne a törlőszivacsról olvass. Álmaim tehát ritkán okoznak számomra fejtörést; fejfájást még kevésbé.

Az viszont sűrűn megesik, hogy az életidőm jóval nagyobbik felét kitevő éber állapotom során kerülök hínár közé vagy szinte cseppfolyós homoktengerbe, s bármint erőlködöm, nincs látszatja az igyekezetemnek. Ez a hínár vagy homok természetesen metafora gyanánt értendő – akárcsak a mítoszbeli hegyoldal a fölfelé gördített s minduntalan visszazobajló sziklatömbbel –, ám időről-időre bekövetkező találkozásaink csak ritka, szerencsés esetekben korlátozódnak néhány röpké perc időtartamára: órákon, napokon, olykor heteken át kitar a küszködésem, néha a kétségbeesés, a reménytelen elveszettség határáig. Töméredek hasznos energiám s időm odavész e kietlen állapot leküzdésére, míg dugába dől, élettelené vált munkáimat újratekzem.

Egykori nyomasztó álmaitól való szabadulásomért talán ez a fizetség? Nem tudom. Annyi azonban bizonyos: jó ideje visszavisszatérően viaskodom vele. Több mint harminc éve egy kurtácska versem utolsó négy sorában másféle metaforákkal ugyan, de már megemlítettem ezt a sziszifuszi állapotot: „Keserves munkám / lebarmolt erdő, / vetésem zöldjén / vasorrú varjú”.

Ha valami, úgy talán épp ez az, ami segíthet, előre lendíthet: ha leírom, kimondom – szarvon ragadván a Gonoszt.

Tiszakécske, 1999 nyara

Csordás Gábor

Ez a mű nem jöhetett volna létre Paavo Haavikko kéziratban megismert Kalevala-értelmezése, néhai barátom, Szintai István segítőkész támogatása, valamint Varsó hideg telei nélkül.

Rontás és reménység

I. Ajnó

*Szólt vajákos Vejnemöjnen,
öreg istenek utóda,
teremtő titkok tudója:*

*„Kicsi Ajnó, ülj le mellém,
ősi titkot őriz elmém,
halld szavam a kezdetekről:*

*Ég és víz volt itt először.
Végzetetlen éjszakában
vízimadár szállt magában.
Párja nem volt, azt kereste
pihés szánya, puha teste
öntudatlan ösztönével.
Szállt, csapongott szerteséjjel
meg nem állva. Míg egy ízben
meg nem látta lenni a vízben
tükörképét, teste mását.
Megszakítva szárnyalását
szemlélgette szép alakját,
és a tenger síma lapját
szárnya széle fölszántotta.*

*Így támadt a szél, azóta
hullámtarajos a tenger.“*

*Meséjét az öregember,
Vejnemöjnen folytatja már:*

*„Szállt tovább a vízimadár.
Tajték törte teste mását,
s nem lelt helyet, hol tojását
kikölthetné, egy szemernyi
szárazat, mert nem volt semmi.
Átbucskázott, és a hátán
szállt tovább, a tér fonákján.
Fészket rakott önmagából.
Nem lett csibe a tojásból:
számy-szította szélben szállva
megbillent a kotló szánya.
Számy fonákján fészke bomlott,
hullt a tojás, hullva hullott.*

*Törve tört a tenger lapján,
szertefröccsent széthasadván.
Fölgomolygott, égten égett,
elnyelte a sötétséget.
Héjából lett fönt az égbolt,
fehérjéből a fehér hold.
Sárgájának egy darabja
lett az új ég fényes napja.
Heggyé-völggyé többi része,
világunkká vált egésze.*

*Ahány csillag fent aranyló,
így született, kicsi Ajnó,*

s nem tud senki e titokról,
mert nem élt még ember akkor,
csak az öreg Vejnemöjnen.“

Míg meséjét mondta fönnen,
öreg Vejnö szíve sajgott,
vére vágyaktól viharzott.

„Mit ér a titkok tudása,
a valóság száz varázsa!
Amit elmém összegyűjtött,
míg szerelmek láza űzött,
fonnyad, fakul, föl nem éled...
Mégis élne, míg te éled,
kicsi Ajnó...“

... Így tűnődött,
így törődött, tépelődött
Vejnemöjnen úr magában:

„Szépem, hol voltál korábban?!
Mért nem születél ezerszer,
mért ily későn, hogyha egyszer?
Bár tudhatnám, hogy mit érzel!
Időm mély kútjába nézel,
s tudom, elriaszt a vágyam.“

Tüzeket gyűjtött a lányban
öreg Vejnö ős regéje,
termő titkok édessége.
Testében sajgó sejtelelem
parázslott át a sejteken,
s mintha beteg volna, fáradt,
tagjaiban szerteáradt.

Ekkor így szólt Vejnemöjnen:

„Semmi sem születik könnyen,
önmagától meg nem éled.
Ezért áldott minden élet,
minden szírom, mely kifakad.
Áldott, aki életet ad.“

Vejnö hideg, vén kezétől
Ajnó borzong, visszahőköl.
Föleszmél, szalad sikoltva,
mintha kígyó csípte volna.

Nehéz csöndben palló roppan,
kiscipő fatalpa koppan.
Égő arccal lép be Ajnó,
titkos utakon csavargó,
széltől óvott szép szüzcseke.

Joukahajnen, édes bátyja
egyre kérdi, hogy mi bántja.
Ősz szüléjük szívszorongva
ügyel a két kis bolondra.
Sóhajt Ajnó nagysokára,
farkas-bátyja bánatára:

„Úgy szeretnék elszaladni,
és örökre itt maradni!“

Pillantása, mint a fecske
csűrbe zárva, villan arcról
arcra kéken, szárnya karcol.
Enni nem tud, egyre jár-ke,
mint kit lassú, titkos láz ver.
Kínna küzd a szent tudással,

*húsa megtelt halk parázssal
Vejnemőjnen úr szavától,
s mint tapló hideg kovától,
önmagát emészelve ízig
fanyar füsttel fojtva izzik.
Sosem nyitja tűzvirágát,
sem melegét, sem világát
át nem adja, szét nem hinti,
magát szénig keseríti.*

*Pedig láng kell, hogy lobogjon,
ölelés, hogy csont ropogjon.
Mint madár röpte az égnek,
úgy kell a teremő ének.
Száll az idő, szólal, zendül
minden a szent szerelemtől.
S kővé vetkezik a világ,
ha nem fogan meg a virág.*

*Jő tavaszra nyár, de Ajnó
messzilelkű, mint az alvó.
Mint fecskétlen őszi égen,
üres mélység kék szemében,
s haloványul hulló hóval.*

Joukahajnen szóval szólal:

*„Hej, a gazdag Vejnemőjnen
bánatoddal bíma könnyen!
Viszlek hozzá, csapunk vásárt,
kényes kelmét, drága násfát
veszek tőle, itt a pénzem!
S víg kedvedet vígan nézem!“*

*Ajnó készül hát az útra,
bár mosolyra mégse bírja
Joukahajnem széles kedve.*

*Száll a szánkó, és sziszegve
hasít homyot hűvös hóba.
Patkó peng, rúnókat róva
téli tavak tükrös jegén.*

*„Szép húgocskám, szeretlek én!
A vén, gazdag Vejnemőjnen
vigaszod nem adja ingyen:
lesz csengő réz, cifra játék,
veres pénzen vett ajándék!
Amit csak kérsz, tiéd minden!“*

*Hetvenkedő Joukahajnen
így kereste húga kedvét,
míg elérték Vejnő telkét.
Ottan a küszöbre állva
Joukahajnem így kiálta:*

*„Öreg Vejnő, vén vajákos!
Jó napot jászlad javához!
Magam jeles Joukahajnen,
Ajnó húgom ez mellettem.
Az ne hidd, hogy kémi jöttem,
csak jöttem, hogy csapjunk vásárt.
Kényes kelmét, drága násfát
adj elő hamar, s nem ingyen:
mert ajándék nem kell innen!“*

*Vejnemőjnen szót se szólal,
csak körbejár kis Ajnóval,
megmutatja háza mélyét,
hozná húros kanteléjét.*

„Nincs időnk igédre mostan!
Imhol a pénz, amit hoztam,
ide a legdrágább kendőt!”

„Látok valót és leendőt:
látok locsogó legénykét,
látom vad kedvének végét;
látok lenhajú leánykát,
látom virágzóra váltát,
látom szerelembe estét,
látom terhet termő testét.”

„Egy nap reszket, más nap táncol
Vejnemőjnen vigasztól!
Vérét ontom, hogyha máskor
hozzányúl húgom hajához!...
... Hej, a gonosz, vén vajákos
a váltságpénzt visszalopta,
a vállkendőt ingyen adta!
Jegykendő lett, vőajándék!
Hogy Ajnó asszonnyá váljék!
Testvérétől elszakadjon!
A lovamat! Hol a kardom!”

Mint a magas mennyből hulló,
ég tetejéről leromló
csillag éji láthatáron,
s tükörképe tengeráron;
két csónak, kormány törvén,
mit középre ránt az örvény;
mint tavaszi, tág, virágzó
tisztásra szemközt kiváltó
két agancsos szarvasbika,
erdők ünöt űző ura:
Vejnemőjnen s Joukahajnen
úgy uszulkan egymás ellen.
Vejő úr vágat nyugatról,
Joukahajnen jó keletről,
mint mennykő a fellegekből.

Paripák patkója csattan,
ij-idegként istráng pattan.
Rúd a rúddal összereccsen,
szántalp-szilánk szertefreccsen,
palánk pozdorjává portlik.

„Ármánnyal elvetted Ajnót,
rézpénzem hajába rejtve!
A vevőt vassal veszejtve
véghez viszem most a vásárt!”

„Vesztő a vas, hol varázs árt!
Tudatlannal nem tusázok,
míg szolgálnak száz világok.
Szám ha szólal, szélvész süvölt,
egy ígémtől inog a föld.
De ha dühvel döng a dallam,
Ukkó úr villáma villan,
s énekemtől ég az erdő!
Hát te mit tudsz, hetvenkedő?
Ott egy nyírfa. Ha leméred,
hány lépésre áll mögötted,
tudónak tudlak, s kiállok.”

„Ezerig is elszámállok!”

Vén vajákos Vejnemőjnen
a kakaskát küldte könnyen
mohaszőnyeges mocsárba,

iszonyú mély ingoványba.

„Ínyem híg iszapot ízlel,
szám telik szivárgó vízzel!
Jól van, győztél, Vejnemöjnen!
Kérlek, szabadíts ki innen!
Add kezed, hadd érjek partot!”

„De amit kezemben tartok,
vedd menyasszony-foglalónak!
Vidd és még ma add Ajnónak!”

Meghunyászkodott nyakaska,
tépett tollú kis kakaska
szégyenét titokban tartja.
Azért Ajnó édesanyja,
Joukahajnen jó szülője
érzi a bajt jóelőre!

„Fivér, férfivá ha serdül,
húgocska, ha vére zsendül,
csak külön keresse dolgát!
Egy fészekben kelt fiókák
tél előtt kitollasodva
szállnak szállást messzehagyva.
Külön kelnek vándorútra.

Ajnó, menj vízért a kútra!

Te meg hozz fát a berekből!”

Ajnó asszonyi dologra,
fivér fát vágni dohogva
egyenként hiába indul.
Vas kicsorbul, víz kicsorbul,
akik külön fél egészek,
révedeznek, mint a részeg.
Szív a szívvel, vér a vérrel:
Ajnó vödre nyírfaágon,
északon metszett suhángon
ring a déli kút vizével.

Jöjj, kikelet, kívánt, kellő,
tündér tavasz, szagos szellő!
Fényben fürdő friss fűvellőn
szép szüzezske, járj szökellőn!
Tépd a rétek tarka hímét,
míg a sorsod elvisz innét!
Vén Vajákos Vejnemöjnen
hideg házba hurcol innen!

„Ukkó, a virágfakasztó,
az ős öreg áldjon, Ajnó!

Kötöd a menyasszonycsokrot?

Joukahajnen adta azt ott?
Jegyajándék, mit én küldtem!”

„Meg nem leljük már a fűben!”

„Édes tövis, tűnő élet,
vérezd, vagdosd csak a vénet!
Tanulj, tudás, mit sem érő!
Szép-tudatlan él az élő.”

Ajnó akkoron alázva
bémegyen a belső házba.
Szedi elő a szuszékból,
anyja-hozta hagyatékból,
asszony-ősök cífra alját.

Ősz szüléje bánatára
fejér gyolccsal fedi karját,
selymet simít sár hajára.

„Hallga, hogy suttog a semmi:
menni! menni! menni! menni!
Ég veletek, locska lények,
sajgásból szőtt semmiségek!
Múlást csűrő csontmotollák,
tátott csőrök, tollvitorlák!
Ég veletek, égerberkek,
vackot rejtők, viharverték!
Selymes bükkök, sudár tölgyek,
farkasok, kik őzet ölnek!
Rókajárta sűrű szedres,
hol rikoltó hófajd verdes!”

Tarajos tengerhez ére,
parti szirt kopár kövére,
hol örökkön jár a szellő.
Ott a víz fölé szegellő
felhőn három tündér táncol,
s léttelenbe leng a távol.

Szirt csuszamlík, szikla koppan,
lég három tündére toppan,
a kő-ösvény keskenyedik.

Kicsi Ajnó a negyedik.

II. Lemminkejnen

Vén vajákos Vejnemőjnen,
öreg istenek utóda,
teremtő titkok tudója
téres tenger partját járja,
árva lelke Ajnót várja.
Követ kértel, felhőt faggat,
hánytorgó habokra hallgat.
Ajnó hangja zeng a szélben,
cseng a csergeteg vizében.
Vers kell Vejnő vert lelkének,
eves bánat ellen ének.
Megzendíti kanteléjét:

„Halljátok hősök regéjét
hamisságról, hitszegésről,
halált legyőző hűségéről!
Látva látom Lemminkejnent,
tűzesvérű telhetlent.
Csillagos éjben csatangol,
porhavas pusztán barangol.
Mint tépett csikasz toportyán
csavargott távoli portyán,
s nem ám kincsekkel rakottan,
épp csak élve, étlen-szomjan
vergődik hazáig vereten,
bánattal torkig betelten,
nyargal vissza napnyugatról
kelet szűkös szegletébe,
ifjúkora inségébe.

Éji erdő vadonában
díszes úri udvarház van,
rakva remek, síma rönkből,
gyantás, gömbölyű fenyőkből.

»Hölgyecském, hogy hínak téged,
hogyan nevezik nemzetséged?»

»Nemzetségem nagy és rangos!
De mi közöd neked ahhoz?
Ruhád rongyos, gebéd girhes,
honod se valami híres,
szuvas, szurtos a szánkód is.
Küllikki vagyok, te kódís!«

»Rangra ne nézz, se ruhára!
Eressz bé egy éjszakára!«

»Szemre szerény – szóra szájás!
Toprongyosnak kívül tágas!«

Ablak többé nem nyílik ki.
Kíméletlen szép Küllikki
Lemminkejnen legyalázva
zárkózik vissza a házba.
Ám amint a mécs kilobban,
kedve támad egyre jobban
kegyetlen kötözködéésre,
érzéketlen évődésre:

»Lovad éhen döglök reggel...
itt van széna, nesze, szedd fel!«

Lemminkejnen törve, tűrve
hajlik haragját legyűrve.
Szinte szánkójához indul,
mikor forró vére zúdul
és elméjét elborítja.
A szüzcskét megszorítja,
s amíg alszik anyja, apja,
Küllikkit karjába kapja,
kéretlenül kényszeríti,
rongy ködmönét ráteríti
s elragadja udvarából,
díszes úri udvarházból.

Küllikki, a kis kegyetlen
karjában kezessé szeppen:

»Leszek holtig hű asszonyod,
ha vasvérted, rézsisakod,
érc szablyád szegre akasztod,
szívem kínnal nem szakasztod.«

»Hősi hírt csak hibbant kerget,
hogyha hű hitvest ölelhet,
vérted rozsdá verje – már ha
titkon te sem szöksz a táncba!«

Esküvel így kelnek egybe.
Száll a szánkó és sziszegve
hasít hús homyot a hóba,
s patkó peng, rúnókat róva.

Lemminkejnen, ahogy illik,
kapja karjába Küllikkít:

»Vélted, hogy csak vagdalkoztam,
s aranyhajú asszonyt hoztam!
Élve élek, édesanyám!«

Szétnéz Küllikki a tanyán:
Csalfa fényt nem csillantanak
rézedények, vaskanalak.
Ami van itt, az is fából,
a szegénység szorgalmából.

»Áldja Ukkó ezt az ágyat!

S adja ég, hogy meg ne bánjad
szíved szerelmét, te szegény!«

Lemminkejnen, léha legény,
hová hurcoltad a hóban
azt, ki megszokott a jóban?
Esztelen, gondolj előre:
hogy fonnyad meg fehér bőre,
kényeztetett kis Küllikki
aranyhaja hogy hullik ki!“

Vejnemöjnen, vén vajákos,
teremtő titkok tudója,
ősi istenek utóda
megjáván a múltak mélyét,
így zengeti kanteléjét.
Szedi szerre, sorról-sorra,
a sötét sors hogy sodorja
Küllikkit, kényes kisasszonyt.
Éltető, szent éneket mond
Lemminkejnenről dalolva,
orv bánatot orvosolva,
szépséggel szánva a szűnőt,
teremtettel tovatűnőt:

„Száll az idő, rontva rombol.
Szép Küllikki kisasszonyból
fagyos szemű feleség lett,
szomorú-szelíddé érett
akárcsak a többi asszony.
Házi munkát ne mulasszon,
szorgosság a szív lakatja,
rossz vendég a vágy, fogadja
türelemmel a teendőt,
józan fővel a jövődöt.
Lemminkejnen hajnalonta
csónakját a vízre vonta,
hálókat halomra hordott,
összegöngyölt öreg gyalmot,
mely póznán száradt az éjjel.
Fűzfagallyból font vejszével,
vörhenyes vesszővarsákkal,
szarvascsont-szigonnyal, szákkal
koraestig kint keringett,
hétszám hajtva a heringet.
Egy nap addig űzte, mígnem
ráestélt kinn a vízen,
s nem tért haza napszálltára.

Küllikki hiába várja.
Szűk szabályba kényszerítve
sejdit sérelmet sietve,
kunyhó ajtaján kifordul,
fríssen a faluba indul,
s vékony pallón járva végül
szilaj szabadságba szédül:
virradatig vadul táncol,
tébolyult vígan viháncol.
»Szegény fiam, szánva szánlak,
mátkád mást keres magának,
kevés, hogy kedvét kitöltse
a szegények szűk erkölcsel!«

»Küllikki, ágyad vetetlen!
Hol kószáltál, te kegyetlen?«

»Átok ült meg, álmod láttam:
szikra szállt szét a szobámban,
lepedőm lobbantott lángot,

takaróm tűzben parázslott.«

*»Kínos hűség húzó hínár!
Küllikki, nem kötlek immár,
kert alján kedvedre kajtass,
minden este máshol alhass!
Álnok szíved elátkozom,
kedves kancám kantározom,
vasvértem veszem magamra,
kötöm kardom oldalamra,
indulok Észak honába,
hóval porzott Pohjolába
Louhi lányát elszeretni,
szíves szép mátkát szerezni!«*

*»Halljad álmom folytatását!
Tested tajték-törte mását
láttam lebegni a mélyben,
Tuoni tó örvényében!«*

*»Lehet, ott lelem halálom
pohjolai pusztaságon!
Látod majd, ha lelkem szakad:
ha fésűmből friss vér fakad.«*

*Vasvértjét veszi magára,
köti kardját oldalára.
Legyalázott Lemminkejnen
fejét nem hordhatja fennen,
míg mogorva messzeségben,
varázslattal ver vidéken,
pusztaságos Pohjolában
lángot nem lobbant egy lányban.
Míg szívéből ezt a szálkát
ki nem húzza, híres mátkát
hozván hóba süppedt házba,
álnok asszonyát alázva.
Hűbbet hűtlen hűlt helyére,
szép Küllikki szégyenére.*

*Fölmagaslik hét határra
Észak égbe nyúló vára,
tömpeorrúak tanyája.
Louhi, Észak vérszbanyája
őrzeti ördögkutyákkal,
körbe kétőles palánkkal.
Lemminkejnen meg sem állva,
kanteléjén hangicsálva
palánkról palánkra repked,
varázsszót vet az ebeknek.*

*Érczáras ajtóig ér el
és a kulcslyukon bekémlél.
Bent csiszolt padlójú csamok,
dalt döngicsél három dalnok.
Testét töpöríti tüstént,
s félarasznyi förtelemként
besuttyan az ajtó sarkán.
Dal szakad a dalnok torkán,
Louhi kígyószemmel nézi,
hanem hasztalan igézi.
Féktelen, vad Lemminkejnen
fürgén az asztalra szökken,
idéz iszonyú ígéket,
égig zeng ajkán az ének.
Dalnokokat eldalolva
kettőt kényszerít pokolba,
harmadiknak, vaksi vénnek
erejét vesz az ének.*

»Hé, te, lódulj, s híreld innen,
hogy legyőzött Lemminkejnen!«

»Még ha százszor száz szavad van,
száz szömyűség szólítatlan,
iszonyúbb ismert igéknél,
lehetőbb a locska létnél!«

Louhi, Észak vészbanyája
s hollóhajú szép leánya
szóval kérdi Lemminkejnt,
varázslattal verhetetlent:

»Mi szél hozott Északonba,
tölgyfából rakott toronyba,
bűvszókkal bájolt berekbe,
farkasjárta fenyevesekbe?«

Léha Lemminkejnen érzi,
izzó szénszemmel igézi
Louhi hollóhajú lánya.
Küllikkit már nem kívánja,
szömyű szerelembe szédül,
kéri tüstént feleségül.

»Hozzád adom, ám elébben
Hísz szarvasát hajtsd elébem!«

Vézbanyát nem kérdi kétszer,
lucból készült könnyű léccel
siklik a síkon suhanva,
kilőtt nyílként nyiladéokban,
hol kotúban, korhadékban
reves rönkből, rőt mohából,
sziklák zuzmószakállából
Hísz, a gonosz szarvast tákol.
Jonha jósigék javából,
ina iszalagból varva,
szívós szilból széles szarva,
csánkja, csúdjé cserfatuskó,
vaskos szügye veres vaskó.

Hísz szarvasát megszalajtja,
hét álló nap úzi, hajtja
Lemminkejnen lankadatlan,
hősi harcban hajthatatlan.
Vackárol váltig felveri,
tövíses tarlón tereli,
irtás hosszán ijesztgeti,
kőgörgetegre kergeti,
szúrós szedresbe szorítja,
hálóhelyén háborítja,
Hísz hólepte horhosában,
Pohjolai pusztaságban
amíg ina meg nem roggyan,
tört térde a kőre koppan,
s szédeleg csak szélütötten.
Akkor a hátára szökken,
vasalt sarkát belevágja
habtajtékos horpaszába,
s nyargal Louhi lányát kémi,
szüzet szarvasért cserélni.

»Túlvilági tér darabján,
Tuoni tó hideg habján
hószín tollú hattyú telet.
Az a hattyút hozd nékem el!«

Léha, lelkes Lemminkejnen

fölfortyanva mit feleljen?
Szédült szerelembe esve
megy magában madár-lesre.

Észak éger-erdejében,
nyirkos ámyú lombsötétben,
lépte alatt lengő lápon,
iszalagos ingoványon
Tuoni tó tört vizéig,
ördög öblös örvényéig,
poklok portó padmalyára,
a túlvilág tomácára.
Hogy a hattyút elorozza,
a hószín tollút kihozza,
készül kéziját letéve.
A varázslók vaksi véne
sújtja sárga kis kígyóval,
kő közt élő kágyillóval.

Már a fecskék szállnak délre,
Lemminkejnen lakhelyére.
Ágya hideg, háza árva,
anyja is hiába várja.
Szája szélén kagyló nyílik,
szíve fölött szemling ívik,
lenhaja leng lent a mélyben,
Tuoni tó tört tükrében.
Selyeminge széjjelszakad,
a fésűből friss vér fakad.

»Jaj, lelkecském, Lemminkejnen!
Ládd, a törvény törhetetlen!
Jaj, jaj, élet kis éhese,
ez világ véltlen vétkese,
ártók között ártatlanja!«

Így siratja édesanyja,
így gyászolja ősz szüléje,
s indul, Louhit hogy megkérje,
engesztelje az erőset.

Sajgó lába egy merő seb,
vérfoltos a facipője,
csontig száradt a csípője,
tövissel teli a térde
mire Pohjolát elérte.

»Kérlek, Louhi: az egyetlen,
hol lelem meg Lemminkejnenet?«

»Hord el magad hamarjában!
A sihedert sose láttam!«

Mégis megy, hogy megkeresse,
lába nyomát hogy kilesse,
barangol bűvös bozótban,
holtak hangját hordozóban,
keresztül a kék hangáson,
át sebosztó, sűrű sáson,
Észak éger-erdejében,
nyirkos ámyú lombsötétben,
lépte alatt lengő lápon,
iszalagos ingoványon
száll reá a szürke este.
Hús hold világol felette.

»Kérve kérlek, az egyetlen,
hol lelem meg Lemminkejnenet?«

A hűvös hold csak hallgatott.

Kérte a kelő napot:

*»Kérve kérlek, felelj nekem:
hol keressem a gyermekem!«*

*A fényes nap azt feleli,
édes fiát holtan leli
Tuoni tó tört tükrében.
Lenhaja leng lent a mélyben,
szája szélén kagyló nyílik,
szíve fölött szemling ívik,
selyeminge széjjelszakad,
horpaszán a hús kifakad.*

*Akkor egy rudat ragadva
a tó medrét tapogatja
ördög öblös örvényéig,
pokoltornác pereméig.
Széltét-hosszát végigszántja,
s Lemminkejnen megtalálja.
Tépett testet összetoldoz,
sírva illeszt csontot csonthoz.
Hegy hollóját szóra bírja,
mi volna az élet írja.
Hegy holló azt feleli,
élet íját égben leli.
Holtat avval élemítsen,
teli tenyérrel merítsen
sűrű, sárga napsugarat.*

*Szemérről a köd felszakad,
Lemminkejnen mégsem szólal.*

*»Ínyed ízesítem írral,
gyógyfüvekről gyűjtött mézzel!
Fiam, holtadból felérzel,
lelkecském, életre éhes,
ez világon vétlen vétkes,
kit én szültem, én etettem,
a haláltól visszavettem!«*

*Szépséggel szánva a szűnőt,
teremtettel tovatűnőt,
orv bánatot orvosolva,
Lemminkejnenről dalolva
így zengette kanteléjét
megjáván a múltak mélyét
ősi istenek utóda,
teremtő titkok tudója,
vén vajákos Vejnemöjnen.*

III. Ilmarinen

*Hej, fönt a fényes magosban
kék köntösök selyme lobban.
Tengerszélről tengerszélig
libbenő fodor fehérlik,
foszlik szét egy furcsa felhő,
csillog nyolc ezüstcippellő,
szemfájdító szikrát hányva
villan mint sirályok szánya,
jégcsillámmal játszó felleg.
Fent, hol fényesen kerengnek
csengő-bongó égi boltok,
örökkön-örökké boldog
szüzek szoknyaszéle szálldos.*

*Vejnemöjnen, tudós táltos
elborult lelkét belakja
Ajnó apró ámyalakja.*

Hasztalan halálnak éje.
Vejnemöjnen holt szüléje
fűvel, földdel elvegyülve,
gyanták gyémántjába gyűlve,
sötét savakkal sodorva,
opálszín olajba oldva,
szétrezgő porként a szélben
kristályként a kő szívében
féltett fiához fölérz,
gyengéden szól gyermekéhez:

„Férfinak mit ér egy felhő?
Vár a világ, édes Vejnő!
Ébredj, fiam, fent Északon
vár Ajnónál külön asszony!
Párodért menj Pohjolába,
Észak életető honába!”

Ha távolból a hajnali
tundrán mennydörgést hallani,
hóka lován Vejnő vágat
bajt keresve mint a bánat.
Úzik szellemszülte lények,
látomások és lidércek.
Arca verejtékben ázik,
nyughatatlan nyargalászik,
küszködik káprázatokkal,
mint hal, húsában horoggal,
s szívében az üldözője.

Várja Vejnőt, hogy megölje,
jöttét már gyáván vigyázza
kinek véle egy a gyásza:
bosszúvagyó Joukahajnen.

Jaj neked, legyőzhetetlen!
Ajnóért a véred ontja
puszták acsargó porontya!
Joukahajnen, az esztelen
acélt szegez szíved ellen!
Véged van, világvarázsló!

Egy helyen, hol mély a gázló
s bővizű zuhatag bömből,
Vejnő lova visszahőköl,
veszélyt szimatolva horkan,
megáll a sebes sodorban.

Pendül Joukahajnen ija,
szakad a heveder szíja,
viszi a víz a vajákost,
hátán hordozza a táltost.
Oszlik a halálnak éje,
onnan óvja holt szüléje,
magzatát megmenekíti,
sodrott rönkre fölsegíti.
Elemek közé vegyülve,
gyűrűző habokba gyűlve,
porlik permetként a szélben,
szikrázik a fény szívében,
kedves gyermekét kíséri,
zöld zúgókon át vezéri,
hajtja féltőn ráhajolva
hömpölygő, szabad folyóra,
honnán hullámok csevegve
csenik tovább tengerekre,
táguló, tág völgytorokba,
honnán hideg Északfokra

*húz a tenger árapálya.
Így érkezik Pohjolába
öreg Vejnő öntudatlan,
áldott vén, ágrólszakadtn.*

*Ott a parton megtalálja
Louhi hollóhajú lánya.
Rongyait hogy végigméri,
egyszerű hajósnak véli,
hányódó hajótöröttnek,
kit hullámok partra löknek.
Késéről kopott kalóznak,
messzikedvű martalócnak,
akit utolért kudarca.
Ámde árokszelte arca
a lányt ámulatba ejti.
Szép szemét rajta felejtí
vonásai ékességén,
tekintete fényességén.
Színlel szűzi ijedelmet,
szeszélyből így szít szerelmet,
kényesen illegve szőkik
a bűvszókkal védett körig,
ama kétöles palánkig,
tölgyfarönkből rótt tanyáig,
pohjolai palotáig.
Vejnő a nyomában váltig.
Lép a konyha küszöbére:
Louhi látja, hogy miféle
nagy varázsló a vendége,
nevezetes nemzetsége.
Azért az ajtóban várja,
itallal illőn kínálja.*

*Terítik a tölgyfaasztalt
és a táltost, a tapasztalt
vén vajákost, Vejnemőjnennt
kérdik egyre, merre jött-ment.
Regélné el sorra-szerre,
miképpen vetődött erre.*

*„Elmondom, hogy történt, híven:
vad bánat verte a szívem,
vágattam hajnali tundrán,
Hísz gonosz hatalma hullt rám,
űztek szellemszülte lények,
látomások és lidércek.
Egy helyen, hol mély a gázló,
hiú gyerkőc, hőst gyalázó
nyíllal nyergemből kivetett.
Száz zúgó törte testemet,
vésszel veszejtő valahány.
Élesztett észak-foki lány,
szeme izzó szén, eleven
ige, igéző szerelem.
Újul unalmas életem,
kérlek, Louhi, add őt nekem!”*

*„Várj csak, vigyázz, Vejnemőjnen!
Itt kisasszonyt nem kapsz könnyen,
lánykát lenvégért cserébe!
Kincses kamarámba nézz be:
úmó vagyok, s nem utolsó!
Tíz olajjal teli korsó,
lisztes hombár van itt hatvan,
kelmék, prémek számatlan!
Dózsólunk dús gazdagságban
itt a pénzes Pohjolában!*

Ám ha egy szampót kovácsolsz,
csengő csodamalmot ácsolsz,
mely napestig aranyat ont,
fogadlak, mint kedves rokont!“

„Jól van, Louhi, áll az alku!
Szív dolgában nem szűkmarkú
vejed, a víg Vejnemöjnen.
A szampót megszerzem könnyen!“

Érzi Észak vészbanyája:
emberét most megtalálja!
Táltosok közt azt az egyet,
aki véle vetekedhet.

Kiapad a nedv a fákban,
készül az ősz Kalevában.
Hősöket nevelő honban
a leveles nyár kilobban,
a fényben ökömyál forog,
köveken kúszik a nyirok,
mire a kaszát leteszik,
öreg Vejnö megérkezik.
Faluvégi házba indul,
hol acél cseng, üllő kondul,
a pöröly percig sem pihen.
Ott él híres Ilmarinen,
az az erősek erőse,
minden mestereknek őse.
Veri a vasat szaporán,
gyötri gyehennás paraszán,
lágýtíja lobogó lángon,
szeneli szóke zsaráton,
érteli ércce a nyerset,
énekel rá varázsverset:

„Hideg acél, vacogó vas,
oldozlak, hogy olvadozhass!
Szedem szerre, hogy születél:
előbb erőtlen eredtél
három táncoló tündérből,
kődhamatból, tejből, vérből.
Azért hát tovább ne rejtőzz,
tűzes pirosan tekergőzz,
rázd le a revét, salakot,
örömünkre ölts alakot!“

Hét évig hűltél a földben,
feküdtél fekete ölben
tétlenül, míg tűz-testvéred
égből le nem szállott érted.
Azért hát tovább ne rejtőzz,
tűzes-pirosan tekergőzz,
rázd le a revét, salakot,
örömünkre ölts alakot!“

Számyas szókkal szép szelíden
így ígézte Ilmarinen
a kék acélt, így kongatta,
fényes üllőjén forgatta.
Bizony se hallott, se látott,
Vejnö hasztalan kiáltott:

„Erődöt újítsa Ukkó!
Adjon jó szemet a tuskó!
Fújtatód szépen szeleljen!“

„Hej, te vagy az, Vejnemöjnen?!“

„Valahára észrevettél!“

Nagy dologban jöttem, testvér...“

Azzal elregéli szerre,
mint hányódott, hogy és merre:

„Bajt keresve mint a bánat,
űztem hóka paripámat.
Ajnó hangját a hajnali
tundrán is véltem hallani,
hókám nyakára hajoltam,
s üldözőm lelkemben hordtam,
szép kínzómmal kergetőztem.

Joukahajnen, kit legyőztem,
kit ígéztem ingoványba,
s vágyammal döntöttem gyászba,
lombos csalitban lest vetett,
nyíllal nyergemből kivetett.
Zúzódтам zöld zuhogókban,
forogtam szelíd folyókban,
hátukon hullámok hordtak,
Északfokra elsodortak,
pusztaságos Pohjolába.
Ott talált rám Louhi lánya.
Nem gondolt kopott kalóznak,
messzikedvű martalócnak,
hanem gondolt híres hősnek,
ítélt engem tehetősnek.
Haza máshogy nem eresztett,
Kalevába úgy menesztett:
Hozzak malmot – szampót, úgymond, –
mely napestig aranyat ont.
Így hát kérlek, Ilmarinen,
indulj Pohjolába innen,
kedvemért szampót kovácsolj!“

„Színlelő, szavakkal játszol!
Maloméért magát kínálja
Louhi hollóhajú lánya!
Küldesz, hogy szampót csináljak,
aztán szépen félreálljak!“

„Nincs igazad, Ilmarinen,
elvéted már eleiben.
Louhi lánya nekem nem kell,
soha testtel vagy lélekkel
utána nem óhajtoztam.
Másért sírtam, sóhajtoztam,
annak volt hatalma rajtam,
asszonyomnak őt akartam.
Ajándékkal eljegyeztem,
nem tudtam, hogy elijesztem:
mostan tündérekkel táncol.
Így hát kérlek, Ilmarinen,
indulj Pohjolába innen!“

„Ej, testvér, meséld ezt máshol!“

Egyet se szólt többet Vejnő.
Várt, amíg az alkony eljő.
Ukkó isten nemsokára
az ég barna bársonyára
rótta ragyogó jelekkel,
gyémántfejű ércszegekkel
kezdetektől véges-végig
a teremtés ősigéit.

Vejnemöjnen, vén vajákos
akkor így szólt a kovácshoz:

„Testvér, tudd, hogy nem haragszom,
titkomat veled megosztom:

Telked szélén egy virágzó
szilfán csillag ül, sugárzó.
Mellyeszkedik madárformán
a csodás világfa ormán.
Éppen jó, hogy ékességül,
kovácskemencéd jeléül
tanyád tetejére tűzzed.

Ügyesen, hogy el ne űzzed,
kússz föl a szilfára nyomban!
A csillagot csend le onnan!”

Ahogy a kezét kinyújtja,
Vejnö varázslattal sújtja:

„Szám ha szólal, szélvész süvölt,
egy ígémtől inog a föld!
Támadj, vihar, tépd a háncsot,
kapd föl a komisz kovácsot!
Süvíve sodord sebesen,
görgesd végig az egeken,
forgasd hét álló nap, orkán,
jajszavát forraszd a torkán!
Penderítsd el Pohjolába,
undok úmő udvarába!”

Ilmarinen összetörve
hull a hétszer tiltott körbe.
Búvöli Louhi bürökkel,
őrzeti ördögebekkel,
titkai közt kotorászva
gondolatát leigázza,
képzeletét kikeleszti,
küszöbére úgy ereszti.
Ott fogadja mint vendéget,
tétet elé terítéket,
s kérdezgeti, hogy mivégre
vetődött e vad vidékre.

Ám az erősek erőse,
minden mestereknek őse
kérdéseit meg se hallja.
Sanda sihederként falja
szemével szép szüzcsekéjét:
finom rózsás fülecskéjét,
gyöngyfogait, gyöngye vállát,
hollófényű haja szálát.

Ilmarinen így időzik
hideg Pohjolában őszig.
Köves pusztán kunyhót ácsol,
hogy majd szampót ott kovácsol,
szenet éget, ércet szállít,
üres házban üllőt állít,
kovácstűzhelyét tapasztja,
patakok vizét apasztja.
Szép mátkát remél magának,
ha Louhinak, vészbanyának
olyan csodamalmot csinál,
mely napestig aranyat jár.

Először edzett vasából
kacska kéziját kovácsol.
Két szarvát jól megszorítja,
karikává kunkorítja.
Dühvel vágja a vaskóhoz:

szilárdabb kell a szampóhoz.

*Vesz a vasból másodjára:
lesz belőle acéldárda.
Egykettőre kettéroppan
a kérges kovács-marokban.*

*Haragosan elhajítja,
tüzét harmadszorra szítja,
harmadszorra vesz a vasból,
a pirosuló parazsasból.
A kék acélt megkongatja,
fényes üllőjén forgatja,
verí a verest szaporán,
gyötri gyehennás parazsán,
lágylítja lobogó lángon,
szeleneli szőke zsaráton,
sziszegő vízbe meríti,
felváltva hűti, hevíti
míg szivárványszínben játszik –
és a szampó felszikkázik!*

*Tündökölve, csengve-bongva,
arany boldogságot ontva
őzli ősök örökségét,
élet örök édességét,
szomorító semmi ellen
színarany reményt a szellem.*

*Avagy azt ad, amit vártok:
szűk teret, hol körbejártok,
több termést egy hitvány töről.
Csodamalom csak azt őröl,
amit ti akarni tudtok,
amit aranyak hazudtok:*

*nagy halom pénzt Pohjolának,
szuvas szüzet a kovácsnak!*

*„Enyém a szampó, emberek!
Lesz pénz, aranypénz rengeteg!
Az ezüstben hempereg,
a réz meg pelyvaként pereg!
Akár ne vess, ne szánts, arass:
lesz ládában dénár, garas!
Mít számít, hogy a föld fukar:
aranyat mindenki akar,
egy veres pénzért boldogan
odaadja, amije van!
Hozzatok csak, hamar, hamar!
A rézhegy rejt és eltakar!
Nem kell, hogy más lássa, minek!
Vigyünk a barlang mélyinek!
Kétőlnyi sziklakő alatt
kösse vaskampó és lakat!“*

*Észak szüzét Ilmarinen
szólongatja szép szelíden.
Kéri, hogy már készülődjön,
hiszen délen, messzi földön
várja vőlegénye háza,
tűzhelye, kenyérkovásza,
a rézüst, a tölgyfaasztal,
a kiskert jövő tavasszal,
fatekenő jövő őszre,
hogy gyermekét megfürössze,
s ő majd az erdőről fát hoz,
szobát toldani a házhoz...*

„Kovács, semmi dolgod itt már!
készülj hamar, a hajó vár,
elvisz Kalevába téged!
Nesze, itt a fizetséged!”

Eszéhez tér az eszetlen,
szabadul a szeretetlen:
könnye épphogy csak kicsordul,
hamar a szampóért indul.
Louhinak örül a szampó,
köti kőbe kilenc kampó,
horgonyozza hideg érbe,
terebély tölgy gyökerébe.
Hét ráccsal zárja, remekkel,
örzeti ördögekkel.

„Megfizetsz, úmő, kegyesen?!
Fizetsz bizony, keservesen!
De nem ám koszos rezekkel!!
Eh, a pokolba ezekkel!!!”

„Hoppon maradt a vőlegény?
Kotródj, kovács, a kulcs enyém!
Három hős jött Pohjolába,
három hősködött hiába!
Első léha Lemminkejnen,
fejét már nem hordja fennen!
Második, vén Vejnemöjnen,
elbántam vele is könnyen!
Gyalázattal mégy el innen
te is, gyöngö Ilmarinen!”

IV. Pohjolai lakodalom

Születő új századokban
szól az ének, él a dallam.
Kalevai kék ég alatt
szármal, akár a gondolat,
messze zeng a múltnak mélyén,
hősök híres kantelélén
Ukkó úr vajákosáról,
a tóvidék táltosáról,
árva szívű vén Vejnöről.
Északi szél sziklát öröl,
partfokot porlaszt a tenger,
ő se bír az ős öreggel.
Enyészetnek ez nem enged,
váltig vágyakat melenget,
terveket sző, tételődik,
Északhonba készülődik.

Terebély tölgyfákat faggat,
bárkát melyikből faraghat,
hogy a háncsot hántolhassa,
hogy a bókonyt bárdolhassa,
hajó pallóit kimesse,
a kormányát készíthesse.
Egy szálas tölgy szóval szólal:

„Hogyha indulnál hajóval
Pohjolába párt keresni,
ne félj ágaim lenyesni,
bárkád bárdold énbőlőlem!”

Kivágja a tölgyfát töben,
s dallókőre ülve szépen
elrendezi elméjében
az ide illő igéket,
hajóvájó versikéket:

hogy kell a háncsot hántolni,
bárka bókonyát bárdolni,
hosszú hajópallót nyesni.
Egy igét kell még keresni
kormánydeszka-készítéshez.

Hótollú hattyúkat kérdez,
ők se tudják a varázs-sort.
Kérdezi a fehér jávort,
a gyolcsszínű csodaszarvast,
hanem titokszót, hatalmast
tőle sem tanul a táltos.
Hát elindul a halálhoz,
Tuoni tó tört tükréhez,
s ottan reves csontot kérdez.
S hallja holtak hallgatását.

Követi a víz folyását
arcformájú sziklarajzig.
Vénséges varázsló alszik
ott moha és márga alatt,
szájából egy forrás fakad.
Vejnö vizet vesz kezébe,
jósige így jó eszébe.

Azt a tönkre ráolvassa,
hogy a bárkát bárdolhassa,
csónakon szurok csillogjon,
csigán csarnak csikorogjon,
suhanjon, szellő ha rezzen,
szélnek vitorlát szegezzen.
Bíborral borított orma
kényelmes könyöklő-forma,
a fehérmép hadd fecsegje,
hogy a délről jött dereglye
Vejnőt hozza, a vőlegényt,
nem szélhordta szegénylegényt,
nem koslat kapzsi kalózzal,
messzikedvű martalóccal,
percet sem pihen hiába,
csak iramlík Pohjolába.

Vesd föl szemed, Ilmarinen!
Veres bárka ring a vízen!
Szemedbe sziporka szálldos,
tajtékon tipor a táltos,
sóharmaton settenkedik
szürkülettől szürkületig.
Vigyázz, vasverők erőse,
mindenféle mester őse,
megszökik a menyasszony! Ha
előtted ér Északonba,
hiába futsz fűhöz-fához,
viszi mátkád a vajákos!

A szauna tűzét szítsd fel,
ízzó követ hints meg vízzel,
csattogjon a testet edző
fanyar, nyirkos nyírfavessző!
Mosd a hamut horpaszodról,
kohó kormát két karodról!
Dörzsöld daróccal a hátad,
öltsd fel ünneplő ruhádat,
húzd föl azt a himzett inget,
melyre száz kis szűz tekinget,
csikorogjon az a csizma,
hiszen lányos házba visz ma!
Burkolózzál medvebőrbe,
tízszer is nézz a tükörbe,

csudálkozzon csak cseléded
lovadat hozván elébed!
Köss kardot az oldaladra:
ha most vesztesz, vess magadra!
Indulj, indulj, Ilmarinen
inséges irtásra innen,
a mogorva messzeségbe,
varázslattal vert vidékre,
pusztaságos Pohjolába!
Minden mesterség hiába,
ha szívedből ezt a szálkát
ki nem húzod, híres mátkát
hozván hőségbe, hamuba,
sandán somolygó faluba!

Vejnemöjnent, a vén zsványt
viszi a szél toronyiránt.
Lócán lebzsel, lóg a lába,
mégis eljut Pohjolába,
vajákost veszítő vidékre!

„Te vagy az, testvér? Mivégre
nyargalsz ilyen nyílsebesen?
Nem láttalak még sohasem
ilyen fehérre fűrösztve!“

„Vén Vejnö, ne vesszünk össze!
Ketten egy lányt kémi jöttünk:
válasszon hát ő közöttünk!“

Itt a döntés Louhi dolga,
Észak ura szeppent szolgál.
Szépecskén fülel a lenti
szóváltásra, fut s jelenti
akaratos asszonyának:
a kapuban kérők állnak!

Louhi lányát szólongatja,
a hollóhajút hivatja.

„Anyácskám, kettő a kérő!
Kérlek, mondd, melyik mit érő?“

„Volna bár üködnél ősebb:
Vejnemöjnen tehetősebb!
Hiába vénebb a vénnél,
élveznéd, ha vele élnél.
Szemre eleven a másik,
de ereje vastól vásik,
karja komyadt a kohótól,
s kevés pénze nem kárpótol,
ha majd mégis megöregszik,
s a fekete földbe fekszik
Ilmarinen, ez a jött-ment.
Válaszd tehát Vejnemöjnent!“

Ki mer e házba hatolni,
kutyáit döggé dalolni,
szóval szérűhöz szegezni,
szigorú szúzzal szemezni?

„Vártalak már, Vejnemöjnen!“

„Louhi, a lányodért jöttem!
Rejtelmek romolnak régen,
ketten vagyunk földön-égen
őrizői ősigéknek,
rontásnak és reménységnek.
Kapocs lesz köztünk a lányod:
táltosságom s tudományod

*földbe nem foszlik felében:
összeforr az ő ölében.*

*Kell nekem egy fiú nagyon,
kire kincseimet hagyom.
Mindenben méltó utódom,
akiben majd folytatódok,
s neked is, úmő, unoka:
kavicsos puszták konoka,
uralkodni az ugaron,
fogni a földet fukaron.
Kérd meg a lányod, készüljön:
táltos utódot ő szüljön!”*

*„Vejnő, küzdöttünk mi ketten,
vetéldedtünk is veszetten.
Sok sürgésünk semmivé lett,
elég volt. Elmúlt az élet,
s csontunkon csíra ered meg.
Vidd a lányom, ha veled megy.“
Hallgat a hajadon hosszan,
csendben csak cipője csosszan,
az ajtó csapja csikordul,
ahogy szótlánul kifordul.*

*Álmodozhatsz, árva Vejnő:
születetlen fiad felnő,
s rója a rúnókat egyre
a rohanó fellegekre.
Majd növekszik, aki nincsen:
osztozhatsz vele a kincsen!*

*„Alkut túl későn kötöttem!
Soká őrködött fölöttem
kegyelme a kantelének:
én nem éltem – s élt az ének.
A halál hidegét félni,
nagy csöndjét csókért cserélni
tudom, túl későn tanulnám!
Hísz gonosz hatalma hull rám...”*

*„Törbe ejtett tudományod,
vészbanya! Kérem a lányod,
még ez egyszer szép szelíden!”*

*„Nem vártalak, Ilmarinen,
nem hiányzott kormos képed!
Ha már itt vagy, ha már kéred
házam fényes napsugarát,
szántsad fel Hísz kígyós ugarát!
Mit az ördög is otthagzott,
törd a viperás parlagot!
Bár bolondság, mégse bánom:
vigyed hollóhajú lányom,
ha ezt élve megcselekszed,
tiéd szüzek közt a legszebb!”*

*Ilmarinen, az idegen
mind a váron végigmegyén,
minden zugot végigzörget,
keresi a kicsi hölgyet:*

*„Te adj tanácsot, tündérem:
féregfullánkos fenyéren,
nyüvektől nyüzsgő nyárasban
lovamat hogyan járassam,
hogy szántsak kígyós ugaron,
ha akarod és akarom,
amit az anyád nem akar?”*

„Hámorból ércet hozz hamar,
vasból lábvértet kalapálj,
csoroszllya mögött abba járj.
Csörgő vascsizmát csikorgass,
kígyófészkeket kiforgass!”

Ilmarinen így cselekszik,
sértetlen sétál napestig,
a kopár föld kérgét hántja,
szélét-hosszát összeszántja.
Tövíses tarlón tapodva
hüllőket öldös halomra,
ekéjét mélyre eresztí,
parlag rögeit repesztí,
s bírja, mit az ördög sem bírt.

„Hej, ti hollók, halljatok hírt,
kik vájtok kígyók szemiben!
Irdatlan hős Ilmarinen,
s máma üli lakodalmát!

Mamókám, munkám jutalmát,
a hollóhajút hadd lássam!
Béresed fizess busásan!”

„Később, kovács! Készülődik.
Elvagytok az esküvőig
egymás nélkül. Akkor vártak!”

Öles szarvú ökröt vágnak
ötvenet is Pohjolában,
hústalan hetek hónapban,
frissen forgatják a nyárson,
pirítják piros parázson.
Körmöt, farkat falra tűznek,
gonosz lelket azzal úznak,
karóba a kapu felett
vernek véres ökörfejet,
a hívatlan hadd hőköljön,
nem várt vendég bé ne jöjjön.

Jöjjenek csak jóbarátok,
sátorozó süvek, ángyok,
rénszarvast őrző rokonok,
vadászt veszejtő vadonok
vastagbőrű vizslatói,
lápi lombkunyhók lakói,
farkasvermek vámszedői,
szittyós rét szántóvetői,
heringhalászok, hajósok,
elveszettnek hitt eblelkek,
futóhomok-hordta telkek
rongyosingű rendeskéi,
vihorászó vajákosok,
híres hatujjú táltosok,
lúdon lovagló lidércek,
havasok, borókás bércek,
őzcsapák hurokvetői,
ősképzetek kergetői,
medve, hiúz hajszolói,
könnyűkedvű kantelések.

Kífenve a fényes kések,
terítve a tölgyfaasztal,
vendéget vár és marasztal.

Édesre érett az árpa,
fortt a fahordóba zárva
vígaszul a vén Vejnőnek.

Gondja van rá az úmőnek,
kényeztetí a varázslót.
Aztán szólít egy szolgálót:

„Eridj, s vissza ne jőjj addig,
míg az egész égalattít
meg nem hívod menyegzőre!...
Hol jár az eszed, te dóre!“

„Ismerek egy ifjú embert,
lenhajú, szép Lemminkejnt.
Olyan finom és figyelmes,
víg beszédű, büszke, lelkes,
nincs nélküle lakodalom.
Azt gondoltam, idecsalom.“

„Hívhatsz akárkit, ostoba,
épp csak Lemminkejnt soha,
azt a vendégriogatót,
kötekedőt, kardforgatót!
Szemed hamarabb kifusson,
mint hogy ez eszedbe jusson!
Menj, míg mást is nem kívánok!

Lóduljatok, lusta lányok,
hozzátok a poharakat,
a pogácsás kosarakat,
tisztá tányért, terítéket!
Ki látott ilyen henyéket!
Csámpás csúfságok, csipásak,
padlón porszemet ne lássak!“

Jönnek a jósök, regősök,
hét határban híres hősök.
Kardot, láncinget leraknak,
a küszöbön kívül hagynak.
Lakodalom: legyen béke.
Mert a nagyok nemzedéke
tudta még, hogy mi a törvény.
Szüntelen harcban törődvén
örvendett a ritka percnak,
mikor parázson zsír serceg,
nem állnak hegygel a kések,
s hangolnak a kantelések.

„Vágjatok rést a kapuba,
hadd férjen be lányom ura!

Itt van, itt a régen várt vő!
Elkezdődhet a menyegző!
Kiadom a lányt, kiadom!
Indulhat a lakodalom!

Most pedig mindenki hallja,
mit kíván lánynak az anyja!
Voltak s vannak nagy versmondók,
regöléssel rontást rontók,
férfiak, énekhez értők,
iszonyú ínnyel igézők,
ám velük a versenyt állja
Louhi, Észak vészbanyája!
Asszonyhoz a dal nem illik,
mégis mondom mind a sírig!

Az, ki házamból elmegyen,
Ilmarinenhez hí legyen!
Férfi után ne forogjon,
ajtóban ne ácsorogjon!
Üres kézzel sose üljön,
kilenc kis unokát szüljön,

szoptassa, mossa, ringassa,
mivégre? – sose firtassa,
adja tovább, mi adandó,
mivelhogy minden mulandó!“

Észak ura, utoljára
pillants hollószín hajára,
szénként izzó szép szemébe.
Kovács kapja majd kezébe,
erőszakkal elragadja.
Azért van csak anyja, apja
asszonyszülte földi sarjnak,
sírva sokasodó fajnak,
hogy tőlük is eltávozzon,
hogy legalább hiányozzon!

Fölnevelted, hát ne fájlald!
Évek múltán erre jár majd,
ám te más leszel már akkor:
földdel elkevert marok por.
Házad meg: korhadt gerenda,
zsizsikes zsindely halomba.

És lobog a lakodalom!

„Halálon is van hatalom,
csak a korsó járjon körbe,
fullasszuk bele a sörbe!“

„Róka rúgja meg a gondot!
Nagyapám is nekiment
ennek a veszett világnak,
ő is lett leveles ágnak,
szára is lekorhadt régen!“

„Az a csillag ott az égen
örökké él, nem öregszik,
de friss szénán sose fekszik,
kis cifrákkal sem cicázik,
folyton fényeskedve fázik!“

És lobog a lakodalom,
ámyék forog a falakon,
elveszettnek hitt eblelkek,
futóhomok-hordta telkek
rongyosingú rendeskéi,
sziklaodvak szentecskéi,
vihorászó vajákosok,
híres hatujjú táltosok
szívják a halált a szesszel.

Siklik egy szán könnyű nessel,
és a szolga szól szelíden:
Indulni kell, Ilmarinen!

Pohjolai palotában,
lecsupasztott lányszobában
már az új asszonyt díszítik,
messzi útra fölkészítik.
Szolgálói szomorkodnak,
lábujjhegyen lopakodnak,
szánra hordják hozományát.
Louhi hollóhajú lányát
varjúlelkű vénasszonyok,
száraz, szipirtó rokonok,
ifjúságra irigy banyák,
nyálasan nyekergő nyanyák
ellátják ezer tanáccsal,
hogyan s mint éljen a kováccsal:

„Meleg ágyból kora reggel
négy legyen a nő, ha felkel:
Egy, aki az ágyat vesse,
a kotróvasat keresse,
szítsa föl a tüzet szépen.
Másik sajtárral kezében,
nyári hévbe, téli hóba
induljon az istállóba.
Harmadik se halogassa,
csecsemőjét csucsujgassa,
szoptassa, míg a negyedik
a seprűvel serénykedik,
hogy a padlót ne lepje légy!
És mind magad légy ez a négy,
riadt rabnő, szelíd szolgál!“

„Tudom én, hogy mi a dolga
Ilmarinen asszonyának!
Jaj, szánandók, akik szánnak!
Jó volt leányként itt élnem,
jóra jót nem fáj cserélnem!“
„Kalevának három hőse
lett házamnak ismerőse.
Előszörre mind a három
hasztalan kérte a lányom.
Vejnemöjnen másodjára
orrolt meg rám s Pohjolára.
Igaz, ifjú Ilmarinen
a lánnyal ment el innen,
ajtónállóm nem alhatik:
hátra van még a harmadik!“

Louhi lányát viszi a vő,
de nem múlik az esküvő,
fényes az ég fönt Északon,
tart tovább a lakodalom,
fénylenek az éles kések,
kántálnak a kantelések,
vállukról az ing lemállik,
mégis mondják, mindhalálig!

V. A nők szigete

Vén vajákos Vejnemöjnen,
öreg istenek utóda,
teremtő titkok tudója
megjárván a múltak mélyét
megzendíti kanteléjét.
Szépséggel szánva a szűnőt,
teremtettel tovatűnőt,
drága dallamot kanyargat,
énekli a lakodalmat:

„Pusztaságos Pohjolában,
pohjolai palotában
kilenc álló nap mulattak,
elidőztek, iszogattak
jámbor népek, jóbarátok,
sátorozó süvek, ángyok,
medve, hiúz hajszolói,
lápi lombkunyhók lakói,
farkasvermek vámszedői,
szittyósok szántóvetői.
Hős ott nem hiányzott egy sem,
csak a léha Lemminkejnen.
Őt az úrnő nem kérlette,
szolgálója szavát vette,
hogy nem hívja azt a legényt,
kötekedő, konok szegényt,

könnyűkezű kardforgatót,
veszett vendégriogatót,
a pátyolgotott porontyot,
szőke, szép szoknyabolondot,
Északonban hoppon maradt
hősök közt a harmadikat.

Vitte Louhi lányát a vő,
s tartott tovább az esküvő,
nem lankadt a lakodalom.
Ányék forgott a falakon,
fénylettek az éles kések,
kántáltak a kantelések,
s mire mind elmentek végre,
annyi füst szállt föl az égre,
hogy ellátszott Kaleváig,
Lemminkejnen kunyhójáig.

Hirtelen jó a hivatlan,
szóval szól a szólítatlan:

»Lakodalom ez, vagy átok?
Csak lerágott csontot látok,
száraz morzsát, szennyes edényt,
se menyasszonyt, se vőlegényt!
Hol a gazda, hogy köszöntsön,
serlegembe jó bort öntsön?«

»Üres a ház, Lemminkejnen,
bár az asztal még szedetlen,
ellobbant a lakodalom.«

»Addig tart, míg én akarom!
Édes úr, elő az étket,
fogadd illőn a vendéget!
Elő a sültet, kenyeret,
ettem iszapot eleget
a tuoni tóban fekvé,
pokol tomácára vetve!«

»Ülj le, ám ügyelj a szóra!«

»Hogy vártam a hírhozóra
három álló nap hiába,
hogy meghívjon Pohjolába,
s lássam lányod lakodalmát!...«
»Vagy hogy Hísz gonosz hatalmát
kardod hegyén hozd a házba,
s a vigalmat fordítsd gyászba!
Megrontasz mindent, te veszett,
ahová lábad beteszed!
Nesze, itt a te italod,
ha ember vagy, benyakalod!
Házunkat már meg ne sértsed,
hörpöld csak ki, hogyha kérted!
Ne röstelkedj, légy mint rokon –
s hordd el magad háncstalpakon,
toprongyosok táltosain!«

»Így fogadtok, gyilkosaim?
Gyíkkal, kígyóval, varanggyal?
Hol a hollóhajú angyal,
az a legények bolondja,
a riszáló rongyok rongya?!
No, Pohjola patkánynépe,
halljam, a menyasszony ép-e?
Elhítte-e Ilmarinen,
hogy van neki, ami nincsen,
hogy arany a likas garas?

Vigyázz, meg ne vágjon a vas!
Kicsi a hely, vagy nagy a hős!
Ha a halál oly sietős,
minek dulakodjunk dőréen?
Tusázzunk egy tehén bőrén!«

»Mocskosszájú Lemminkejnen,
kérték, kövess meg, ne kelljen
kardom véreddel bekennem,
gyerkőc gyilkosává lennem,
öreg fejjel kölyköt ölnöm!«

»Kendőt adj, könnyem törölnöm!
Meghat, ha a gyilkos gyengéd.
Előre, emeld a pengéd!«

»Hidd el, nekem nem nagy öröm
ha a csontod összetöröm!
Te akartad, tanúm az ég!«

»Erőd csak locsogni elég?«
»Ha akarod, hát csak rajta!«
»Véred veszem, farkasfajta!«

És vívtak vadul kerengve,
szikrát hányt a hosszú penge,
tehénke bőrén tapodtak,
ki nem térték egy tapodtat.
Párját ritkító a próba:
egyik sem hátrált a hóba.
Kardot rőfnyire ha nyújtott,
könyökből keményen sújtott,
kétarasznyi kört ha védett.
Jaj annak, ki egyszer vétett!
Jaj neked, Észak öregje!
Véred pirosan pereg le
Poholja fehér havára,
s nem felelsz Louhi szavára!
Tekinteted eget kutat,
kezed a torkodra mutat,
kiáltásod hörgésbe fúlt,
ökörkarámod összetűrt
havát körömmel mardosod,
s utol nem érik gyilkosod!

Most majd küzdhetsz, Lemminkejnen
egyedül egy világ ellen,
nyomodban gyász és gyalázat,
s hátadon hordod a házad.

Hogyha hazaérsz – hiába:
Louhi küldi Kalevába
hajtóit hurokkal, késsel.
Véged van, ha soká késel
kalevai kopott tanyán.

»Élve élek, édesanyám!
Bár hiába jártam távol:
csak port hoztam Pohjolából
szakadt köntösöm szegélyén...«

»Futva jöttél... éjék éjén...
félek, fiam, folyton félek!«

»Édesanyám, élve élek,
de a kardom vérrel szennyes,
s hajtóktól hangos a fenyves.«
»Jaj, lelkecském, Lemminkejnen!«

»Erissz, anyám, el kell mennem!

Bujdosnom völgyön, hegyen át!»

*»Maradj még! Mondd el legalább,
mért szakadt rám ez a bánat!«*

*»Fönt Északon nagy fény támadt,
világlott az ég vörösen,
füst fellegett örökösen.
Gyilkosaim összegyűltek,
láttam, lakodalmat ültek,
csak engem hagytak hivatlan,
szívesen nem láttak ottan.
Férges lélöttyel fogadtak,
látomra kardot ragadtak,
tehénbórt tettek a földre,
Észak ura hogy megölne,
hogy a húsomat hasítsa,
fejem gádon gurítsa.
Keresztüldöftem a karddal,
s hada most nyomomban nyargal.
Nem lesz most már nyugovásom,
szülém házában szállásom,
feleségemmel fél órára,
könnyét ontva ha gondol rám,
pámacihát ha cirógat,
s gyűri combján takarómat.«*

*»Tudok én egy titkos helyet,
egy szemernyi szép szigetet,
ahol apád is bujdosott.
Megmondom, ha megfogadod,
hogy tíz álló esztendeig
nem forgatod fegyvereid.«*

*»Itt törjön ketté a kardom,
ha az esküt meg nem tartom!«*

*»Fövenyen fekszik a bárka,
amivel apád bejárta
a távoli tengereket.
Keríts két rönköt, kereket,
vonszold vízre, vonj vitorlát,
felszélnek fordítsd az orrát,
úgy hajózzál harminc napot.
Amikor a sarkcsillagot
keresztűd kötelén látod,
Szár szigetét megtalálod.«*

*Lemminkejnen így cselekszik,
ingó víz iránt igyekszik,
a bárkát kátránnyal keni,
sóval, kölessel terheli,
csattogó vásznat csigázva
a szárnyas szelet igázza,
fogja a kormányt feszesen,
fordul a bárka kezesen
arra, hol fókák ugatnak.
Apja nyomán tart nyugatnak,
hajózik harminc napokat,
hétszám hullámot hasogat,
míg tenger és ég határán
egy part sejlik át a párán,
földsáv, fenyvektől fekete:
Szár szemernyi, szép szigete
hegyesormú házaival,
tarka tetők százaival.*

*»Kik állnak hímes kötőben
a gazdátlan kikötőben?*

Férjük mért nem feddi őket,
szöszfejű, szép szári nőket?
Bátyjuk mért nem mordul rájuk?
Térd fölé túrve ruhájuk...
Szöszhajukból hol a fésűk?...
Illetlen a nevetésük...
Kivillan karjuk kövére...
Fölforr itt a férfi vére!

Hej, százszor szép szári lányok,
hajósszállást hol talállok?
Nyoszolyát, hol elnyughatom,
kezem-lábam kinyújthatom,
mert erőst meggémbereedtem!
Húztam hévben és hidegben,
harminc napig hánytorogtam,
kormánypadon kuporogtam.
Elég egy nyers nyárfadeszka,
ha sarkamig ér a hossza...«

»Hajósszállást itt nem találsz!
Hanem hogyha házunkba szállsz,
nemhogy egy nyers nyárfadeszka,
fekvőhelyed forróbb lesz ma,
derékaljad is dagadóbb,
pámád puhább és tapadóbb
legáruzóbb álmaidnál,
valótlan, vad vágyaidnál.
Vendéget el nem rekesztünk
mikor vetkezünk s lefekszünk,
a férfit nem küldjük félre,
nem is kérdezzük, kiféle,
vackunkon remegve várjuk,
kerek, telt karunkba zárjuk.
Mert minket a fene fattyak,
férjeink magunkra hagytak
hosszadalmas háborúért.
Dögletes vas, domború vért
melengeti mellkasukat,
elhitványult horpaszukat
csengő acél csiklandozza.«

Lemminkejnen, rosszak rossza
ül az üres asztalfőre,
szeme szökken nőről-nőre.
Egyik jobbfelől karolja,
másik balról bitorolja,
harmadik a húst szeldesi,
negyedik is kedvét lesi,
tölti sörét az ötödik.
Bársony ujjbeggyel bökődik,
kényeztetik könnyű kézzel,
kínálják aranyló mézzel,
kemencében sült kacsával,
hordóból hering javával,
dísznóhúsnak zsírosával,
írósvajban főtt csukával.

»Jó volt minden, amit ettem,
most dalolni volna kedvem!«

»Tégy úgy, és táltosnak vallunk!
Régi regét ritkán hallunk...«

»Ha kantele zeng a kézben,
illő legnagyobbra néznem:
dallom Vejnőt, a dalnokot.
Ő igazott izzó napot.
Hanemhát Louhi lelopta,

sziklaszirt odvába dobtá.
Imhol iszonyú sötét lett,
csak a férgek szeme fénylett,
fenéig fagyott a tenger,
fák kérgét ette az ember.

Csak egy vén varázsló tudta,
hol kerül meg, ami dugva.
Vejnö az öregre rontott:
ostábláján vessen csontot.
Látta, a jel mit mutatott,
tudta, hol leli a napot,
s kérte Ilmarinen urat,
kovácsoljon kemény rudat,
mely a sziklát szétrepeszti.

Hát, amint épp verni kezdi,
száll le keselyű képében
a vészbanya, s kérdi szépen,
azt a vasat mire szánja.
'Béklyó lesz Louhi nyakára!'
No, a banya megriadva
napot-holdat visszaadva
úgy elporzott Pohjolába,
hogy földet se ért a lába!
Ezért van úgy, ahogy régen:
nap is, hold is jár az égen.«

»Szép rege volt!«

»Annak tetszik?...«

»Vejnemőjnennel vetekszik!«

Lám, a léha Lemminkejnen,
tüzesvérű telhetetlen
csillagcsöndben nem csatangol,
poros pusztán nem barangol,
mint tépett, csikasz toportyán
nem cselleng távoli portyán
épp csak élve, étlen-szomjan,
és sohase jóllakottan!
A kűszöbről itt nem űzik
ökör fejét sose tűzik
kapu mellé vert karóra!
Itt vigalmas minden óra.
Minden ajtó csak arra vár:
Lemminkejnen bár jönne már...
ó, csak csikorogna máris
csizmája alatt a grádics...
nyitná szép szókra a száját,
s fényeskedne férfikedve,
egy lány se töltse epedve
Észak fehér éjszakáját...

Zizegő, zöld lombok alatt
a gyöngy idő gyorsan szalad,
észrevétlen száll az élet,
múlásodat mégse féled.

Úgy hullasz le az avarba,
fényes, friss fűvel takarva,
mint az öntudatlan fajok.
Csak az öröm hege sajog,
nem is érted, amit érzel,
ha a messzeségbe nézel
elmerengve, s édes, könnyed
bánattól csordul ki könnyed...

»Hogy adod a kendőd, szíved?»

Csücskét egy csókért elviszem!
Mit kérsz a kötőért, kedves?
Hopp, hopp, itt madárka verdes
kettő is az inged alatt...
fészkükbe vittek egy halat...«

»Jó reggelt, hősöm, katonám!
Jaj, meggyötörtél nagyon ám!
Bőröm még most is parázslík...
hogyan megyek én most hazáig
ilyen inogó inakkal,
véres-virágos ajakkal?«

Lemminkejnen, léha legény
ahány szűz volt Szár szigetén,
a lábáról mind levette,
szépecskén megszeretgette.
Ahány leány, ahány asszony,
ügyelt, egyet se mulasszon,
asszonnyal ágyban mulasson,
lányban tűzlángot lohasszon
tágra nyílt szemébe nézve,
borzongó bőrét becézve.

Végül egy maradt csak árva,
gyászos özvegységbe zárva
hideg házban, hallgatagon.
Hozzá tért be egy hajnalon
Lemminkejnen, léha legény.

Szemérmesen készült szegény,
s forró, nyirkos volt a teste.

Lemminkejnen akkor este
már utolszor hajlott rája,
Szár szigetén utoljára
kapta asszony ajándékát.

Húsíteni halántékát
megmászik egy parti sziklát,
s három idegen hajót lát.

Hirtelen kardjéért fordul,
háta megett vas csikordul,
s hát vagy harminc fogja körbe,
szári férfi, tömzsi törpe,
háborúból hazatérő,
asszonyhoz nem, harchoz értő.
Nem nyúl a kardjéért mégse,
eszébe jut esküvése,
szalad, ahogy bírja lába
bárkájához, ám hiába:
Szári férjek, tömzsi törpék
a palánkját összetörték.
Akkor tengerhordta fából
hirtelen hajót varázsol,
taszítja tenger vizébe,
igéz evezőt kezébe,
majd a parttól nyíllövésre
vásznat is dall a kötélre.
A jó széllel messze úszik,
szári szépektől búcsúzik.

Léha legény, Lemminkejnen
három hétig jár szünetlen
végig a tengermelléken,
kalevai partvidéken,
tanyája tetejét lesve,
házát hasztalan keresve.

Tarka háztető helyett lát
tűzben meggörbült gerendát,
iszonyú, üszkös romokat,
hamuvá omló lomokat.
Ahol a konyha volt tavaly,
vadul virít a vadparaj,
a tisztaszoba közepén
feketén villámlik a szén,
fakó füstmacskák forognak
hűlt helyén a bútoroknak,
és hideg korom kering ott,
hol hajdan bölcsője ringott.

Kerülgeti a házromot,
s talál egy halavány nyomot,
fölindul, futva követi.
A nyom erdőn át vezet
bedőlt falú deszkaházig.

Alacsony ajtón bemászik.
Sötét van bent. De tudja jól,
hogy Küllikki előtt hajol,
s hogy anyja várja odabent.
S tudja, amíg ő messze ment,
Pohjola haddal érkezett,
s mindent, mindent fölégetett...

Késő van. A kis Küllikki
lelke többé nem nyílik ki.
Magad vagy már, Lemminkejnen.
Kérd a követ, hogy feleljen...
bár amit tud, hogyha tudnád...
holtak hallgatása hull rád.
Szűk szobában föl-le járva
átkozd sorsodat, te árva!

»Hát nem! Halál, nincs hatalmad!
Még lebírija Lemminkejnen
azt a bitang birodalmat!
Indulok hát Louhi ellen,
s húsába ütöm a kampót!
Igen, megszerzem a szampót!«

Ma még szerelmet koldulunk,
s holnap lihegve lódulunk
Dél ellen vagy Észak ellen.
Lelkünkéről így hull le minden.“

VI. A szampó

Kiapad a nedv a fákban,
Készül az ősz Kalevában.
Mire a kaszát leteszik,
Vejnemöjnen megérkezik.
Faluszéli házba indul,
hol acél cseng, üllő kondul,
él az érc kohó tűzében.

Ilmarinent kéri szépen,
azt az erősek erősét,
mindenféle mester őstét,
kovácsolna kardot néki,
élet kétszer edzené ki,
futtatná be füstarannyal,
fogóját ezüstszalaggal.

„Megcsináltad mesterien!
Indulunk hát, Ilmarinen?“

„Menjünk, míg meg nem vénülünk,

s kölykök nem kelnek ellenünk!”

Ímhol indulnak az ősök,
istenekkel ismerősök.
Ha távolból a hajnali
tundrán mennydörgést hallani,
hóka lovon két hős vágat
bajt keresve, mint a bánat.
Fényeskedvű fellegrontók,
kikről majdan énekmondók
ezer évig énekelnek,
utoljára útra kelnek.

Tengerparti puszta téren,
hullámhordta friss fenyéren
görgőfákon áll a gálya,
fölvonva a vitorlája.
orma ottan kéri őket,
ékelnék ki a görgőket,
hadd hasítsa a habokat,
hordozzon hős táltosokat.

Hősök egykoron hiába
mentek mérges Pohjolába.
Vén vajákos Vejnemöjnen
szüzet ott nem szerzett könnyen.
Ilmarinen iparkodott,
ám az asszonyt, akit kapott,
Kullervo, kegyetlen szolga
szavára szétmarcangolta
medve és szilaj toportyán.
Nincs a pohjolai portán
szerzett jók közt maradandó,
csak a kincset szóró szampó.

„Lemminkejnen, jössz-e velünk?
Utoljára útra kelünk
pusztaságos Pohjolába,
hanem immár nem hiába:
kitépjük a kilenc kampót,
megszerezzük most a szampót!”

„Híz szarvasát szalajtottam,
Louhi házáig hajtottam,
tudtam minden tudományát,
mégse kaptam meg a lányát.
Cserkésztem a sárga csődört,
ki körmével követ őrölt,
szikrát vert kemény kovára.
Kantárt dobtam Híz lovára,
tenyeremből megettettem,
nyaklót, nyeret rávetettem,
készületlent megkerültem,
a makrancost jól megültem,
Híz hólepte horhosában,
pohjolai pusztaságban
irtás hosszán ijesztgettem,
kögörgetegre kergettem,
vasalt sarkam belevágva
habtajtékos horpaszába,
szakadásig szalajtottam,
Louhi házáig hajtottam.
Tudtam minden tudományát,
mégse kaptam meg a lányát.
Mindez még kevés volt érte:
Tuoni hattyúját kérte.
Szédült szerelembe esve
mentem magam madár-lesre
Észak éger-erdejébe,

nyirkos ámyú lombsötétbe.
Pokol tomáca peremén
elveszejtett egy vaksi vén,
holtan hullottam a mélybe,
ördög öblös örvényébe.
Így ölt ökrendő mocsárba
Louhi, Észak vészbanyája,
s ősz szülémmel szóba sem állt.
Mamácskám mégis megtalált,
s visszavonszolt e világba.
Hogyne mennék Pohjolába,
szampót sziklából szaggatni,
a szipirtót szuttyongatni!“

Hajtja három hős a gályát
átkozott, nagy éjszakán át:
őszült özvegy eleiben,
önemésztő Ilmarinen,
másik léha Lemminkejnen,
hogy vétkéért vezekeljen,
harmadik vén Vejnemöjnen,
hogy ne feledjük a földben.

Zöld zúgón utat keresnek,
zátonyok között eveznek,
egyszer nagyon nézelődnek:
mintha vízalatti kőnek,
fatönknek futottak volna!
Hát a fortyogó habokban
csodacsuka csontja koppan!
Péklapátnyi a pikkelye,
húszakós hordó a feje,
kilenc singes a sallangja,
szája sziklabérc barlangja.
Görgeti a hosszú gályát,
farka forgácsolja fáját,
nyálkás habbal elborítja,
kicsi híján fölborítja.

Ütik, vágják istenesen,
de a két hős egyike sem,
se lenhajú Lemminkejnen,
se iszonyú Ilmarinen
kard hegyével el nem éri,
hideg húsát nem metéli.
Egyszer vág csak hozzá Vejnö,
s véresen a vízre feljő.
Táltos akkor szóval szólal:

„Itt megállunk a hajóval,
a horgonyát eresszétek,
mély homokba mélyesszétek,
mert ideje megpihennünk,
most a lapátot letennünk.
Lássuk a lepényes ládát,
keressük elő a kását,
estéliglen igyunk, együnk,
mert nem menyegzőre megyünk,
hanem háborúzni, ölni,
tetteinkkel tündökölni,
hős hírünket kétszerezni,
azt a szampót megszerezni.

És fényesre fente kését,
s kifaragta kanteléjét.
Húrozó szegei annak
félrőfös fogakból vannak,
a kerete sincsen másból
csodacsuka állkapcsából.

Csuka csontos koponyája
dallamok döngő tanyája.
Pofájának porcos íve
lett a regék rezgő szíve.
Kétfelől kegyetlen szeme
helyén ki-be jár a zene.

Vejnemöjnen vén vajákos
ment magas hajópalánkhoz,
a palánkon áthajolva
mártja kezét a habokba,
ujjait megmossa szépen
a tenger tiszta vizében,
s játszani kezd kanteléjén.

Hallottátok éjek éjén
halk csengését csillagoknak,
hogyha fáradtan forognak
künn a kristálytisza térben?
Kanteléje úgy szólt éppen.
Ha csúcsokon hideg csend ül,
s felhők hosszú árnya lendül
hangtalanul a hólepte
nádra, mint nagy, éji lepke,
hallottátok-e, hogyan szól?
Ha a horpadt hold barangol
hajnalban a holt erdőben,
s fagy zizeg a levegőben,
hallottátok azt a hangot?
Szellőből öntött harangot,
tüllsuhogást tündérlányon,
ha táncol hétszín sugáron,
s egérke-forma fény oson
brummogó, barna bársonyon?
Ha a pirosat pengeti,
a zölddel összezengeti,
s keményen kondul rá a kék?
Ha sárga fény sejtelmeként
felrémlik, túl az ibolyán,
táncosok táltos tébolyán?
Ha az elszéledt elemek
örvendve összezsengenek:
a föld, az ég, a tűz, a víz,
földmélyi fémek, mind a tíz:
a réz, az ezüst, az arany,
a vas, az ólom, a higany,
az ón, a bronz, a sárgaréz,
a cink. A cirpelő egész
ott zengett a kantelében,
Vejnö édes énekében...

És élémek Pohjolába...

Neszel jöttükre a szolgál,
akinek csak az a dolga,
hogy őrizze a kilincset,
míg a szampó-szórta kincset
zsákszám hordják a kapun át,
mint a zsiszikes gabonát,
seprik sárgálló halomba,
mint a korpát a malomba.

Ügyel Észak vészbanyája,
porba egy peták se hulljon,
egy garas el ne guruljon,
mert a malom neki járja,
ez a szampó neki öröl.
Amint meghallja az őről,
hogy a három híres megjött,

hamarjában küld egy kölyköt,
szedjen össze vagy száz embert,
minden férfi fogjon fegyvert,
s szól, hogy asztalt terítsenek,
ételt, italt kerítsenek.

„Jó, hogy nem jöttetek elébb,
épp most készült el az ebéd!”

„Meg se kérdezed, mivégre
jöttünk? Bizony, nem ebédre,
hanem hogy megvegyük pénzen,
ami a miénk egészen!”

„Nem adom a szampót soha!
Kell is nekem pénz, ostoba!
Ennyi nekem a te pénzed!”

„Nem okos minket lenézned!”

„Férfi fattya, ne fenyegezz,
kardkötőt itt ne veregezz!
Nem ijedek meg ilyentől,
irtásföldi idegentől!
Takarodjatok tanyámról,
tűnjetek el Pohjolából!
Ki karddal jó küszöbömre,
ne számítsdon köszönömre!
Vágjátok a vakmerőket,
szabdaljátok össze őket!”

Vén vajákos Vejnemőjnen
akkor megzendíti fönnen
híres, húros kantelóját.
Hinti iszonyú igéjét,
vasat viasszá varázsol,
bátrakat bénává bájol,
igáz izmokat igazul,
inak keménye kilazul.
Földön a fényes fegyverek,
egy szálíg alszik a sereg.
Sötét fészükéből kikelnek,
lebegnek lágyan a lelkek,
álmok násztánca kavarog,
lehullanak lándzsás karok,
a láb a léttelenbe lép,
s a test, ez a goromba gép
oly lágy lesz, könnyű és puha,
akár a levetett ruha.
Az összevíssza ösztönök
között kicsit még zúg, dönög
a szédült szellem, s elpihen

a sötét, selymes semmiben,
a névtelen, nagy sohában.

Penge nem peng Pohjolában,
Louhi úrnő udvarában,
vérten kardok érce nem kong,
csak a csodamalom cseng-bong,
csak a szép szampó szikrázik,
szívárvány színében játszik
rézhegy rejtekébe zárva,
arany boldogságot járva.

„Öröld ősök örökségét,
élet örök édességét,
szomorító semmi ellen
szaporítsd a reményt, szellem!
Ne csak azt add, amit várunk,

szűk teret, hol körbejárunk,
hitvány termést régi töről –
kezd az örök kört előlről!”

„Nyájas szavakkal nyugözlek,
kenderkötéssel kötözlek,
ereszd el a sziklát, szampó,
korhadjon ki kilenc kampó!”

„Terebély tölgy, törj ki többől!
Gyökered tépd ki a kőből!”

Kétőlnyi sziklakő alatt
leütve vaslánc és lakat.
Kalevai három hősök,
igézettel ismerősök
kidaloltak kilenc kampót,
kicsenték a csodaszampót,
megkapták a malmot végre.
Fektetik hajófenékre,
hamar vitorlát bontanak,
s Északnak búcsút mondanak.

Lemminkejnen jókedvében
verset forgat elméjében,
vígságában veszteg nem ül,
kezd kántálni kegyetlenül!
Rettentő hangon rikongat,
repedt vasköcsögöt kongat.
Szélin egy szittyós bereknek
dermedt darvak szenderegnek.
Lemminkejnen hallatára
felriadnak, s holtra válva
szállonganak szerteszéjjel.

Egy daru a déli széllel
elvetődött Pohjoláig,
el a kétöles palánkig,
ott kerengett és rikoltott,
rossz varázst vijjogva rontott:

„Ébredj, Észak vérszbanyája,
feltörve a szikla szája,
kiszaggatva kilenc kampó,
sehol sincs a csodaszampó!”

„Ébredjetek, északiak!
Frissüljetek, farkasfiak!
Erő, fuss szét ereikben,
vas, virradj fegyvereikben!
Iszkolj, ínség az inakból,
fáradtság a férfiakból!
Álomvarázst rontva rontok,
álnokokra átkot mondok:

Kegyelmes, a tengert föld be,
kavard őket sűrű ködbe,
járjanak körbe hasztalan
valamint a világtalan,
míg utol nem érem őket,
a balkörmű bűvölőket,
míg a vérüket nem ontom,
csontjukat porrá nem rontom!

Szorítsd le a szelek szárnyát,
fogd fekete felhő ármát,
vonszold a vízeken végig,
takaród tornyozd az égig,
míg utol nem érem őket,
a balkörmű bűvölőket,

*míg a vérüket nem ontom,
csontjukat porrá nem rontom!”*

*A tengert a köd megülte,
ám Louhi hiába küldte:
Vén vajákos Vejnemöjnen
a rontást megtörte könnyen.
A hajó ormára állva,
kardjával körülkaszálva
akkorácska lyukat vágott,
hogy a csillagokra látott.
Eszesnek ennyi elég volt:
szikrázott a tiszta égbolt.*

*Akkor fekete felleget,
villámló, vad fergeteget
küldött Észak vészbanyája.
Hányódott a hosszú gálya
bőszült tajtékkal borítva,
szömyű szél alá szorítva,
visongó viharral verve.
Tattal tajtékot keverve,
orral hullámot hasítva,
palánkjait púposítva
bolygott, bókolt és bukdácsolt.
Bókonyát, jó fából ácsolt
bordáit is megmutatta,
de a víznek mégsem adta.
Bírta a hajó s az ember.*

*Akkor a haragvó tenger
még egyszer kitárta mélyét,
s Vejnemöjnen kanteléjét
a kegyetlen elragadta,
éles kősziklának csapta,
izzé-porrá zúzta, törte,
szilánkjait elsöpörte.*

*Új vést hozott a virradat:
északhoni hajóhadat.
A vitorlák veres vászna
mintha máris vértől ázna,
és holott szellő se rezdül,
viszi a hajót veszettül,
mint az ördög motollája.*

*Vejnemöjnen vitorlája
súlyosan csüng, lomhán lebben.*

*„Evezetek sebesebben!
Most ne lankadj, Lemminkejnen,
kétszer kémelek ne kelljen!
Igyekezzél, Ilmarinen,
iszkoljunk sietve innen!”*

*„Hajrá, híveim, hegyibe!
Kardot, lándzsát, ijat ide!
Vágjátok a vakmerőket,
szedjétek ízekre őket!”*

*„Hej, hej, Vejnö, vén barátom,
már a lándzsák hegyét látom!
Lemminkejnen, lesz itt dolgod,
mielőtt lámpád leoltod!”*

*„Odébb lesz az ötven őszön,
hogy engem egy nő legyőzzön!”*

*„Csak kapjalak a kezembe,
szíved a szádba teszem be!”*

„Vigyázz, Vejnő, vén barátom,
már az új idegét látom!”

„Van ellenszer minden rosszra,
varázsszó minden gonoszra.”

„Rajta, lőjétek meg őket,
a balkörmű bűvölőket,
vágjátok le a vajákost,
a töketlen, törpe táltost!
Sújtsátok le a suhancot,
ne kergessen több ribancot!
Luggassátok meg, lándzsások
Ilmarinent, a kovácsot!”

„Louhi, lásd, megmondtam régen,
ketten vagyunk földön-égen
őrizői ősigéknek,
rontásoknak, reménységnek.
Hitted, hatalmasabb te vagy.
Most a hajód magadra hagy:
a palánkja porrá leszzen,
szálkáira hull egészen,
szétesik ezer szilánkra,
csak azért, mert én akarom,
s enyém a nagyobb hatalom!”

Szilánkokra tört a gálya.
Akkor Észak vészbanyája
órijás sasmadárrá vedlett,
hada hollóként sereglett,
és a förtelmes, fekete
madarak mohó serege
süketítően suhogva,
károgva, ríva, buhogva
kerengte körül a gályát.

„Szakítsátok be a száját!
A szemeit szurkáljátok!
A füleit húzgáljátok!”

Lemminkejnen fürge kardja
a szampótól távol tartja
Louhi csőrös csatlósait,
keménytollú kotlósait.
Szabdálja szomjas szegyüket,
dögletes bűzű begyüket,
szíjas szárnyukat szeldesi,
az undor nyálát nyeldesi,
végtére megémelyedik,
s vét egy vágást, tévelyedik.
Louhi le is csap ügyesen,
s viszi a szampót sebesen.

Vejnő vaktában, lihegve
vesszőt illeszt az idegre,
s a banya után meneszti.
Az a karmát kimereszti,
és kínjában elereszti,
a szampót a vízbe veszti.

Elmerül a csodamalom,
vissza nem hozza hatalom.
Viszi ősök örökségét,
élet örök édességét.

Szomorító semmi ellen
hol talál reményt a szellem,
ha a szépen csengő-bongó,

*arany boldogságot ontó
szampó is a mélybe hullott?*

*A világból ki nem múlt,
csak a tenger elsodorta,
s részenként a partra hordta.
Vejnö onnan összeszedte,
Kaleva földjébe tette.*

*Átváltozott fűvé-fává,
aranyárga gabonává,
madarakká, gyermekekké.
Járja örökkön-örökké,
forog folyton körbe-körbe:
égből földre, ölből ölbe.*

1986-1999

Ryszard Kapuscinski

Ében

Ünnep lesz

Megkértem egy kampalmai újságíró, Godwint, hogy vigyen el a szülőfalujába. A falu viszonylag közel, úgy ötven kilométernyire fekszik a várostól. Az út felét a Viktória-tó mentén keletre, Kenyába vezető főútvonal teszi ki. Az ország egész élete egy-egy ilyen út két oldalán zajlik – helyenként minden tele van éjjel-nappal nyitva tartó üzletekkel, bárokkal és kis hotelekkel. Általában nagy a nyüzsgés, a zaj, még délben sem szünetel teljesen a mozgás. A verandákon, az árnyékban vagy napernyők alatt szabók hajolnak varrógépeik fölé, suszterek javítják a cipőket, szandálokat, fodrászok vágják, fésülük vendégeik haját. Az asszonyok órákon át törik a maniókát, mellettük mások banánt sütnék roston, vagy asztalra kirakott füstölt halat, lédús papaját, esetleg hamuból és birka-faggyúból főzött háziszappant árulnak. Néhány kilométerenként autó- vagy biciklijavító műhelyt, gumi vulkanizálót látni, de üzemanyagot is árulnak (a konjunktúrától függően pumpás benzinkútnál vagy egyszerűen csak asztalról palackokban és befőttesüvegekben).

Ha az ember útközben csak egy pillanatra is megáll, autóját máris gyerekhad veszi körül, de nemcsak gyerekek – asszonyok is, akik mindent árulnak, amire egy utazónak szüksége lehet: Coca-Colát, waraginak nevezett itteni pálinkát, kekszet és piskótát (dobozban vagy kimérve), főtt rizst és sorghumból (kölesfajta növény) sütött lepényt. Ezek az asszonyok jelentik a fő konkurenciát azoknak a társnőiknek, akik távolabb ácsorognak standjaik mellett, s nem mernek onnan elmozdulni, mert annyi a tolvaj.

Ezek az utak az ökumenikus sokszínűség és tolerancia helyei is. Itt egy díszes, gazdag mecsetet látni, mert Szaúd-Arábia finanszírozta az építését, ott, távolabb egy jóval szerényebb kis templom áll, amott pedig néhány sátor a hetediknapos adventistáké, akik a kontinensen vándorolva a közelgő világvégére figyelmeztetnek. És az a csúcsos, rizsszalmából font tetejű épület vajon mi lehet?

Az bizony a ganda mitológia Főistenének, az „istenek atyjának”, Katondának a szentélye.

Ezek az utakon időről időre sorompóba ütközik az ember (ez néha akár egy darab drót vagy madzag is lehet), amelyet rendőrök vagy katonák őriznek. A fegyveresek viselkedéséből megtudhatjuk, mi a helyzet az országban, még akkor is, ha távol vagyunk a fővárostól és nem hallgatunk rádiót (az újság ide nem jut el, televízió pedig nincs). Ha a katonák, rendőrök, amint megálltunk, azonnal, kérdés nélkül üvöltöni és ütni kezdenek, biztosak lehetünk benne, hogy az illető országban diktatúra lépett életbe vagy háború folyik, ha viszont odajönnek hozzánk, mosolyognak, kezet adnak, és udvariasan így szólnak: „Biztosan tudjátok, hogy nagyon keveset keresünk”, – ez azt jelenti, hogy stabilizált, demokratikus országban vagyunk, ahol szabad választásokat tartanak, és tiszteletben tartják az emberi jogokat.

Az afrikai utak, ösvények, csapások világának ura a teherautó-vezető. A személyautók túl gyengék ahhoz, hogy ezeken a kátyúkon, buckákon közlekedjenek. Egy részük hamar elakadna útközben (különösen az esős évszakban), más részüket pedig azonnal ki lehetne dobni. A teherautó viszont szinte mindenüvé eljut. Nagyon erős motorja, széles gumijai vannak, felfüggesztése pedig olyan erős, mint a brooklyni híd. Ezeknek a teherautóknak a sofőrjei jól tudják, milyen kincs van a birtokukban, s hogy miben van az erejük. Az útmenti tömegben azonnal fel lehet őket ismerni már a mozgásukról is. Mindegyikük úgy viselkedik, akár egy király. Ha megállnak, gyakran le se szállnak ülésük magasából – úgyis mindent helybe hoznak nekik. Ha a teherautó megáll valamelyik településen, máris kimerült, könyörgő emberek csapata veszi körül – olyanok, akik szeretnének valahova eljutni, de nincs mivel. Ott táboroznak hát az út mentén, s várják, hátha akad valaki, aki némi fizetség fejében elviszi őket. Itt senki sem számít könyörületre. A teherautó-sofőrök nem ismerik ezt az érzést. Olyan utakon közlekednek, amelyek mentén a trópusi hőségben libasorban haladva követik egymást a batyukkal megrakott asszonyok. Ha a sofőr szívében csak egy parányi könyörület is volna, és segíteni akarna az asszonyokon, percenként meg kellene állnia, és sosem jutna célba. Ezért a sofőrök és az út mentén bandukoló asszonyok viszonya teljesen hűvös – észre sem veszik egymást, közönyösek egymás iránt.

Godwin estig dolgozik, nem láthatjuk hát mindazt, amit a Kampalából keletre vezető út jelent (hasonlóan fest egyébként a többi, városkörnyéki út is). Este, vagyis inkább éjjel utazunk, amikor ugyanaz az útvonal egészen más képet mutat.

Az éjszaka sötétje mindent elnyel. Az egyetlen dolog, amit látni lehet, az út két oldalán pislákoló, imbolygó fények sora, amelyek az árusok standjai mellett elhelyezett lámpákból és gyertyákból származnak. Leggyakrabban egyébként nem is standokról vagy asztalokról árusítanak ezek a kiskereskedők, hanem csak úgy a földön rakják szét nyomorúságos kínálatukat a legfurcsább csoportosításban: halomba rakott paradicsom mellett néhány tubus fogpaszta, moszkító elleni szer mellett pár doboz cigaretta, gyufa és fémdobozos tea. Godwin meséli, hogy régebben, a diktatúra idején jobb volt kint, az udvaron táborozni gyertyafénynél, mint bent, a kivilágított helyiségben. Ha az ember észrevette a közeledő katonaságot, máris eloltotta a gyertyát, s eltűnt a sötétben. Mire a katonaság megérkezett, már egy élő lélek sem volt a helyszínen. A gyertya azért jó, mert mindent lát az ember, miközben ő maga láthatatlan marad. A kivilágított helyiségben pont fordított a helyzet, ezért az veszélyesebb.

Végül a főútról hepehupás mezei mellékútra tértünk le. A reflektorok fényében csak egy alagutat láttunk a sűrű, dús, zöld növényzet alkotta két fal között. Ez itt a nedves trópusok Afrikája – buján tenyésző, állandó bimbózásban, szaporodásban, erjedésben lévő vidék. Az alagúton haladva, amelyet bonyolult és kaotikus labirintust alkotó kanyarok tarkítottak, egyszer csak olyan helyre értünk, ahol egy házfal nőtt ki előttünk. Itt ért véget az út. Godwin leállította az autót, kikapcsolta a motort. Mély csönd telepedett ránk. Olyan késő volt már, hogy még a tücskök is hallgattak, kutya meg, úgy látszik, nem volt a közelben. Csak a moszkító szólalt meg, de olyan dühösen és türelmetlenül, mintha már nem tudták volna kivárni érkezésünket. Godwin bekopogott az ajtón. Az ajtó kinyílt, és az udvarra kitódult vagy egy tucatnyi álmos, félmeztelen gyerek. Aztán kijött egy magas, komoly, méltóságteljes, sőt, áhítatos mozgású asszony – Godwin anyja. A kölcsönös köszöntések után összeszedte a gyerekeket, mindet az egyik szobába, a másikban pedig alváshoz való gyékényt terített le nekünk a földre.

Reggel kinéztem az ablakon. Úgy tetszett, hogy egy nagy, trópusi kertben vagyok. Pálmák, banánfák, datolyafák és kávécszerjék – a ház szinte elmerült az összekuszálódott, sűrű zöld növényzetben. A magas fűfélék és egymásra tornyosuló bokrok úgy tolongtak, úgy pöffeszkedtek, hogy az embereknek igazából már nem is maradt hely. Godwinék udvara kicsi volt, utat (azon kívül, amelyen megérkeztünk) sehol nem láttam, de nem láttam egyetlen házat sem, pedig Godwin azt mondta, hogy falura megyünk. Afrikának ezen

a sűrűn benőtt részén a falvak ugyanis nem az út mentén helyezkednek el (út gyakran egyáltalán nincs is), hanem nagy térségben szétszóródott házakból tevődnek össze. Az egymástól távol álló házakat csak az örökös sűrűségben rejtőzködő, az avatatlan szem számára láthatatlan ösvények kötik össze. Falubelinek vagy a vidék jó ismerőjének kell lenni ahhoz, hogy az ember eligazodjék ezeknek az ösvényeknek a rendszerében, irányában, kapcsolódásában.

Elindultam a gyerekekkel vízért, mert a vízfordás az ő feladatuk. Úgy kétszáz méternyire a háztól lapulevelekkel és náddal benőtt kicsi, alig csordogáló erecske folyt, amelyből a fiúk hosszas, nehézkes munkával megtöltötték vödreiket. A vödöröket aztán a fejükön viszik úgy, hogy egyetlen csöpp se vesszen kárba. Figyelmüket összpontosítva, óvatosan lépkednek, igyekeznek megtartani apró gyerekestük egyensúlyát.

Az egyik vödör víz reggeli mosdásra szolgál. Az emberek arcot mosnak, de úgy, hogy ne pazaroljanak sok vizet. Kivesznek a vödörből egy maréknyit, azt óvatosan, nem túl energikusan szétkenik az arcukon úgy, hogy ne csurogjon ki az ujjai között. Törülközőre nincs szükségük, mert reggel óta tűz a nap, az arc hamar megszárad. Ekkor mindenki letép egy kis gallyacskát, és a végét addig rágja, míg ecset formájú nem lesz. Ezzel a faecettel aztán hosszasan, gondosan tisztítjuk a fogunkat. Vannak olyanok, akik órákon át teszik ezt – olyan foglalatosság ez számukra, mint másoknak a rágógumi rágcsálása.

Ezután, minthogy kettős ünnep van (vasárnap is van meg városi vendégek is jöttek), Godwin mamája reggelit készít. Falun rendszeren csak egyszer étkeznek naponta, este, de a száraz évszakban két naponként egyszer, ha ugyan nem haldokolnak az éhínségtől. A reggeli egy bögre tea és kukoricalisztból készült lepény, hozzá egy tál zöld banánból főzött matoke. A gyerekek úgy viselkednek, mint madárfiókák a fészekben: mohón lesik a tálat, s amikor a mama megengedi, hogy már ők is egyenek, egy pillanat alatt eltüntetik a matokét.

Állandóan kint vagyunk az udvaron, amelynek közepén egy négyzetalakú kőlap hívja fel magára azonnal az ember figyelmét – ez az ősök sírja, a masiro. Afrikában nagyon sokféle temetkezési szokás létezik. Némely erdei törzsek egyenesen az őserdőbe viszik halottaikat a vadállatok táplálékául. Van, ahol külön helyen, egyszerű, dísztelen temetőben helyezik el a holtakat. De olyan törzsek is vannak, amelyek a lakóházak padlója alá temetkeznek. Leggyakrabban azonban a háztól nem messze, az udvarban vagy a kertben temetik el a hozzátartozókat, minél közelebb, hogy érezzék erőt adó jelenlétüket. Az ősök szellemébe, gondoskodó szándékába, figyelmes, segítőkész jelenlétébe vetett hit még mindig erősen tartja magát, lelki támaszt, bizakodó reményt ad. Ha az ősök ott vannak mellettünk, nagyobb biztonságban érezhetjük magunkat, amikor nem tudjuk, mi a teendő, ők adnak tanácsot, és – ami rendkívül fontos dolog – időben visszatartanak minket attól, hogy hibát kövessünk el, hogy rossz útra térjünk. Minden háznak, minden gazdaságnak két dimenziója van hát: az egyik a látható, tapintható, a másik a rejtett, titokzatos, szent dimenzió, és az ember, ha teheti, rendszeresen ellátogat szülőházába, az ősi házba, mert ott merít erőt, ott szilárdítja meg önazonosságát.

Az udvar másik fontos objektuma, az ősök sírja mellett, a tűzrakó hely, a konyha. Ez nem más, mint három oldalról agyagfallal körülvett, földbe vájt mélyedés, amelyben háromszög alakban három kormos kő fekszik. Ezekre állítják a fazekat, és faszénnel fűtenek alatta. Ez a legegyszerűbb, még a neolitikumban kitalált alkalmasosság a mai napig működik.

Kora reggel lévén, a meleg még egészen elviselhető volt, Godwin tehát elindult, hogy sorra látogassa a szomszédokat. Korábban már beleegyezett, hogy vele tartsak. Az emberek itt egyszerű, vert falú házacskákban laknak, a tetőként szolgáló hullámlemez délben úgy melegít, mint valami izzó plattni. Az ablakokat falba vájt nyílások helyettesítik, az ajtók általában furnér- vagy bádoglemezből készülnek, nincs se keretük, se zárjuk, se kilincsük, inkább csak szimbolikus ajtók.

A városból érkező látogatót itt nagy uraságnak, krózusnak, lordnak tartják. A város ugyanis, bár egyáltalán nincs messze, már egy másik, jobb világhoz, a bőség planétájához tartozik. Ezt egyébként mindkét fél, a városból érkező vendég és a falusi vendéglátó is jól tudja, a városi vendég tisztában van tehát azzal, hogy nem érkehet üres kézzel. Ezért aztán a falusi utazást megelőző készülődések sok időbe és pénzbe kerülnek a városiaknak. Amikor valamelyik városi ismerősöm vásárol valamit, azonnal magyarázkodik: – Ezt falura kell vinnem. – Járra az utcákat, nézegeti az árut és mérleget: – Ez jó lesz ajándéknak, ha majd falura utazom.

Ajándékok, ajándékok. Ezt a kultúrát az állandó kölcsönös ajándékozgatás jellemzi. Mivel azonban Godwinnak nem volt ideje ajándékokat vásárolni, egy-egy köteg ugandai shillinget dugott diszkrétan a szomszédok zsebébe.

Elsőnek Stone Singewendát és feleségét, Victát látogattuk meg. Stone huszonhat éves, és otthon üldögél, mert idénymunkásként szokott építkezéseknél dolgozni, de most nincs munka. Victa dolgozik: van egy kis maniókaföldjük, azt műveli, abból élnek. Victa minden évben szül. Négy éve házasság, négy gyerekük van, az ötödik útban. Itt az a szokás, hogy a vendéget meg kell kínálni valamivel, de Victa és Stone nem kínálnak minket – nem igazán van mivel.

Más a helyzet Simon szomszédnál, ő azonnal kitesz elének egy tálka földimogyorót. Dehát Simon tehetős ember: van biciklijé, s ami ezzel együtt jár, van foglalkozása. Simon *bicycle trader*. Ebben az országban kevés a nagy út. És kevés a teherautó is. Milliósámra élnek emberek olyan falvakban, amelyekbe nem vezet út, ahova nem jutnak el teherautók. Ezek az emberek a leginkább kárvallottak, ők a legszegényebbek. Messze, túl messze laknak a piactól ahhoz, hogy fejük tetején elcipeljének oda néhány manióká gumót, egy fűrt matokát (zöld banánt) vagy egy kis zsáknyi sorghumot –, azokat a zöldségeket és gyümölcsöket, amelyek vidékükön teremnek. Nem tudják eladni a termést, így aztán pénzük sincs, tehát vásárolni sem tudnak – a nyomor reménytelen köre ezzel bezárul. És ekkor megjelenik biciklijével Simon. Biciklijén a legkülönfélébb, házilag készített berendezések találhatók: csomagtartók, zsákok, csipeszek, támasztékok. Sokkal inkább szállításra, mintsem utazásra szolgál. Simon és a sok ezer többi Simon ezzel a biciklivel, kis fizetség fejében (kicsi, mert itt egyfolytában a garasos gazdálkodás övezetében mozgunk) elviszi az asszonyok áruját a piacra (az asszonyokét, mert a kiskereskedés a nők foglalkozása). Simon azt mondja, hogy minél messzebb van egy falu a nagy úttól, a teherautótól és a piactól, annál nagyobb benne a szegénység. Legrosszabb a helyzet ott, ahol a parasztok túl messzire laknak a piactól, és semmiképpen nem tudják értékesíteni árujukat. Mivel pedig az európaiak, jegyzi meg Simon, kizárólag a városokat látogatják, és a nagy utakon közlekednek, el sem tudják képzelni, milyen a mi Afrikánk.

Simon egyik szomszédját Apollónak hívják – meghatározhatatlan korú, sovány, szűkszavú férfi. A háza előtt áll, és egy deszkán az ingét vasalja. Nagy, öreg, rozsdás, faszenes vasalója van. Az inge még öregebb. Ahhoz, hogy leírhassem, a műkritikusok, a szeszélyes posztmodernek, a szuprematizmus, a vizuál-art és az absztrakt expresszionizmus szakértőinek nyelvét kellene segítségül hívnom. Ez az ing a patchwork, az informel, a kollage és a pop-art remekműve, a Kampalából idefele jövet látott szorgalmas szabók legélénkebb fantáziájának szüleménye. Annyi rajta a legkülönfélébb alakú, színű, textúrájú rongyokból, maradékokból varrt folt, hogy már lehetetlenség megállapítani, milyen színű, milyen eredetű vászonból készült az elsőleges ösing, amely az átalakítások, átszabások hosszú folyamata révén vált azá az inggé, amely most Apollo vasalódeszkáján fekszik.

A bagandák igen nagy figyelmet fordítanak a tisztaságra és az öltözékükre. A szomszédos karamadzsongokkal ellentétben, akik lenézik az öltözéket, mert a legszebb dolognak a mezítelen emberi testet tartják, a bagandák csinosan és nagy gonddal öltözködnek, karjukat csuklóig, lábukat bokáig takarva.

Apollo azt mondja, most jobb a helyzet, mert végetért a polgárháború, de rosszabb is, mert esett a kávé ára (a 90-es évekről van

szó), ők pedig kávétermesztésből élnek. Senkinek nem kell a kávé, senki nem jön ide érte. A kávé tönkremegy, a cserjék elvadulnak, nekik meg nincs pénzük. Söhajtozik, és gondosan vezeti a vasalót a faltok és öltések között, mint hajós a bárkáját a csalóka zátonyok között.

Ahogy ott állunk és beszélgetünk, a sűrű banánosból előjön egy tehén, mögötte néhány rakoncátlan pásztorfiú, majd egy hajlott hátú falusi öregember – Lule Kabbogozza. 1942-ben Lule részt vett a burmai háborúban – úgy említi ezt, mint élete egyetlen eseményét. Attól kezdve végig itt lakott a faluban, s most ő is nyomorog, mint a többiek: – *What I eat?* – kérdi önmagától. – *Cassava. Day and night cassava.* Minthogy azonban derűs természetű ember, mosolyogva mutat a tehénre. Év elején összeáll néhány család, és közös pénzen vesznek a piacon egy tehenet. A tehén aztán ott legel a faluban, fű van elég. Amikor elérkezik a karácsony, levágják a tehenet. Ebből az alkalomból mindannyian összegyűlnek. Mindenki figyeli, hogy igazságosan osztják-e el a húst. A vér nagyobb részéből áldozatot mutatnak be az ősöknek (a tehénvér a legértékesebb áldozat). A maradékot azonnal sütik, főzik. Ez az év egyetlen olyan napja, amikor a falu húst eszik. Aztán újra vesznek egy tehenet, és egy év múlva megint lesz hús.

Ha erre járok, néztek be hozzájuk – invitálnak. Lesz majd pombe (banánsör), lesz waragi. És annyi húst kapok, amennyit csak akarok!

Előadás Ruandáról

Tisztelt Hallgatóim,

előadásom témája Ruanda. Ruanda kis ország, olyan kicsi, hogy az Afrikáról szóló könyvek térképein gyakran csak egy ponttal jelölik. Csak a térképek magyarító szövegében olvashatják, hogy az a pont ott, a kontinens legközepén, az a hegyvidéki Ruanda. Afrikára inkább a síkságok és fennsíkok a jellemzők, Ruanda viszont csupa hegy. Ezek a hegyek két-három ezer méter magasra nyúlnak, de néha még magasabbra. Ezért nevezik gyakran ezt a vidéket Afrika Tibetjének – egyébként nemcsak a hegyek miatt, hanem az ország különlegessége, mássága, elkülönültsége miatt is. Ez a másság, a földrajzi adottságokon kívül, a társadalmi berendezkedésre is vonatkozik. Míg ugyanis az afrikai államok lakossága általában sok törzsből tevődik össze (Kongót háromszáz törzs lakja, Nigériát kétszázötven stb.), addig Ruandában a társadalom homogén, egyetlen nép, a banyaruandák alkotják, akik hagyományosan három kasztra tagolódnak: az állattartó tutsikra (a lakosság 14%-a), a hutu földművesekre (85%) valamint a napszámos és cselédmunkát végző twákra (1%). Ez a kasztrendszer (amely bizonyos analógiát mutat az indiai kasztrendszerrel) évszázadokkal ezelőtt alakult ki, egyébként még ma is vita tárgya, hogy mindez a XII. században vagy csak a XV. században történt, erre vonatkozóan ugyanis nincsenek semmiféle írott források. Annyi bizonyos, hogy az ország évszázadok óta királyság volt, amelyet a tutsi kasztból származó uralkodó, a mwami irányított.

A hegyektől védett királyság zárt állam volt, nem tartott kapcsolatokat más népekkel. A banyaruandák nem indítottak hódító hadjáratokat, de idegeneket sem engedtek a területükre – ugyanúgy, mint valamikor a japánok – ezért aztán pl. a raszolgakereskedelmet sem ismerték, amely más afrikai népek lidércnyomása volt. Az első európai, aki 1894-ben eljutott Ruandába, egy G.A. von Götzen nevű német utazó és katonatiszt volt. Érdemes megemlíteni, hogy a gyarmatosító nagyhatalmak már nyolc évvel korábban, amikor a berlini konferencián felosztották egymás közt Afrikát, éppen a németeknek juttatták Ruandát, amiről egyetlen ruandait sem értesítettek, még a királyt sem. A banyaruandák gyarmatosított népként éltek éveken át úgy, hogy erről mit sem tudtak. A németek egyébként később sem sokat foglalkoztak ezzel a gyarmattal, az első világháború után pedig el is veszítették Belgium javára. Hosszú ideig a belgák sem tanúsítottak itt különösebb aktivitást. Ruanda távol, jó 1500 kilométernyire volt a tengeri kikötőktől, azonfelül, s ez a lényeg, nem számított gazdag országnak, hiszen tulajdonképpen semmiféle fontos nyersanyagot nem találtak a területén. Mindezek következtében a banyaruandák évszázadokkal korábban kialakult társadalmi berendezkedése ebben a hegyvidéki erődítményben változatlan formában maradhatott fenn egészen a XX. század második feléig. Ennek a berendezkedésnek számos, az európai feudalizmusra emlékeztető vonása volt. Az országot arisztokratáktól és ősi nemesektől körülvett uralkodó irányította. Ők együtt alkották az uralkodó tutsi kasztot. Legnagyobb és tulajdonképpen egyetlen gazdagságukat az állatok – a zebu tehenekből, ezekből a hosszú, kardformájú, szép szarvat viselő tulkokból álló csordák – jelentették. A teheneket nem ölték le – érinthetetlen, szent állatoknak tekintették őket. A tutsik a tehének tejével és vérével táplálkoztak (a vért a dzsidával felmetszett nyaki ütőérből tehénvizelettel tisztított edényekbe engedték). Az állatokkal a férfiak foglalkoztak, a nőknek tilos volt a tehénekhez közelíteni.

Mindennek a tehén volt a mértéke: a gazdagságnak, a tekintélynek, a hatalomnak. Minél több tehene volt valakinek, annál gazdagabb volt. Minél gazdagabb volt, annál több hatalommal rendelkezett. Legtöbb tehene a királynak volt, az ő csordáit különleges gondoskodás övezte. A nemzeti ünnep fénypontját a királyi emelvény előtt évente megtartott tehénseregszemle jelentette. Az uralkodó szeme előtt ilyenkor milliányi tehén vonult el. A felvonulás óráig tartott. A tehének óriási porfelhőket vertek, s e porfelhők mérete a monarchia jólétének bizonyítékául szolgált, magát az ünnepséget pedig többszörösen megénekelte a tutsik patetikus költészete.

– A tutsi? – hallottam gyakran Ruandában. – A tutsi leül háza küszöbére és nézi, hogyan legelnek csordái a hegyoldalokon. Ez a látvány büszkeséggel és boldogsággal tölti őt el.

A tutsik nem pásztorok, nem nomádok, még csak nem is állattenyésztők. Ők állat-tulajdonosok, ők alkotják az uralkodó kasztot, az arisztokráciát.

A hutuk ezzel szemben sokkal népesebb, a tutsiknak alávetett földműves kaszt (Indiában wajsiami a nevük). A tutsik és hutuk között hűbéri viszonyok uralkodtak – a tutsi volt a hűbérúr, a hutu pedig a vazallus. A hutuk a tutsiknak alávetett földművesek voltak. Terményeik egy részét uruknak adták a gondoskodás és a használatra kapott tehén fejében (tehene csak a tutsiknak lehetett, a hutuk csupán bérelhették uruktól az állatot). Minden úgy volt, mint a feudalizmusban – ugyanaz a függés, ugyanazok a szokások, ugyanolyan kizsákmányolás.

A XX. század közepe táján egyre drámaibb konfliktus alakul ki a két kaszt között. A vita tárgya a föld. Ruanda kicsi, hegyes és nagyon sűrűn lakott ország. Ahogyan az Afrikában gyakran lenni szokott, Ruandában is szembe kerülnek egymással azok, akik állattartásból élnek és azok, akik a földet művelik. A kontinensen azonban általában akkora térségek vannak, hogy a szembenálló felek egyike új, szabad területre vonulhat, s ezzel a háborúskodás oka fogyottá válik. Ruandában nem létezik ilyen megoldás – nincs hova elvonulni, félreállni. A tutsik csordáinak száma közben egyre nő, egyre több legelőre van szükségük. Új legelőre viszont csak egyféleképpen lehet szert tenni: el kell venni a parasztok földjét, vagyis el kell üldözni a hutukat az általuk művelt területekről. Csakhogy a hutuk már így is nagyon szűken férnek el. Lélekszámuk évek óta gyorsan nő. Ráadásul az általuk művelt föld gyöngye, terméketlen. Ruanda hegyeit ugyanis igen vékony talajréteg fedi, olyan vékony, hogy amikor évente megérkezik az esős évszak, a felhőszakadások óriási területen lemossák ezt a talajréteget, és sok helyütt, ahol korábban a hutuk kis manióka- vagy kukoricaföldjei voltak, most kopár sziklák fénylenek.

Egyfelől tehát ott vannak a hatalmas, terjeszkedő tehéncsordák – ez a tutsik gazdagságának és erejének jelképe –, másfelől ott vannak a beszorított, elnyomott, összezsúfoltodott hutuk: nincs elég hely, nincs elég föld, valakinek vagy el kell mennie, vagy el kell pusztulnia. Ilyen a helyzet Ruandában az ötvenes években, amikor színre lépnek a belgák. Hirtelen nagy aktivitást mutatnak, hiszen

Afrika forrongó korszakába lép, megindul a függetlenségi, antikolonialista mozgalom, tenni kell valamit, döntést kell hozni. Belgium azon országok közé tartozik, amelyeket ez a függetlenedési hullám igencsak meglepett. Brüsszelnek nincs semmi ötlete, hivatalnokai nem nagyon tudják, mit is tegyenek. Ahogyan az ilyen helyzetekben lenni szokott, a halogatást, a döntések elodázását tartják az egyetlen megoldásnak. A belgák eddig a tutsik közreműködésével kormányozták Ruandát, rájuk támaszkodtak, az ő szolgálataikat vették igénybe. Csakhogy a tutsik a banyaruandák legképzettebb, legtörekvőbb rétegét alkotják, s éppen ők követelik most a függetlenséget. Méghozzá azonnal, erre pedig a belgák egyáltalán nincsenek fölkészülve! Brüsszel tehát nagyhirtelen taktikát változtat: szakít a tutsikkal, és az engedékenyebb, szolgálatkészebb hutukat kezdi támogatni, miközben a tutsik ellen lázítja őket. E politika gyümölcse igen hamar beér. A felbátorított, felheccelt hutuk harcba indulnak. 1959-ben Ruandában parasztfelkelés tör ki. Ruanda volt az egyetlen afrikai ország, ahol a függetlenségi mozgalom a társadalmi, antifeudális forradalom formáját öltötte. Egész Afrikában csak Ruanda élte át a maga Bastille-ostromát, detronizációját, gironde-ját és terrorját. A mechetékkel, kapákkal, dzsidákkal felfegyverkezett hutuk felbőszített paraszttömegei uraikra, a tutsikra törtek. Afrikában régen nem tapasztalt vérengzés vette kezdetét. A parasztok fölégették uraik gazdaságait, a tulajdonosokat leöldösték, megskalpolták. Ruandát előtötte a vér, az egész ország lángokban állt. Megkezdődött a tömeges állatmészárlás, a parasztok, gyakran életükben először, jóllakhattak hússal. Az ország lélekszáma ekkoriban 2,6 millió főt tett ki, ebből háromszázezer volt a tutsik száma. Becslések szerint több tízezer tutsit megöltek, s körülbelül ugyanennyien menekültek a szomszédos Kongóba, Ugandába, Tanganyikába és Burundiba. A monarchia és a feudalizmus megszűnt létezni, a tutsik kasztja pedig elvesztette vezető szerepét. A hatalmat a hutu parasztság vette át. Amikor Ruanda 1962-ben elnyerte függetlenségét, a hutuk alakították meg az első kormányt élén egy fiatal, Grégoire Kayibanda nevű újságíróval. Ekkoriban jártam először Ruandában. A fővárosra, Kigalira úgy emlékszem, mint kis porfészekre. Sehol sem találtam, mert talán nem is volt, semmiféle szállodát. Végül is belga apácák fogadtak be, s takaros kis kórházuk szülőosztályán kaptam éjszakai szállást.

A hutuk is, a tutsik is úgy ébrednek ebből a forradalomból, mint lidérces álomból. Mindkét fél részese volt a mézárásnak – az egyik végrehajtóként, a másik áldozatként, az ilyen élmény pedig hosszan tartó, kínzó nyomokat hagy az emberben. A hutukban meglehetősen vegyes érzelmek kavarnak. Egyfelől legyőzték uraikat, ledobták magukról a feudalizmus jármát, és először jutottak az országban hatalomhoz, másfelől azonban nem számoltak le uraikkal végérvényesen, nem irtották ki őket teljesen, és a tudat, hogy az ellenfél ugyan komoly sebeket szenvedett, de életben maradt, és bosszút állhat, legyőzhetetlen és halálos félelemmel tölti el szívüket (ne feledjük, hogy a bosszútól való rettegésnek mély gyökerei vannak az afrikai mentalitásban, hogy a bosszú ősi törvénye itt mindig nagy szerepet játszott az emberek és a klánok viszonyában). És bizony van mitől félni. Mert bár a hutuk bevették Ruanda hegyi erődtírményét, és új kormányt alakítottak benne, ott maradt a tutsik ötödik hadoszlopa (mintegy százezer ember), ráadásul – s ez talán még nagyobb veszélyt jelentett – az erődtírményt a tegnap elűzött tutsik menekülttáborai vették körül.

Az erődtírmény használatát itt egyáltalán nem túlzás. Mert akár Uganda, akár Tanzánia, akár Zaire felől közelítjük meg Ruandát, mindig az a benyomásunk támad, hogy hatalmas, gyönyörű hegyekből épült erődtírmény kapuján lépünk be. Amikor tehát az országából elűzött tutsi menekült reggel fölbred és kilép ócska sátra elé, Ruanda hegyeit pillantja meg. A kora reggeli órákban gyönyörű ez a látvány. Gyakran magam is csak azért keltem kora hajnalban, hogy gyönyörködhessenem a különleges tájképben. Szemünk előtt magas, de barátságos hegyek húzódnak végeláthatatlanul. Smaragdos, lilás, zöldek színben tündökölnek a napfényben. Nincs bennük semmi a viharvert, magányos sziklák, hasadékok sötét fenyegetéséből, nem leselkednek ránk halálhozó lavinák, legörgő szikladarabok vagy hegyecsuszamlások. Nem. Ruanda hegyei melegséget, jóindulatot árasztanak magukból, szinte csábítják az embert bájjukkal és csöndjükkal, kristálytisztá, mozdulatlan levegőjükkel, vonalaik nyugalmával és tökéletességével. Hajnalban a zöld völgyeket áttetsző köd tölti meg. Olyan, mint valami világos, napfényben csillogó, könnyű, lenge fátyol, amelyen át látni lehet az eukaliptuszokat is, a banáncserjéket is, a mezőn dolgozó embereket is. A tutsi azonban főleg a réteken legelő csordáit látja ott. Most, a menekülttáborban ezek a csordák, amelyeket elvettek tőle, pedig azok létének alapját és értelmét jelentették, a tutsi képzeletében mítosszá, legendává nőnek, álomképpé, rögeszmévé válnak.

Igy bonyolódik a ruandai dráma, a banyaruandák palesztínokéhoz hasonló, megoldhatatlan tragédiája – két társadalom tart igényt ugyanarra a földdarabkára, amely azonban túl kicsi ahhoz, hogy megosztozzanak rajta. És ez a dráma kitermeli az eleinte még csak halványan körvonalazódó, ám idővel egyre határozottabb és erőszakosabb kísértést arra, hogy bevessék az Endlősüngöt, a végső megoldást.

Egyelőre azonban még messze vagyunk ettől. A hatvanas esztendőkhöz járunk, ezek Afrika legígéretesebb, legoptimistább éve. A kontinensen uralkodó várakozásokkal teli, euforikus légkörben senki sem figyel föl a ruandai véres eseményekre. Nincs kommunikáció, nincsenek újságok, egyébként is: Ruanda? Az hol van? Hogy lehet oda eljutni? Ruanda valójában olyan, mintha az isten is, az emberek is megfeledkeztek volna róla. Csöndes, kihalt ország, s ami azonnal szembetűnik – unalmas. Egyetlen fontosabb útvonal sem vezet Ruandán keresztül, nincsenek nagy városok, nem nagyon jön ide senki. Amikor évekkal ezelőtt elmeséltem kollégámnak, a „The Daily Telegraph” riporterének, Michael Fieldnek, hogy Ruandában jártam, ez volt az első kérdése: – És láttad az államelnököt? – Nem – válaszoltam. – Akkor egyáltalán minek mentél oda? – nézett rám csodálkozva. Számos kollégám vélte úgy, hogy egy ilyen országban az egyetlen esetleges érdekesség az elnök lehet. Ha vele nem lehet találkozni, akkor mi a fenének menjen oda az ember?

Tény, hogy az ilyen országban az emberek gondolkodására jellemző nagyfokú provincializmus döbent meg leginkább az embert. Mert a mi quasi-globális világunk alapjában véve sokezer különböző, egymással sehol sem érintkező provinciából tevődik össze. A világot járva nem teszünk mást, mint provinciáról provinciára vándorolunk, s ezek mindegyike magányos, csak önmagának világító csillag. Az ott élő emberek többsége számára a valós világ a házuk küszöbénél, a falujuk határánál, legfeljebb a belátható környék határánál már véget is ér. A távolabb fekvő világ nem reális, nem lényeges, sőt, egyenesen fölösleges, ez, a kezünk ügyében, látótávolságon belül lévő világ viszont hatalmas, minden mást elfedő világegyetem méreteit veszi fel szemünkben. A helyi lakos és a távolról jött idegen gyakran azért talál nehezen közös hangot, mert ugyanazt a vidéket más-más optikával szemlélik. A jövevény nagy látószögű objektívet használ, amely távoli, kicsinyített, de tág horizontú képet ad, a helyi lakos viszont mindig teleobjektívet, sőt, egyenesen teleszkópot használ, amely fölnagyítja a legkisebb részletet is.

Csakhogy a helyben lakók számára a saját drámáik igazi drámák, tragédiáik valóban fájdalmasak, és egyáltalán nem eltűzettek. Ruandában is ez a helyzet. Az 1959-es forradalom a banyaruandákat két szembenálló táborra osztotta. Ettől kezdve már csak növekszenek a viszály erői, élesednek a konfliktusok, időről időre összeszaporodnak a harcok, s ez az egész végül is apokalipszishez vezet.

A határ mentén húzódó menekülttáborokban élő tutsik szervezkednek, ellentámadásba lendülnek. 1963-ban délről, a szomszédos Burundiból támadnak, ahol rokonaik, a burundi tutsik vannak hatalmon. Két évvel később újabb tutsi invázió következik. A hutu hadsereg ezt feltartóztatja, s megtorlásul óriási, kegyetlen vérengzést hajt végre Ruandában a tutsik között. A hutuk machetéitől

húszezren pusztulnak el, de van, aki számukat ötvenezerre becsüli. Semmiféle külső megfigyelő, bizottság vagy hírközlőszerv nem jut el az országba. Emlékszem, néhányan, tudósítók, próbáltunk Ruandába jutni, de az ottani hatalom ezt nem engedélyezte.

Tanzániában próbáltunk híreket szerezni azoktól, akik onnan menekültek – ezek főleg riadt, sebesült, kiéhezett asszonyok voltak a gyerekeikkel. A férfiakat már első körben lemészárolták, ők nem úszták meg a bosszúhadjáratot. Számos afrikai háború zajlik tanúk nélkül, titokban, megközelíthetetlen helyeken, a világ tudta nélkül vagy a világ közönye mellett. Így van ez Ruandában is. Éveken át tartanak a határmenti harcok, pogromok, vérfürdők. A tutsi partizánok (a hutuk csak csótányoknak nevezik őket) folyóújják a falvakat, irtják a lakosokat, akik viszont, saját hadseregük támogatásával, a tutsikat mészárolják.

Nehéz egy ilyen országban élni. Mert mindenütt sok a vegyes lakosú falu, városka. A tutsik és hutuk itt egymás mellett laknak, kerülgetik egymást az úton, egy helyen dolgoznak. Szép csöndben pedig szervezkednek. Mert az ilyen gyanakvással, feszültséggel, félelemmel teli légkörben újjáéled a titkos szekták, valóságos és elképzelt szövetségek és maffiák ősi, törzsi hagyománya. Titokban mindenki tartozik valahová, és meg van róla győződve, hogy a másik is biztosan tartozik valahova. Méghozzá, természetesen, egy szembenálló, ellenséges szervezethez.

Ruanda és déli szomszédja, Burundi ikerországnak nevezhető. A két országnak hasonló a földrajza, a társadalmi berendezkedése, sok évszázados történelmük is közös. Útjaik csak 1959-ben váltak szét: Ruandában győzött a hutuk parasztforradalma, vezetőik átvették az ország irányítását, Burundiban viszont a tutsik megőrizték, sőt, tovább növelték uralmukat – fejlesztették a hadsereget, és egyfajta feudális katonai diktatúrát hoztak létre. Csakhogy a két ikerország között továbbra is működött a közlekedő edények rendszere, és válaszul arra, hogy a ruandai hutuk lemészárolták a tutsikat, Burundiban a tutsik mészárolták le a hutukat és vice versa. Amikor 1972-ben Burundiban a ruandai testvéreik által felbujtott hutuk felkelést próbáltak kirobbantani, s legyilkoltak néhány ezer tutsit, azok feleletül megölték százezer hutut. Nem magának a vérontásnak a ténye, hiszen azt megszokhatták mindkét országban, hanem annak rémisztő méretei rázták meg a ruandai hutukat, akik úgy döntöttek, hogy reagálniuk kell. Döntésükhöz hozzájárult még az is, hogy az említett pogrom idején több százezer (néhány ezerig) hutu menekült át Burundiból Ruandába, s ezzel a szegény, időről időre éhínséggel sújtott országnak nagy gondot okoztak: miből etessen Ruanda ekkora menekült-tömeget?

A ruandai hadsereg feje, Juvénal Habyarimana tábornok, kihasználva a kritikus helyzetet (Burundiban gyilkolják testvéreinket; nincs miből eltartanunk egymillió menekültet), 1973-ban puccsot hajtott végre, és államelnöknek kiáltja ki magát. Ez a puccs felszínre hozta a hutukat megosztó mély ellentéteket és konfliktusokat. A legyőzött (majd meggyilkolt) korábbi elnök, Grégoire Kayibanda az ország közepén élő, mérsékelt liberálisnak tartott hutukat képviselte. Az új államfő viszont a Ruanda észak-nyugati felében élő klánból származott. Ez a klán a hutuk radikális, sovíniszta szárnyát alkotta (hogy a kép világosabb legyen, azt mondhatjuk, hogy Habyarimana a ruandai hutuk Radovan Karadzic'a).

Habyarimana ettől kezdve huszonegy éven át, 1994-ben bekövetkezett haláláig uralkodik. Masszív testalkatú, erős, energikus ember, minden figyelmét egy kemény diktatúra felépítésére fordítja. Bevezeti az egypártrendszert, az egyetlen párt feje ő maga, Habyarimana. Az ország minden lakója, születésének pillanatától kezdve, kötelezően párttag. A tábornok korrigálja a korábban uralkodó, túlságosan leegyszerűsített „hutu contra tutsi“ ellenség-sémát, s kiegészíti azt egy újabb dimenzióval: az „uralmon lévőkhöz contra ellenzék“ felosztással. Ha lojális tutsi leszel, kisbíró vagy községi elöljáró lehetsz (miniszter már nem), ha viszont bírálni fogod a hatalmat, rács mögé vagy vérpadra kerülsz, ha száz százalékos hutu vagy is. És a tábornok jól látta a helyzetet, amikor így tett, mert diktatúrájával nemcsak a tutsik helyezkedtek szembe, hanem a hutuk óriási tömegei is, akik szívből gyűlölték őt, s támadták, ahol tudták. A ruandai konfliktus nem csupán kasztok közötti békétlenség volt, hanem a diktatúra és demokrácia közötti éles összecsapás is. Ez a példa is mutatja, miért olyan megtévesztő és félrevezető az etnikai kategóriákban való gondolkodás. Az ilyen beszéd és gondolkodás ugyanis elmosza és elsikkasztja az összes legmélyebb értéket – a jószág értékét a rosszal szemben, az igazságát a hazugsággal szemben, a demokráciáét a diktatúrával szemben, s csupán egyetlen, felszínes és másodlagos dichotómiára, egyetlen kontrasztra, ellentétpárra szorítkozik: te vagy a legértékesebb pusztán csak azért, mert hutu vagy, te pedig semmit sem érsz, mert csak tutsi vagy.

Habyarimana első feladata tehát a diktatúra megerősítése volt. Ezzel párhuzamosan egyre jobban erősödött egy másik tendencia is – az állam mind egyértelműbb kisajátítása. Ruanda néhány év alatt a tábornok klánjának magántulajdonává vált (egy Gisenyi nevű városkából származott a tábornok), pontosabban a tábornok feleségének, Agathának és az ő három fivérének, Sagatawának, Seraphinnak és Zednek valamint ezek rokonságának tulajdonává. Agathe és fivérei az akazu klánhoz tartoztak, s az „akazu“ olyan kulcsszó volt, amely Ruanda titokzatos labirintusainak számos kapuját megnyitotta. Sagatawa, Seraphin és Zed luxuspalotákban laktak Gisenyi környékén, ezekből irányították hűgukkal és annak tábornok férjével együtt a katonaságot, rendőrséget, bankokat és az ország közigazgatását. Ilyen ez a távoli kontinens hegyei között megbúvó kis államocská, amelyet mohó, despotikus önkényurak falánk családja igazgat. Hogyan történt hát, hogy éppen a kis Ruanda szerzett magának olyan szomorú hírnevet a világ közvéleménye előtt?

Szó esett már arról, hogy 1959-ben, életét mentve, több tízezer tutsi hagyta el az országot. Aztán éveken át követték őket újabb ezrek és ezrek. Ezek a menekültek közvetlenül a határok mentén, Zairéban, Ugandában, Tanzániában és Burundiban táboroztak. A szerencsétlen, türelmetlen, hontalan táborlakókat egyetlen gondolat éltette – hogy egyszer visszatérnek otthonaikba, már mitikussá vált tehéncordáikhoz. A tábori élet apatikus, nyomorúságos, kétségbeesítő. Idővel azonban lassan felnő azoknak a fiataloknak az új nemzedéke, akik tenni akarnak valamit, harcolni akarnak valamiért. Legfőbb céljuk természetesen az, hogy visszatérjenek őseik földjére. Az ősök földje Afrikában szent fogalom, az álmok mágnesként vonzó világa, az élet forrása. Csakhogy a menekülttáborból nehéz kiszakadni, sőt, a helyi hatóságok tiltják is. E tekintetben kivételnek számít Uganda, ahol évek óta polgárháború dúl, fejtelenség, zűrzavar uralkodik. A nyolcvanas években egy Joveri Museveni nevű fiatal aktivista partizánháborút indít a pszichopata és gyilkos Milton Obote borzalmas rendszere ellen. Museveninek emberekre van szüksége. És gyorsan talál embereket, mert ugandai testvérei mellett tömegesen jelentkeznek partizánegységeibe a ruandai menekülttáborokban élő fiatal, harcrakész tutsik is. Museveni szívesen fogadja őket. Az erdőben, hozzáértő katonák vezetésével, kiképzésen esnek át, sokan közülük külföldön végeznek tisztiiskolát. 1986 januárjában Museveni a csapatai élén bevonul Kampalába, és átveszi a hatalmat. Számos egységnek ilyen fiatal tutsik a parancsnokai vagy tagjai. Ők már a menekülttáborokban születtek.

Hosszú ideig senki sem fordít figyelmet arra, hogy Ugandában fölnőtt egy bosszúszomjas tutsikból álló, jól képzett és harci tapasztalatokkal rendelkező hadsereg, amelynek tagjai azon törik a fejüket, hogyan állhatnának bosszút a családjaik ellen elkövetett gyalázatért és igazságtalanságért. Egyelőre még csak titkos összejöveteleket tartanak, létrehozzák a Ruandai Nemzeti Front nevű szervezetet, és készülnek a támadásra. 1990. szeptember 30-án éjjel eltűnnek a katonai laktanyákból és a határmenti táborokból, és hajnalban Ruanda területére lépnek. A fővárosban, Kigaliban teljes a meglepetés. Nagy a riadalom. Habyarimana hadserege gyöngy és demoralizált, az ugandai határ pedig csak alig több mint 150 kilométerre van Kigalitól – a partizánok egy-két nap alatt elérhetik a fővárost. Bizonyára így is történt volna, mert Habyarimana hadserege semmiféle ellenállást sem tanúsított, és lehet, hogy sosem került

volna sor arra az 1994-es hekatombára, emberirtásra, ha nincs egy telefonhívás. Csakhogy Habyarimana tábornok fölhívta telefonon Mitterrand francia elnököt, és segítséget kért tőle.

Mitterrand nagymértékben ki volt téve az afrikai lobby nyomásának. Míg az európai anyaországok többsége radikálisan szakított gyarmati örökségével, Franciaország esetében más volt a helyzet. A gyarmati korszak után ugyanis ott maradt egy nagy létszámú, még aktív és jól szervezett tömeg, amelynek tagjai a gyarmati közigazgatásban értek el karriert, életük jó részét a gyarmatokon éltek le (nem is olyan rosszul!), és mostanra már idegenekké váltak Európában, alkalmatlan, fölösleges embereknek érzik magukat. Ugyanakkor mély meggyőződésük, hogy Franciaország nem csupán egy európai ország, hanem az összes francia nyelvű és kultúrájú nép közössége is, szóval, hogy Franciaország globális kulturális-nyelvi térség is: *Francophonie*. Ha ezt a filozófiát a geopolitika leegyszerűsített nyelvére fordítjuk, akkor ez azt jelenti, hogy amennyiben valaki bárhol a világon megtámad egy francia nyelvű országot, az majdnem olyan, mintha magát Franciaországot támadná meg. Az afrikai lobbyhoz tartozó hivatalnokokat és tábornokokat ráadásul még a Fasoda-komplexus is szorongatja. Néhány szót mondanék erről kis kitéréssel. Nos, a XIX. században, amikor az európai országok Afrikán osztozkodtak, Londont és Párizst nagyon furcsa (bár akkoriban érthető) rögeszme vezérelte: azt akarták, hogy afrikai birtokaik egyenes vonalban helyezkedjenek el, és területi folytonosság legyen köztük. London ezt a vonalat észak-déli irányban képzelte el – Kairótól Fokvárosig, Párizs viszont kelet-nyugati irányban, vagyis Dakartól Dzsibutiig. Ha most elővesszük Afrika térképét, és két, egymásra merőleges vonalat húzunk rajta, azok Szudán déli részén metszik egymást, egy Nilus-menti kis halászfalunál, Fasodánál (mai neve: Kodok). Ezidőtájt az a nézet tartotta magát Európában, hogy aki megszerzi Fasodát, az megvalósítja expanzionista gyarmatosító elképzeléseit. London és Párizs között megindult a versengés. Mindkét főváros katonai expedíciókat indított Fasoda felé. Elsőnek a franciák értek oda. J. D. Marchard kapitány 1898. július 16-án, megtéve Dakarból gyalog a borzalmas távot, kítűzte Fasodában a francia zászlót. Marchard egysége százötven bátor, szolgálatkész szenegáli katonából állt. Párizs tombolt örömeiben. Büszkeség feszítette a franciák keblét. Ám két hónappal később az angolok is elérték Fasodát. Az expedíciót vezető Kitchener lord megdöbbenve tapasztalta, hogy a falut már elfoglalták. Mit sem törődve ezzel, kítűzte a brit zászlót is. London tombol az örömtől. Büszkeség feszíti az angolok keblét. Mindkét ország a nacionalista eufória lázában ég. Kezdetben egyik fél sem enged. Több jel is arra mutatott, hogy az első világháború már ekkor, 1898-ban ki fog törni – Fasoda miatt. Végül (de ez hosszú történet) a franciák kénytelenek voltak kivonulni. Anglia győzött. Az öreg francia gyarmatosok között a fasodai kaland még mindig fájó seb, s ha azt hallják, hogy az *Anglophones* valahol mocoognak, még ma is azonnal támadásba lendülnek.

Ez történt most is, amikor Párizs tudomást szerzett arról, hogy az angol nyelvű tutsik az angol nyelvű Uganda területéről betörték a francia nyelvű Ruanda területére, megsértették *Francophonie* határait.

A Ruandai Nemzeti Front hadoszlopai már a fővároshoz közelítettek, Habyarimana kormánya és klánja pedig már csomagolt, amikor Kigaliba, a repülőtérre francia ejtőernyősöket hoztak. Hivatalosan két századról beszélnek, de ennyi elég is volt. A partizánok Habyarimana rendszere ellen akartak harcolni, de nem akartak Franciaországgal háborúzni: semmi esélyük sem lett volna. Félbeszakították hát a Kigali ellen indított offenzívát, de Ruandában maradtak, s elfoglalták az ország észak-keleti területeit. Az ország de facto kettészakadt, ám a fennálló állapotot mindkét fél ideiglenesnek tartotta. Habyarimana arra számított, hogy idővel megerősödik, és kiszorítja a partizánokat, ezek pedig arra számítottak, hogy egyszer majd csak visszamennek a franciák, s akkor Habyarimana rendszere, az egész akazu klánnal együtt, már másnap megbukik.

Nincs rosszabb az ilyen se háború, se béke állapotnál. Az egyik fél ugyanis azzal a reménnyel indult a harcba, hogy győzni fog, s övé lesz a győzelem gyümölcse. A remény azonban nem teljesedett be – az offenzívát félbe kell szakítani. Még rosszabb a hangulat a megtámadottak között: igaz ugyan, hogy megmenekültek, de fölrémett előttük a vereség kísértete, megérezték, hogy uralmuk végetérhet. Menteni akarják hát magukat mindenáron.

Az 1990-es, októberi offenzíva és az 1994-es, áprilisi vérengzés között három és fél év telik el. A Ruandát irányítók táborában heves viták robbannak ki a koalíciós nemzeti kormány létrehozásának kompromisszumra hajló hívei (Habyarimana emberei plusz a partizánok) valamint az Agathe és fivére által vezetett fanatikus, despota akazu klán között. Maga Habyarimana ingadozik, taktikázik, nem tudja, mit tegyen, s egyre inkább elveszti befolyását az eseményekre. Az akazu klán egységes, sovíniszta tábora gyorsan föllükerekedik. Megvannak a saját ideológusai – értelmiségiek, tudósok, a ruandai egyetem történelem és filozófia tanszékének professzorai – Ferdinand Nahimana, Casimir Bizimungu, Leon Mugesira és mások. Ők dolgozzák ki azt az ideológiát, amely megindokolja a népirtást mint az egyetlen megoldást, mint saját megmaradásuk egyetlen biztosítékát. Nahimana és társai elmélete azt hirdeti, hogy a tutsik egészen más fajú emberek – niloták, akik valahonnan a Nilus mellől jöttek Ruandába, meghódították az itteni őslakosságot, a hutukat, kizsákmányolták, leigázták, belülről bomlasztották őket. A tutsik megszerezték mindent, ami Ruandában értékes: a földet, az állatokat, a piacokat, idővel pedig az államot is. A hutukat a legyőzött nép szerepébe kényszerítették, s évszázadokon át nyomorban, éhínségben, megaláztatásban tartották. A hutu népnek azonban vissza kell szereznie identitását és méltóságát, s egyenrangú félként kell helyet foglalnia a világ más népei között.

Mire tanít azonban a történelem? – töpreng számtalan előadásában, cikkében, brossúrájában Nahimana. A történelem tanulságai tragikusak, csüggesztő pesszimizmussal töltik el az embert. A hutuk és tutsik viszonyának egész története az állandó pogromok és megszárlások, a kölcsönös népirtások, kényszeremigrációk, kibékíthetetlen gyűlölködések sötét vonulata. A kicsi Ruandában nincs hely két, egymást ennyire gyűlölő, egymástól ennyire különböző nép számára. Ráadásul Ruanda lakossága hihetetlen ütemben szaporodik. Az évszázad közepén az országnak kétmillió lakója volt, most, ötven évvel később, közel kilencmillió. Hogyan lehet hát kitörni ebből a bűvös körből, ebből a kegyetlen sorscsapásból, amelynek előidézői – amint azt önkritikusan Mugesira is elismeri – maguk a hutuk: „1959-ben végzetes hibát követtünk el, amikor hagytuk, hogy a tutsik elmeneküljenek. Akkor kellett volna cselekednünk: el kellett volna őket törölni a föld színéről”. A professzor úgy véli, ez az utolsó pillanat, hogy a hibát helyrehozzák. A tutsiknak vissza kell térniük eredeti hazájukba, valahova a Nilus mellé. Küldjük őket oda vissza – szól a felhívása – „akár élve, akár halva”. Ezt tartják hát a butarei egyetem tudósai az egyetlen, a végső megoldásnak: valakinek el kell pusztulnia, el kell tűnnie egyszer s mindenkorra.

És megindulnak az előkészületek. A korábban ötezres hadsereget 35 ezer főre növelik. A másik ütőerőt az Elnöki Gárda jelenti – korszerű fegyverekkel gazdagon felszerelt elitegységek ezek (a kiképzőtiszteket Franciaország küldi, a fegyvert és felszerelést pedig Franciaország, a Dél-afrikai Köztársaság és Egyiptom). A legnagyobb hangsúlyt azonban egy tömeges, paramilitáris szervezet – az Interahamwe (vagyis: Támadjunk Együtt) – megszervezésére fektetik. Ennek tagjai, akik katonai és ideológiai kiképzést is kapnak, falusi és kisvárosi fiatal munkanélküliek, szegény parasztok, diákok, egyetemisták és hivatalnokok – óriási tömeg, valóságos népfelkelés, amelynek az lesz a feladata, hogy végrehajtsa az apokalipszist. Ezzel egyidőben a prefektusok és alprefektusok megbízást kapnak a kormánytól, hogy készítsenek listákat a hatalom ellenfeleiről, a gyanús, bizonytalan, kétértelmű elemekről, mindenféle rendű és rangú elégedetlenkedőkről, pesszimiztákról, szkeptikusokról és liberálisokról. Az akazu klán elméleti orgánuma a „Kanqura” c. lap, de a legfőbb propagandaforrás, a többségében írástudatlan társadalomnak szóló utasítások kihirdetője a Radio

Mille Collines, amely később, a megszárlások idején, naponta többször is közli majd a felhívást: „Halált! Halált! A sírok még csak félig teltek meg tutsi tetemekkel. Igyekezettek, hogy minél előbb teljesen megteljenek!”

1993 közepén az afrikai államok rákényszerítették Habyarimanát, hogy kössön egyezséget a Ruandai Nemzeti Fronttal (FNR), amelynek értelmében a partizánok is bekerülnek a kormányba és a parlamentbe, és ők adják a hadsereg negyven százalékát. Ez a kompromisszum azonban elfogadhatatlan volt az akazu klán számára, mert azt jelentette volna, hogy elvesztik a hatalom monopóliumát, ebbe pedig nem akartak beleegyezni. Úgy ítélték meg, hogy eljött a végső megoldás pillanata.

1994. április 6-án „ismeretlen tettesek” Kigaliban rakétával lelőtték azt a leszállni készülő repülőgépet, amely a külföldről hazatérő, az ellenséggel gyalázatos kompromisszumot aláíró Habyarimana elnököt szállította. Ez volt a jelszó a rendszer ellenségeivel – elsősorban a tutsikkal, másodsorban a népes hutu ellenzékkel – való leszámolásra. A rendszer által vezetett, a fegyvertelen lakosság ellen irányuló megszárlás három hónapon át tartott, vagyis egészen addig, amíg az FNR katonái el nem foglalták az egész országot, s az ellenfelet menekülésre nem kényszerítették.

Az áldozatok számát illetően többféle becslés létezik. Vannak, akik félmillióról, mások egymillióról beszélnek. Pontosán senki sem tudja kiszámítani. A legmegdöbbentőbb az egészben az, hogy tegnap még ártatlan emberek legyilkoltak más, teljesen ártatlan embereket minden ok nélkül, szükségtelenül. Egyébként, ha nem milliónyi áldozatról, hanem, mondjuk, csak egyetlen ártatlanról volna is szó, nem volna-e az is elégséges bizonyíték arra, hogy az ördög köztünk van, éppen csak 1994 tavaszán pont Ruandában tartózkodott?

Félmillió, egymillió áldozat – ez tragikusan nagy szám. Ugyanakkor, ha tekintetbe vesszük Habyarimana hadseregének pokoli ütőerejét, helikoptereit, gépfegyvereit, tüzérségét, páncélozott járműveit, három hónapig tartó szisztematikus lövöldözés mellett sokkal több embert lehetett volna megölni. És mégsem így történt. A többség nem bombáktól és automata géppisztolyoktól esett el, hanem a legprimitívebb fegyverekkel – machetékkel, csákányokkal, dzsidákkal és dorongokkal – kaszabolták le, verték agyon őket. A rendszer irányítóinak ugyanis nem csupán a végső megoldás volt a fontos. Ugyanilyen fontos volt számukra az is, hogy a Legmagasabb Eszme megvalósítása, az ellenség végső és teljes megsemmisítése közepette létrejöjjön egy bűnös nemzeti egység, hogy a gyilkosságokban való tömeges részvétel folytán mindenkit összekötő büntudat alakuljon ki, hogy mindenki érezze, lévén maga is a gyilkosságok végrehajtója, hogy ettől kezdve ott függ fölötté a bosszú örök törvénye, amely mögött fölsejlik saját halálának rémképe.

Míg a hitlerista és sztálinista rendszerben erre szakosodott intézmények – az SS és az NKVD – tagjai hajtották végre a gyilkosságokat, a népirtást eldugott helyeken végezték erre kijelölt egységek, addig Ruandában az volt a cél, hogy a gyilkosságokban mindenki részt vegyen, hogy a megszárlás tömeges termék, mintegy népi, sőt, elemi erejű föllépés eredménye legyen – hogy ne maradjon tiszta kéz, amely ne mártózott volna meg a rendszer által ellenségnek kikiáltott emberek vérében.

A rémült és már legyőzött hutuk ezért menekültek Zairéba, s bolyongtak ott egyik helyről a másikra, fejükön cipelve szegényes motyójukat. Az európaiak, látva a tévében a végeláthatatlan menekültoszlopokat, sehogy sem értették, milyen erő hajtja ezeket a kimerült vándorokat, mi kényszeríti ezeket a csonttá aszott szerencsétleneket arra, hogy csak menjenek, menjenek fegyelmet sorokban megállás, pihenő, étel és ital nélkül, szótlánul, mosolytalanul, leszegett fővel, szófogadóan, üres tekintettel. Ez volt az ő büntudatuk és kínszenvedésük kísérteties keresztútja.

(Folytatjuk)

Fordította: *Szenyán Erzsébet*

Cselényi Béla

Mandula bácsi

*Mandula bácsi a kapuban ül
és embereket fogad.
Kicsit gennyes lesz persze Mandula bácsi is,
de hát emberek vagyunk.*

*– Fogd meg ezt a kulcsot –
nyomott egy rozsdás vasat a kezembe
halála előtt Mandula bácsi.
– Fogd csak meg!
Ugye, milyen nehéz? – mosolygott –
Neked adom.*

*Érzem, egy nap én leszek Mandula bácsi:
kicsit: vörös,
nagyon: gennyes.*

Budapest, 1999.V.21–VII.2.

a lidérc szappanoperája

*mindig menni kell
mindig a zöldbe
tangenciálisan egy tenger felé
érintőlegesen a boldogságba
valami sáros faluból
szülővárosomon át
gyalog vagy biciklin*

*palaszürke hangulat
örökös hajnal
lidércnyomásom epizódjai
bizonyossággal folytatódnak mindig ugyanott
s egyformák mint két hányinger
ugyanattól a szalonnától*

Budapest, 1999. V. 21–VII. 2.

benyomás

*hajlított csövek közé benyomva
két kiló bordó sofőr*

Budapest, 1999. VII. 1.

Intercity

*Kozma Sándor kalauz
szája lefelé fordított
vékony 3-as.
Valami pótdíj kell, valami nem érdeklí.*

*Csattognak a madarak,
keletrnémet szájak a levegőben.*

Budapest, 1999. IV. 14.

Dorka

*Köszön gyönyörűen,
embergyűrűből felém,
mint színésznő a vonatablakból:
felém/másoknak,
tulajdonképpen másoknak/felém.*

*Ha belép,
mintha fésülködnek,
kapkodva agyat barázdálok.*

Budapest, 1999. IV. 14.

a vittoria dallamára

*paródia
paródia
azt gondolnád abszurdum de
valódi a'
paródia
paródia
kár lenne e soroknak el-
kallódnia*

*fehér a vé-
fehér a vé-
fehér a vénás elköttő
rőzsaszínné hígul benne ő*

*ady a gnó-
ady a gnó-
ady a gnómot költi meg,
hát a rémálmotokat ti
hol töltitek?*

*a cucili-,
a cucili-,
a fejes ember látta ezt
kiszállott a buliból s a
csi ni ba ba...*

Budapest, 1999. április 21.

békétlen s hajléktalan

*köpdösi s megsimogatja
mert kutyája az egyetlen
akit leköphet és megsimogathat*

Budapest, 1999. IV. 20.

írók boltja - 1999. V. 4.

*a kirakatban fehér női gipszkéz
mondom kínaiaknak
mert nekünk nem érdekes*

*a gipszkéz egyik ujja letörött
tangencialitás
mondom kínaiaknak
mert nekünk nem érdekes*

*a könyvesboltban forog az acél marhasorompó
forog ahogy belépek
jön gyuri
tiszta feketében
de esterházy-kockás kabátban
mondom kínaiaknak
mert nekünk nem érdekes*

*szabadság van
mondom kínaiaknak
mert nekünk nem érdekes*

*én is szabadságon vagyok
egy nap költői szabadságon*

*kincstári kávéét isznak
s anyám pogácsáját eszik a könyvesboltban
mondom kínaiaknak
mert nekünk nem érdekes*

*vásárlók könyvesboltja
és olvasók szalonja
férfiak nőies kosárákkal
mondom kínaiaknak
mert nekünk nem érdekes*

*bent szalon
bernadette zölden csillog
guggol
exponál
guggol
exponál
fogjátok meg köntösét
:
pppest*

*ti nők
fogjátok közre ujjaitokkal
a szék karfáját
érezzétek
:
pppest*

*ti férfiak
közelítsetek kézfejetekkel
bernadette boszorkányhajához
s ha jó a delej
mondjátok velem együtt
:
pppest*

*utánzok régieket kínaiaknak
s szólok szofisztikájukon
mert nekünk nem érdekes*

Budapest, 1999. V. 5. – VI. 12.

Méhes Károly

Csönd

Csönd van.
Mindenki retteg, némán sír.
Véres történeteket sejtenek
a szótlanság mögött. Majdnem
unalmas. Valaki, akinek
sóhajtani illenék. De annál
is gonoszabb. Vár, csak örül.
Marad az ablak,
mögötte a néptelen utcával,
ahol mintha mindig őszi
délután lenne. Régről
ideszítált por. Hát persze.
Mindenkinek van félnivalója.
Egy baljósan ketyegő óra is
megteszi. S ha megáll, ott
meredegek a csönd.

Ha (...) IQ

Háromlábú csönd
ahogy hiába billeg
a némák között

mert nem szavakon
vagy összezárt szájakon
múlik az élet

az még annál is
sokkal nagyobb vagy kisebb
amit nem tudunk

ezért nem is bűn
semmi tudatlan beszéd
kis locsogó vágy

a némák egyszer
úgyis felrobbannak majd
nem övük a csönd

Boldog csönd

Lassan pergő huzatmentes
csönd
ahogy
árad-árad a rézkilincsből

vágyom valami visszhangzó
énekre
a nyál
fényére a sárgásfehér fogakon

nyugodtan dalolhatna arról
hogy
sose
találkozunk s nem leszek boldog

* ti.: ha lenne

Lőrincz György

Az elveszített sziget

Abban a faluban mind egy álom bűvöletében haltak meg a férfiak.

Az öregek azt beszélték, valaha volt napnyugat felé egy sziget.

Gyönyörű sziget volt, amihez hasonló nem volt több a világon. Az istentől hatalmas, lankás, bőségesen termő földekkel volt megáldva, amelyet halban gazdag folyók szeltek keresztül-kasul. A folyókat nádasokkal övezett, burjánzó, gazdag legelők övezték, amelyen csak úgy sokasodtak a nyulak, szarvasok. Városai egyedülállóak voltak, arannyal fedett templomok, csipkézett tornyú házak fényltek, a föld gomra pedig tele volt mesésnél mesébb kincsekkel. Arany és ezüst bányáinak híre bejárta az egész világot. De ezen a szigeten nemcsak bővizű, lustán hömpölygő, nádasokkal övezett széles folyók voltak.

Azt beszélték, a szigetet két oldalról – keletről és északról – hatalmas hegyek vették körül, a tiszta hegyi patakok csillámló, kéklő vizében csak úgy fényltek, cikáztak a márnák, pisztrángok, s ameddig a szem ellátott – mondták – hatalmas erdőségek borították mindenütt, amelyet nem tört meg más, csak suvadásos dombok, fehérén vagy szürkén magasló kősziklák, várak, kastélyok, amelyeken estéknént csillagok könyököltek, néha még a Hold is ellustálkodott, megpihent rajta, de az is lehet, hogy az arra járók csak a hegyek csúcsait vélték kősziklának, várnak, kastélynak, mert estéknént, amikor mindent beborított a szárnyas sötétség, honnan láthatták, hogy a kősziklák vagy fenyők ágain lustálkodik vagy sziporkázik a Hold.

Tény, hogy ez a sziget, miután valamilyen oknál fogva elveszett, egyre szépült.

Az öregek emlékezete rubinttal, gyémánttal ékesítette.

Mi, gyerekek, amikor ezeket a csodálatos meséket hallgattuk teljesen észrevétlenné váltunk, még a lélegzetünket is visszafojtottuk, csak úgy lapultunk az ágyban, a takaró alatt, a kályha mellett a kicsi széken, hallgatóztunk és vártunk. Nyaranta alig vártuk, hogy eljöjjön a tél, napközben alig vártuk, hogy eljöjjön az este. Ilyenkor, ha a hegyek felől belopakodott a sötétség, mert a sötétség mindig a hegyek felől osont be a faluba, télen hótalpon, nyáron bársonyos füveken – persze elfelejtettem mondani, hogy ez a falu egy hegyi falu volt – a kertek kinyúltak egészen a fenyőkkel övezett kőszikláig –, ahogy eljött az este, a férfiak olcsó cigarettára gyűjtöttek és kezdtek:

– Volt egyszer egy sziget... Azon a szigeten...

És ilyenkor, miközben beszéltek, nemcsak a szavaik fényltek, a tekintetük is, valami megmagyarázhatatlan mámor, varázslat ömlött szét az arcokon, mintha nem is férfiak lennének, álmodozó kisgyermek, és mi meg voltunk győződve, hogy velünk ellentétben ők látják is a szigetet. Látják is a szigetet, amelyről beszélnek. Igen. Rájöttünk, számukra nemcsak fénylő álom – valóság. Olyan álom, amelyről érdemes álmodni. Olyan mese, amelyről érdemes mesélni. Mert ezek az öregek és férfiak megszépültek, megfiatalodtak. A vágy, s a remény kisimította arcuk barázdáit, szemükbe, orcájukra mosoly költözött.

De ahogy teltek az évek, a kételkedés is beköltözött a lelkekbe.

Ahogy teltek az évek – egyesek – egyre inkább elvesztették a hitüket, hogy még valaha láthatják a szigetet.

Ahogy teltek az évek, sokan már a sziget körvonalait se látták, egyszerűen elveszett valahol a messzeségben, elveszett valahol a láthatár peremén, sőt, voltak olyanok is, akik már a sziget egykori létezésében sem hittek, mintha az a sziget nem is létezett volna, csak látomásos sziget volt, emlékezés-sziget, mert hol vannak olyan bőséges folyók, pisztrángokkal teli patakok, s városok, amelyek tornyait arannyal fedték valamikor...

Viszont mi, gyerekek, ahogy mind többször és többször hallgattuk, egyszer csak azon kaptuk magunkat, hogy mi is látjuk azt a gyönyörű szigetet. Nézzük és látjuk. Estefelé, amikor érkezett a csorda, kimentünk a falu végére – az a falu legmagasabb pontja volt – és néztünk el arra, amerre lemegy a Nap.

Igen. Néztünk el napnyugatra, hosszan, nagyon hosszan, sokszor órákon át, és akkor megtörtént a csoda. Mi is látni kezdtük a szigetet.

Valóban olyan volt, amilyenek az öregek látták, csillogó kék hegyek villantak fel a messzeségben, fénylő kék hegyek – olyanok, mintha jéggel lennének borítva, de a jobb szeműek, akik még messzebbre elláttak, azok csodás szőlősben gazdag fennsíkakat is megpillantottak, volt olyan is, aki azt állította, hogy azok, amelyet mi, kékszeműek – akiknek az öregek szerint gyengébb a látása – hegyeknek nézünk, nem is hegyek, azok a gazdag városok, tornyos házaikkal.

Aztán meghaltak azok, akik még látták a szigetet...

Aztán meghaltak azok is, akik még azoktól örökölték a sziget szeretetét, akik még látták...

Később meghaltak azok is, akik csak hallomásból, s csak képzeletükben vélték felfedezni...

De mindig voltak olyanok is, akik bár valóságban sosem látták, a mesék után még hittek benne...

És gyerekek is kerültek, akik napnyugtakor fölmásztak a faluvégi fákra és néztek el napnyugatra.

És a gyerekekből felnőttek lettek, a fiatalokból öregek.

Akik meghaltak, azok helyét újabb öregek foglalták el.

Csak a haláluk volt furcsa.

Nagyon-nagyon furcsa.

Azoknak az öregeknek, akik már a sziget körvonalait sem látták, egyre komorabb, egyre sötétebb lett a tekintetük. Úgy tűnt, addig-addig álmodoztak a szigetről, arról, hogy még valaha feltűnik a körvonala, haláluk előtt még egyszer láthatják, hogy ez nem történt meg, kiürült a látásuk.

De lehet az is, hogy csak kiment a szemükből a fény.

De tény, ahogy mind vénebbek lettek, ahogy várták a halált, ültek üres, fénytelen tekintettel, s csak maguk elé néztek. Napnyugat felé soha.

Ahogy közeledtek a halál felé, csak üres tekintetű férfiak jártak a faluban fel-alá, bizonytalan nézésűek, bizonytalan, tétova járásúak, s csak akkor villant fel a szemük, amikor néha-néha botjukra támaszkodva kiértek a falu végére, s látták, hogy még mindig akadnak olyanok, akik hisznek e szigeten, s ott csüngnek a fán s néznek el napnyugat felé.

Haza.

Szepesi Attila

Goya-capriccio

*Imádd e kormos kecskebakot... Fölénk
úgy tomyosul, mint életadó atyánk.*

*Bambán mered ránk, csöndje mégis
szótlanokat feketére perzsel.*

*Elüszkösülnek körben a rétek és
bűzlő folyókon szerte kadáverek
úsznak, míg ő – csimbókos-ádáz
szörgomolyag – föllibénk toronylik.*

*Majmok s patkányok nyája emígy leszünk:
vakogva nyívó, kunkori szolganép.*

*Bagzó, tűzbélű, nyálacsorgó,
dögre-leső, kannibáli csorda.*

*Szarva holdsarló, rőt szeme két rubin.
Segglyuka szaglik, vesszeje fölmered.
Korgó szellete hő imánk és
konda-hitünk busa büffenése.*

*Gyűljünk körébe, szentül imádjuk őt,
nézzük kigyúló, hipnotikus szemét:
föliossa arcunk, gyermek-álmunk:
csak rőfögünk, üritünk-falunk, míg*

*elpördül – úrbe lökve – a sárgolyó.
Ura immár e csontfogu, rusnya szörny.
Tekintete völgyét-hegyét és
vadvizeit feketére festi.*

Vasy Géza

A természet, az idő és az ember

Szepesi Attila kisprózájáról

Harminc évvel a pályakezdő bemutatkozás után Szepesi Attila természetesen beérkezett költő, de inkább csak az lehetne teljesítménye okán. Hitelesebb, ha megérkezettnek nevezem, olyannak, aki otthonosan jelen van az ezredvég magyar lírájában, függetlenül attól, hogy a névsorolvasás, a ritkán változó protokoll-rangsor említi-e őt egyáltalán. A hetvenes években nehezen volt munkássága illeszthető a szocialista líráról alkotott elképzelésekhez. De legalább ugyanennyire kényszeredettnek bizonyulna, ha posztmodern alkotónak próbálnánk meg nevezni. Szepesi Attila ugyanis következetesen ragaszkodik a költő-szerep egyik hagyományos felfogásához, amelyet legáltalánosabban, s vállalt mestereihez, Weöres Sándorhoz, Hamvas Bélához illően orpheuszinak nevezhetnénk. Ez az alkat a magyar líra történetében meglehetősen ritka ugyan, hiszen a felvilágosodás kora óta a közéleti feladatvállaló típus változatai a meghatározóak: a költő ritkán engedhette meg magának, hogy „csak költő” legyen. Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy az orfikus lírának nincs „közéleti” szerepe, hogy az, ha másképpen is, de nem feladatvállaló. Az emberiség emlékezetébe csak azért épülhetett be ez a típus, mert funkciója kiiktathatatlanul fontos. Hamvas Béla 1944-es Weöres-bírálatában a „homéroszi”, azaz tárgyi és külső jellegű költészettel állította szembe az „orpheuszi”, amely a belső képhez, a belső zengéshez és a transzcendens léthez vezet vissza, azaz az eredethez. Néhány évvel később pedig – ugyancsak Weöres kapcsán – arról elmélkedik, hogy „Sem a vitális, sem a spirituális irány önmagában tartósan meg nem állhat. Mégis szükségszerű, hogy a költő, vagy a gondolkodó az egyik világ nyelvét használja, vagy az ösztönökét, vagy a szellemét – de úgy használja, hogy a kiegészítő másik világot ebbe teljesen átszívja és beledolgozza.”

Lehetne e megállapítások kiélezéséből következő kategorikusságával vitatkozni, de most inkább igazságtartalmukra figyeljünk: a Weöres-líra első igazán autentikus értelmezésére. Ma már tudhatjuk, hogy a teljes Weöres-életmű sem egynemű, az orfikus jelleggel mégis jól leírható. Egészen másként orfikus viszont a valahai tanítvány Szepesi Attila. Az előbbi idézet fogalmait használva: ő úgy mozog, létezik, szemlélődik a vitális világban, hogy szinte minden és mindig a spirituális rétegekre emlékezteti. Egyszerre van jelen tehát mindkét fajta szemlélet, s bizony nehéz lenne eldönteni, hogy melyiké a nagyobb nyomaték. A homéroszi elem orpheusziba csap át és viszont. Némiképp cáfolva is Hamvas Béla tételét arról, hogy szükségszerű csak az egyik világ nyelvének használata.

Szepesi Attila számára a kézzel fogható, a szemmel látható önmagában is költői-írói, eszmélkedésre készítő anyag, ugyanakkor a látvány, a közvetlenül megtapasztalt szükségképpen elindítja a képtől a képzetes, a megfoghatótól az inkább csak a sejtető felé vezető gondolat- és érzékletlancolatot. S mivel ennek a poétikában a neoklasszicista ízekkel fűszerezett későmodernség eszköztára felel meg, s a nyelv szemlélet is „konzervatív”, nem könnyű észrevenni e költői szemlélet újszerűségét, egyediségét, azaz valódi értékeit.

Minderről azért kellett feltétlenül szót ejteni, mert a versek és a kisprózai művek alkotója a legszerveesebben egy és ugyanaz a személy. Műfajt vált, de nem szemléletet. Ugyanaz a világgép mutatkozik meg a korábbi *Szélrózsa* (1994, Liget Könyvek) és az újabb *Erdőmaszkok* (1999, Kertek 2000) lapjain, mint a tucatnyi verseskötetben. Ebben az értelemben Szepesi Attila költői prózát ír. Egyébként igazi próza ez, s nemes hagyományhoz köthető: a tárcához. E műfaj maga is összetett, s ekként határhelyzetű. Hol tisztán a szépirodalom, hol inkább a publicisztika a meghatározó benne. Belefér a műbírálat, a kommentár, az elmélkedés, a szórakoztató csevegés, a novella. Az *Erdőmaszkok* anyaga igazi szépirodalom. A novellisztikus elemek sem teszik tárcanovellákká az egyes írásokat, ez még leginkább az önéletrajzi elemeket a középpontba állítókról mondható el. Bármilyen is az egyes darabok témája, mindegyikre jellemző a személyesség. Nem valaki, hanem egy magyar író, gondolkodó ember jár-kezel magyar tájakon, elmélkedik a múlton, a jövőn, olvas könyveket, néz festményeket, hallgat zeneműveket, beszélget emberekkel, s közben kibontakozik egy élete delelőjén túljutott, a kilencvenes években élete hatodik évtizedében járó költő lelki alkata, gondolkodásmódja.

Pedig látszatra elegyes és alkalmi írások gyűjteménye ez a könyv. Valójában minden alkalom – kirándulás, séta, olvasás, emlékidézés stb. – ugyanazt a személyiséget találja meg, s az ő megnyilvánulását igényli. Az első ciklus *Az alkímisták városa* a régiségbe süllyedt Magyarországgal, annak tájaival és kultúrájával foglalkozik. Bornemisza Pétertől Kazinczyn át Czöbel Minkáig, az „alkímista” Selmezbányától az egykori budai Ördögárokig és a pesti Duna-áig. A második rész címe: *Töklámpások*. Az önéletrajzi jellegű, a legszemélyesebb kapcsolatokat kifejező írások kerültek ide. Szó esik a beregszászi kisgyermekkoráról, a pesti gyermek- és ifjúkoráról, a szegedi diákevekről, mai élményekről, például egy igazi szilvalekvárfőzésről, s a szerencsétlen sorsú szegedi költő-társról, Petri Csathó Ferencről. A harmadik rész, a *Szatumusz ünnepe* gyűjti össze a festészettel kapcsolatos írásokat. Szepesi Attila kamaszként festőnek készült, később magyar-rajz szakos diplomát szerzett, tehát valódi szakemberként közelíthet, s ugyanakkor szépíróként Goya, Gulácsy, Mednyánszky és mások, köztük maiak művészetéhez. A negyedik nagy fejezet címe: *A zöld küszöb*. Itt található az az írás, amelyek a legközvetlenebbül fejezik ki az általam kiemelt természet, idő és ember kapcsolatrendszerét, hangsúlyosan megőrizve a személyességet, s nem titkolva el az emberiség jövőjét illető súlyos aggodalmat sem. A befejező ötödik rész, a *Tücsökrekvem* hősei ismét írók és alkotásai: Mikszáth, Babits, Hamvas és Weöres, a kortársak közül Temesi Ferenc, Benkő Attila, Fábián László. Nem bírálatok ezek, hanem érzékletes portrék.

Visszatérve a negyedik fejezethez: mit fejez ki *A zöld küszöb*? A természet és az ember egymásra utaltságát az időben. A kiindulópont a pálos szerzetesek története. Ez az egyetlen magyar alapítású rend. Kolostoraik rendre „a zöld küszöbön” voltak: „Azon a valódi és képzetes ponton, ahol a civilizáció és a tenyészet összetalálkozik.” Vagyis „ahol a természet meg a szellem egymásra néz. Ahol – egy lépés előre – és az emberi hemzsegség világa következik, egy lépés vissza és a hátrálót elnyeli a jeltelen vadon...” S ez az a pont, „ahol a kettős csábítás egyensúlyban marad. Ahol a külső és a belső világ harmóniája kiteljesülhet.” Jelenünkre vonatkoztatva baljóslatú jelképpé válik a felszámolt, elveszített zöld küszöb: az emberiség a növekedés, a „fenntartható” növekedés bűvöletében rohan a feltartóztatatlannak mutató biocídium, a pusztulás felé.

Szepesi Attila – Hamvas Béla által is megerősített – felfogása szerint azért is van ez így, mert az emberiség zöme jelenleg a modern lineáris időszemléletben él, elvetve azt a tradicionális ciklikusát, amely fel tudja kínálni a remény elvét is. Ha ehhez hozzágondoljuk azt is, hogy Európában utoljára a középkorra volt jellemző a ciklikus időszemlélet, s ennek lényege a természeti és emberi lét folytonos reprodukciója, továbbá az ember halál utáni örök életének ígérete; a reneszánszsal induló újkorral elterjedő

lineáris időszemlélet viszont a fejlődéselvet, s ennek következtében az evilági „üdvözülés” lehetőségét állította középpontba, a természetben élő embert a természet urává téve, akkor a tézis azt fejezi ki, hogy a lineáris időszemlélet kudarcot vallott, jövőképe kiüresedett. (Ez az elképzelés egyébként párhuzamos posztmodern teóriákkal.)

Okos ember nyilván nem hirdetheti azt, hogy vissza a középkorhoz. De azt igen, hogy a természeti embertől, a rá jellemző közösség-fogalomtól, ha el is távolodtunk, nem szabadna végzetesen elszakadni, hiszen az ember csak a természetben létezhet. S ahhoz, hogy ez hosszú távú program maradjon, azaz sok ezer éves, elkerülhetetlen a minden rendű és rangú közösségekben gondolkodás, az önérdekek, részérdekek helyett az egész emberiségre figyelem. Az ember a természettől szabadnak hitte magát, s lám, a természet figyelmezteti arra, hogy nélküle nincs emberi lét. Sok ember nem hallgat az okos szóra vagy meg se hallja azt. De olykor talán az is elég, ha nyitott szívvel és aggyal szemlélődik a természetben. Egy rétet, egy fát, egy sziklás hegyoldalt, a virágokat, a madarakat, az őszi Balatont, régi épületek kőmaradványait, ódon tárgyakat, elfelejtett szokásokat meglátva, felidézve megérezhetjük, majd tudatosíthatjuk is magunkban „a zöld küszöb” eszméjét, s küzdhetünk azért a sávért, amelyen nem csak éjszaka van, hanem nappal is, amelyen a telet törvénytörően tavasz követi.

Többször felidézi Szepesi Attila Goya egyik grafikáját, amelynek címe: *Az ész álma szörnyeket szül*. Utal e kijelentés különböző értelmezési lehetőségeire, szerinte: „az álmodó értelem maga teremti meg a szörnyeket”, s nem az értelem alvásakor jönnek elő a szörnyek. A kötetegész összefüggéseiben úgy is értelmezhető ez a gondolat, hogy az ész csodás álmai a civilizáció áldásairól önmaguk ellentétébe csapnak át, s úgy is, hogy a jelenkor aggódó tudósa, költője, prófétája megálmodja a romláshoz vezető jövőt. E két jelentéskör szorosan összefügg, s e reményvesztett víziót ellenpontoszza ugyan, de fel nem oldja, szét nem oszlatja a zöld küszöb ideája. Mert idea, mert kevesek életprogramja, s bizony nagy kérdés, hogy amit tenni kellene, ami jó volna az emberi személyiségnek, az megvalósítható-e. Nem mond-e ellent ennek például az elit- és a tömegkultúra gyors távolodása egymástól is, a gyökerektől is? Hiszen e gyökerek éppen a természeti emberre emlékeztethetnének, régiókra, egyéni arculatú közösségekre, nyelvekre, míg a mai tömegkultúra a világalanszter előhírnöke.

A természettől elidegenedett és azt érdektelenné tartó emberrel szemben Szepesi Attila együtt próbál lélegezni a természettel. Szemlélete nem romantikus, s nem is közhelyszerű. Nem a „szépet” keresi, hanem a létezés legkülönbözőbb formáit látja meg. Számára a természet elsősorban azért szép, mert létezik. Etikájának legfőbb értéke az élet, azt kell övni. A természet a modern ember értékrendjében mellékessé vált. Védőügyvédekre van szüksége. Más összefüggésekben is elmondható, hogy a szerzőt fokozottabban foglalkoztatják a határhelyzetek, az elfeledettek, az ismeretlenek, a különcök, a magányosok, az elkallódók, általában a perifériák és szereplők. Talán már onnan eredeztethető ez, hogy élete első nyolc évét Beregszászon töltötte, s életútja később is gyakran vezetett valóságosan és képletesen is peremvidékre. A festők közül is a különcök a kedvencei: Csontváry, Gulácsy, Mednyánszky. Gyakran foglalkozik igazán soha meg nem értett, a pálya szélére sodródott alkotókkal, kismesterekkel, szinte névtelennel is. Az irodalomból felidézi például a csak a szakmai körökben számon tartott Oláh Miklós, Vályi Nagy Ferenc, Kalmár György, Czöbel Minka alakját. Láttató erejű portrét fest barátjáról, Petri Csathó Ferencről, aki szerintem is e nemzedék egyik nagy tehetsége volt, de elkerülte őt a „sors bona”. Egyetlen verseskötve Szegeden jelent meg 1995-ben, azaz ötven esztendő korában, s olyannyira dugáru maradt, hogy a fővárosban hozzá sem tudtam jutni, még antikváriumokban sem akadtam nyomára. Az ember aztán hamarosan meghalt, versei ma is várják, hogy feltámadhassanak, a szűkebb ismeretségi körön túl is hathassanak. Addig is, legalább az újabb irodalmi lexikonok őrizzék majd meg nevét: az 1994-es kiadásban ugyanis még nem szerepel.

Olykor közembereket is halhatatlanná tesz egy-egy írás. Ilyen például Halász bácsi, aki 1952-ben, kijátszva a fenyőfa-kivágási tilalmat, karácsonyra botokra tűzdelte fenyőgallyakból készített „tűzdelte karácsonyfákat” Egy évvel korábban pedig egy szökött rab menekülését segítette. Érdekes ember *A Szaján Robinsonja* is. Geleta József az első világháborúban lett orosz hadifogoly. Szibériába került, kénytelen volt részt venni a polgárháborúban, s hosszú és igen kalandos-veszélyes éveket töltött ázsiai országokban, míg sikerült hazatérnie. Élményeit feljegyezte, s ezek egy része egy vadászkönyvben aztán meg is jelent.

Nemcsak érdekes figurákkal, elfeledett alkotókkal találkozhatunk e könyv lapjain, hanem jeles alkotókkal kapcsolatos, szakirodalmi rangú megállapításokkal is. Például Mikszáthról azt írja, hogy Szegeden ismerte fel, hogy ő: palóc, azaz a hegyvidék és a síkság közötti Dombország küldötte. Ugyanakkor a palócokról rajzolt képe nem a realista megfigyeléseken alapul: „Nem az ő írásai hasonlítanak hát Dombországra, hanem a palóc dombvidék kezdett idővel hasonlítani Mikszáthországra.” Líratörténeti tétele, hogy Csokonai tette személyessé a magyar lírát, s Weöres volt az, aki Babits nyomán haladva összetörte ezt a személyességet. Vita, hogy Nemes Nagy Ágnes „férfias” költő lenne. Feltételezi, hogy Gulácsy Lajos álomvilágának, Naconypánnak a modelljét-gyökerét Beregszászon kereshetjük. E tájról származott a festő családja, s Gulácsy nyári vakációit a beregszászi rokonoknál töltötte. Itt születtek első művei is. A festői világ és az 1940-es években megismert Beregszász között rokon vonásokat lát Szepesi Attila. A festő Nagy Istvánról pedig megfontolásra érdemesen fejt ki, hogy tévedés őt az alföldi festők közé besorolni, hiszen élményvilágában mindvégig az erdélyi szülőföld hegyei és fái a meghatározóak.

Az elismerést érdemlő megállapítások mellett olykor vitathatók is megfogalmazódnak. Czöbel Minka kapcsán íródik le, hogy „Bizánci irodalmunkban, ahol a múlt szinte fontosabb a szerep, netán a botrány, ez a rejtekező poéta kívül rekedt az irodalmon. És ha egy mű a maga korában nem kerül a helyére, utólag oda már visszailleszteni szinte lehetetlen.” A második mondat egyetérték, de irodalmunkat általában bizáncinak nevezni talán túlzás. Főleg ha meggondoljuk, hogy a színre lépő Nyugat volt az, amely nem vett tudomást a költőnőről, mint elődjéről. Ennek sokféle oka van, lehet, de aligha Bizánc-voltunk. Egyoldalúan elítélő a megnyilatkozás Váci Mihályról a hatvanas évek kapcsán: „Váci Mihály időszaka volt ez, a kincstári lözungverseké.” Akkor gondolhatta ezt az önmagát kereső húszéves ifjú, ma azonban a peremhelyzetekre oly érzékeny költőnek-olvasónak illene kismesteri értékeket is észrevenni a megfakult életmű legjobb darabjaiban, felismerve a kincstári optimizmus szétfoszlását is. Az is túlzás, hogy „Rákosi Mátyás évtizedekre kitérő a tankönyvekből a költő Babits Mihályt.” A Rákosi-korban ugyan valóban ellehetetlenült Babitsnak és követőinek helyzete, ám 1956 után fokozatosan liberalizálódott a szigor. Egyidős vagyok Szepesi Attilával, ugyanazokból a tankönyvekből tanultunk. 1960 nyarán én éppen a nyugatos költőkből, köztük Babitsból feleltem az érettségim, legalább részben a tankönyv alapján. Az a minősítés is igazságtalan, amely „a magát filozófusnak deklaráló pártkommisszár Lukács György”-ről szól. Lukácsnak voltak tévedései, bűnei, de filozófus volt, a magyar kultúra nemzetközi tekintélyű képviselője. Aligha lehet kizárólag az ő rovására írni Hamvas Béla elhallgatását. Talán az sem egészen igaz, hogy amikor megjelent Temesi Ferenc *Por* című nagyregénye, „az ítések nem tudtak vele mit kezdeni. Azt firtatták – mindig így van –, miért olyan, amilyen, és miért nem más. Előkaparták emlékezetükből a Szerző megfakult kamaszportróját, ráillesztették a maira, és számon kérték a kettő különbségét.” A szelid ironiát méltányolom, de ha a szerző újraolvasna néhány bírálatot, többek közt – szerénytelenül javaslom – az enyémet, éppen a *Forrásban*, talán módosulnának emlékei.

Remélve, hogy ezek a tárcák, mivel megérdemlik, újabb kiadásokat is meg fognak érni, néhány apró elírás kijavítását szeretném javasolni. Kazinczy nem „közel fél évszázadig” élt Széphalmon, hanem 1806 és 1831 között. A szerző nyilván nem a hatvanas, hanem az ötvenes évek végén járt gimnáziumba. Van egy érdekes eszmefuttatás arról, hogy egy mai magyar embernek a honfoglalásig

visszamenően tizenhatbillió őse volt, s bár ennyi ember megközelítően sem élt a földön, „mégsem lehetett másként”. A gondolatmenet természetesen a költői szabadság jegyében formálódik, a tündérmesék lidércei elevenednek meg, de talán mégsem ártana utalni arra, hogy az ellentmondás könnyen feloldható. Az ősök családfája ugyanis nem piramisszerű: ahogy haladunk visszafelé az időben, egyre több helyen szerepel ugyanaz az ős. A Kárpát-medence összlakossága a honfoglalás óta csak néhányszor százmillió, még ha hozzászámoljuk a bevándoroltak távol maradt őseit, akkor is.

Legendákat oszlatni olykor keserves dolog, de nem ártana újragondolni a Füst Milánnal kapcsolatos emlékeket. Valóban az ő sétáit szemlélte az ötvenes évek végén a gimnazista? Füst betegségeivel kapcsolatban sok mindent leírtak már, ekörül is sok a legenda, de tényszerű, hogy 1953-ban oly erőssé vált mozgásszervi betegsége, hogy az utcán tolokocsival közlekedett. 1958-ban egyébként a belvárosból a második kerületbe költözött. Az életrajzi emlék fontosságán ez semmit sem változtat, s a megírás érzékletességén sem.

S általánosítva is elmondható: az *Erdőmaszkok* tárcáit az írói személyiség varázsereje formálta maradandóvá. Hozzájárulva ahhoz, hogy egy nagy hagyományú, de évtizedekig Csipkerózsika-álmot alvó műfaj ismét megelevenedjen. S nagy erővel sugározva azt a világképet, amelynek középpontjában nem a hagyományaitól elszakadó, s így pusztulásba rohanó emberiség áll, hanem az, amelyik belátja, hogy jövője csak akkor biztosított, ha megőrzi szerves kapcsolatát múltjával és a természettel.

Tari István

Van egy Németországunk

Föl kellene idéznem a hatvanas évek hangulatát.

Föl, azokat az olajos padlójú, sivár tantermeket, melyekben a marsall képe és a csupasz égőkre rakódott légszár izzása jelentette a fényt. Persze, ez a Délvidéken akkoriban mellékes körülménynek számított. A boltokban még kocsikenőcsöt és ostorszíjat árultak – a krumplicukor elmaradhatatlan sziklájával együtt –, mi pedig, kisdiaökként elég gyakran hallhattuk azt, hogy az ember meghódította a világűr. És arról írtunk házi feladatot: milyen is lesz az életünk kétezerben? És orrunkban a krumplicukor, az ostorszif meg a kocsikenőcs összekeveredő illatával, a nyikorgó kerekek által fölkavert portól sem zavartatva magunkat, próbáltuk elképzelni az úrhajókat, miközben arról elméltünk, hogy nekünk leírhatatlanul szép és könnyű lesz az életünk, hiszen az összes munkát gépek és robotok végzik majd el helyettünk, mi pedig tubusokból fogunk étkezni, az úrhajósokhoz hasonlóan, és az összes gondunkat-bajunkat a gombok nyomogatásával oldjuk majd meg.

A megszenvedettség nélküli, az erőfeszítéseket nélkülöző életre készítettek bennünket – és a gombnyomogatásos jövőt, a *tanulj-hogy-ne-kelljen-dolgoznod-jövőt* elképzelő kisdiaók többsége valóban nem tudott mit kezdeni a nagyszülők kérges, bütykös tenyerével, munkában elnyomorodott kezével, a templomok küszöbén kéregető koldusok megtört tekintetével, a novemberi temetőben világot gyertyák erdejével.

Mindezt sokan az életünkbe nem illő dolognak érezték, hisz a holdrészálás pillanatában ugyan kit érdekelhetnek a nyikorgó kerékagyak, a fekete kendős, önmagukban motyogó öregasszonyok, a mindent belepő por.

Föl kellene idéznem a hatvanas évek hangulatát, azokat az éveket, melyekben indokolatlan remény telítette a levegőt. Azokat az éveket, melyekben ismét, ki tudja már hányadszor, mellékessé váltak a legfontosabb dolgaink itt a Délvidéken. Melyekben kézlegyintéssel intéztük el mindazt, ami a miénk. Ami a miénk lehetett volna! Igen, csupán arról mondtunk le, hogy benépesítsük, étellel fedjük ezt a vidéket, mely a szülőföldünk.

Mert az otthonról, a hazáról, a családról, röviden: a *jobb életről* mondtak le mindazok, akik a jobb élet reményében külföldön, idegenben keresték a jobb életet, a boldogulásukat. Mennyi mellébeszélésnek, hazugságnak kellett itt összegyűlnie, lerakódnia, a véraramba kerülnie ahhoz, hogy ezrek, tízezrek, százezrek higgyék azt: jövevényként, megalázottan, emberi méltóságukról lemondva is boldogulhatnak.

Ezrek, tízezrek, százezrek búcsúzkodtak akkoriban a kocsmák zajában, vagy magányukba dermedve a pályaudvarokon, és szálltak föl a Nyugat felé induló vonatokra. Ezeknek az embereknek a távozását állami apparátus könnyítette. A vendégmunkára indulók fölöslegessé váltak az önmagát legemberközpontúbbnak hirdető közösségekben. Egyszerűen nem volt rájuk szükség. Leírták őket. Világútlevelet kaptak!

Ismerős, nemde? Századunk történelme, mintha másból sem állna, csupán abból, hogy valahol valakik fölösleggé válnak, hogy valahol valakiket leírják. A hatvanas évek végére, a hetvenes évek elejére felénk az illetékesek átmenetileg mellőzték a durvább módszerek alkalmazását. Semmi megfélemlítés, semmi kitoloncolás, semmi tűzfegyver a leírtakkal szemben. Elvégre szabadság van! Mindenki oda utazik, ott szerez tapasztalatokat, ott él, ahol akar. Azokban az években munkaközvetítéssel, szervezett orvosi vizsgálatokkal stb. tessékelték ki finoman a fölösleget Európának általunk lakott térségéből.

Ki az, aki közülünk, délvidékiek közül, elmondhatja azt, hogy egyetlenegy közeli ismerőse, rokona, hozzátartozója, barátja se vállalt munkát Nyugaton? Mondjuk Németországban. Nincs ilyen!

Hát éppen ezért mindannyiunknak van egy Németországa. Ezzel a Németországgal csinján kell bánnunk, mert teli van ellentmondással, kibúvóval, titkolt sérelemmel és mellébeszéléssel. Ez a Németország nem hagyja magát a sarokba szorítani, igyekszik megfoghatatlanná válni.

Ez a Németország nem nagyon hasonlít a tankönyvekben, lexikonokban bemutatott Németországhoz.

Ez a Németország jobbára a betűvetéshez nem szokott kezek által megírt levelekből, tarkaságtól nyögő üdvözlőlapokból, sok-sok bővíből, nyalánkságból, karácsonyfadíszből, műanyagból kiöntött fautánzatú vázából, cigarettát tojó számból, füttyszóra csipogva válaszoló kulcstartóból, muzsikáló öngyújtóból, pornófüzetből, farkát ugrató szerzetesből, meglepetés-tojásból és sovány vigaszból áll össze.

Ennek a Németországnak többnyire vendégmunkások, vendégmunkásaink a szereplői.

Akik számtalan fakulásnak indult színes fényképen, beporosodott magnó- és videoszalagon őrzik mindazt, ami arra emlékeztet szelíden, hogy gazdjuk is otthon volt, hogy ő is tartozott valahová egykor.

*

Az én életemet az autó tette tönkre. Megúsztam idáig a kocsikázást egyetlen koccanás, karcolás nélkül, senkibe sem szaladtam bele. Engem az autó zavart meg, annak a levét izsom egész életemben.

Suttyó legényke voltam a hatvanas évek végén. Apám akkor ment ki Németországba. Vendégmunkásnak. Ő azt hajtogatja, hogy a szegénység kényszerítette ki Nyugatra. Nem éreztem azt a szegénységet, amiről ő mesél. Nekünk itthon mindig volt mit ennünk, ruházkodásra is tellett.

Szóval, az apám kiment Németországba dolgozni, és a szabadságára autóval jött haza. Erre mindig emlékezni fogok. Éppen nyár volt, egy hatalmas szelet görögdinnyével birkóztam, már csak a szemem kívánta azt, amikor apám nyugati autójával befordult poros utcánkba. Egy világoskék Taunusszal érkezett meg, az volt az első autója. A nővérem a nyakába ugrott, puszilgatta, én meg zavaromban tovább ettem a dinnyét.

– Szevasz, öcskös, jól vagy? – kérdezte –, ám a válaszomra már nem volt kíváncsi. – Itt van az autónk – mondta. A hatvanas évek végén az autó a gazdagodás szimbóluma volt. Az autó megnövelte a tekintélyemet az utcánk gyerekei előtt. Én is fölvtám arra, hogy nekünk autónk van. Persze, több lett az irigym is: az egyik lány alaposan el is tángált! – Azt hiszed, hogy neked mindent szabad, ha a szüleid Németországban dolgoznak! – ordibálta, én meg csak álltam a kör közepén, a többiek nevetésében, miközben hátam mögött valaki egy békát tett az ingembe. Muszáj volt sírom.

A következő nyáron már egy még szebb, még fényesebb autóval jött haza az apám, akire egyre büszkébb voltam. Ott állt a kocs az

udvarunkban, és én éjszakánként kiszöktem hozzá. Simogattam, tapogattam a holdfényben. És arra gondoltam, hogy most már nekünk milyen jó.

No, apám éppen azon a nyáron kérdezte meg tőlem, hogy szeretnék-e velük menni Németországba. Mivel, ugyebár, én már nagyfiú vagyok, és rám akarnak hallgatni, nem szeretnék azt, ha később őket hibáztatnám. A nővérem maradni akart. Ez egy kicsit megzavart, de végül is azt mondtam nekik, hogy vigyenek magukkal Németországba. Az autó miatt döntöttem így. Arra világosan emlékszem, hogy az autónk csillogása hitette el velem azt, hogy Németország nagyon gazdag ország, hogy ott nekem jobb sorom lesz.

Németország valóban gazdag ország, csak ahhoz a gazdagsághoz nekünk, vendégmunkás-gyerekeknek nem sok közünk volt. Itthon befejeztem a hatodik osztályt, utána Németországba kerültem. Csak pár szót tudtam németül. Nem értettem azt, amit a tanár magyarázott. Ott teljesen más „szisztémában“ megy az iskola, mint nálunk, ami engem nagyon megdöbbentett. Mi ott, a német iskolában, alig feleltünk. Hébe-hóba felszólított bennünket a tanár, de a feleletünket nem osztályozta. Nem emlékszem arra, hogy bárki is megbukott, osztályt ismételt volna az általános iskolában. Az első sikeremet nyolcadikos koromban éltem át, akkor dicsért meg először a tanár. Helyesírásból 19 hibám volt, az egyik német fiúnak pedig 25. Hát erre végtelenül büszke voltam. A kilencedik osztályban már jobban értettem azt, amit a tanár magyarázott. Akkor került közénk egy újabb jugó vendégmunkás-gyerek, akivel nem nagyon tudtam szót érteni, mert nagyon gyengén beszéltem a szerb nyelvet.

Kevés barátom volt. Itthon a figyelem középpontjában szerettem lenni, ott pedig arra törekedtem, hogy minél észrevétlenebb maradjak. Nem mondhatom az osztálytársaimra, hogy lenéztek engem, de nem is barátkoztak velem. Közömbösen viszonyultak hozzám. Nem foglalkoztatta őket az én világom. Az általános iskolában csak két német barátom volt. Az egyik egy ötgyerekes családból származott, rövid ideig barátkoztam vele. A másikkal meg akkor veszem össze, amikor tönkretette a villanygítárom erősítőjét.

Egyszer ez az utóbbi barátom megkérdezte, hogy mit kaptam születésnapomra? A válaszomon, azon, hogy csak tíz márkát kaptam, hatalmasat kacagott. Persze, akkor még nem tudtam azt, hogy a németeknél nagyon nagy ünnep a születésnap. A nyolcadikosok már legalább egy biciklit kaptak születésnapjukra. Vagy egy magnót. Németországban a születésnap az ajándékozás napja. Nálunk otthon állandóan csak spóroltak, állandóan csak a pénzről folyt a szó, ami nem foglalkoztathat egy kamaszt. Németország számomra nem volt egy gazdag ország, hiszen nagyon kevés zsebpénzt kaptam ott. Magyarul is vészesen felejtani kezdtem. Pénz híján a szórakozóhelyekre sem járhattam kortársaimmal. Üres zsebbel tekertem apám lerobbant biciklijét, báméskodtam – ez volt az én szórakozásom.

Aki Németországban külföldi, az külföldi marad élete végéig, hiába veszi fel a német állampolgárságot. Sokáig hiányzott az a kutyaugatás, amit esténként otthon hallhattam. Németországban nincs lekvárfőzés, pálinkafőzés. És dísznótor sincs. Meg szárkúp sincs... Hogy megőrülhet az ember egy szárkúpnak! Nem ismerek olyan vendégmunkást, aki nem rontotta el az életét. A nővéremet nem bolondította meg az autó, ő itthon maradt. És úgy érzem, hogy neki nem kellett annyiszor megalázkodnia, mint nekem.

*

Kelemes és Boldog Húsvéti Ünepet kíván

Anyukátok és Apukátok mesziről

érezétek magatokat jól most ezen az ünepen nálunk nélkül hamost így kel enek leni menyetek be a cukrázdába és vegyetek sütemént amijet akartok és egyetek ünepeljeteK úgy mint régen menyetek el a templomba. Aranyos gyerekejím kislányom irod alevélbe hogy mit vehet a pézen hajol tudom irtam már idefigyel Csilagom a házínéninek oda acbelöle százat amásik százbol meg Husvétra ujjjateK Jozsinak ruhát vegyél magadnak amit akarsz de anya akar neked küldenI neked egyforma divatos kis kabát és nadrag atol a Zsabljai embertöl haén nem megyek mert várom minden pilanatba hogy meg kapom a papirjajimat és azt el kel vinem haza elrendezni hahaza mentek meglásátok ahejzetet mama ha nem ment ki a nenájékhoz akor adj neki egy tíz ezer dinárt Apu irt neki egy értelmes levelet most várjuk a választ most már meg értetük egymást

költöpenzetek nem lesz meg írjateK és akor küldünk csak jök legyetek minden jolesz vigyáz aszemedre ne neerötesed este anyit tanulás is meg az a verseny is amejik fontosab csak azt csinád sok szor csokol beneteket

SzüleiteK írjateK

Kedves Kis lányom

21. V. 1970 Hannover

Üdvözöllek, és kívánok sok szerencsét az egéséged rendben hozására amit értesültem az edigi levelekből elég roszul alsz, vigyázál magadra, mert ezet nem lehet pijacon venni, no meg értem hogy ebben ugye te nem vagy okolható amire te gyengélkeK, nézed és követeld hogy gyogyicsonak legyél erélyes.

Tudatom veled hogy márára elég jó csalódást hozott a nap ugye szerda van. anyu nekem sürgönyözte hogy szerdán jön közben nem jött meg. ezek szerint holnap fog majd jöni, így most én vagyok ugye a buta persze mert a sürgönyt most dolgoztam át hogy az van rajta (szerdán megyek varjál) persze ő akor indul Bečéröl és csütörtökön ér ide én persze autot fogadok mert 25 km. vagyok Hanovertol ez cirka 25 márka holnap megint 25. no nem baj egy szó enyit meg ér, a (megyek) hejet, (érkezem meg) került 25 márkába meg 3 oraberbe 15.be, jó lesz ha holnap is ez lesz akor magyarul bebaszot. minden nap vámi, közben én megyek át Hamburgban dolgozni 8 án úgy hogy ere a cimre ne írjateK mostmár esetleg röktön ha meg kapod a levelet akor még ide ér ere a cimre. ez ittend nagyon szép hej ahol most vagyok anyád majd el meséli ha hazamegy, a Jolíra vigyáz ha haza mésZ kérdez után hogy viselkedik és ha rosz baszbele mond hogy én hatalmaztalak fel, most soraim zárom maradok szerető apád a távolban: sokszor csokollak

Apád

Kedves kicsi lányom

70. Vho 22.kén

Alegjobbakban találjon epár sor irásom Tudatom veled hogj én szerencsésen meg érkeztem Apuhoz csütörtökön félháromkor Apu várt az álomásn nagyon meg örült egjik kolegája kocsiVal elvit bennünket haza egy gazdag kis faluba nagyon szép szep hej csak nem sokáig fokunk it leni átköltözünk oda ahova montam csak ide írjál még nem irom megamásik cimet Kislányom meg értőjék legyetek vigyáz mindenre Jozsikára különösen menyetek el sétálni moziba vezesed el minden héten agy neki egy kis pézt hogy legyen nála bírjon veni uzsonát mert nagyon nehéz vol elgyüni Jozsi nagyon sírt deén is noviszádíg alig birtam lecsilapodni

vigyáz rá nagyon it küldök Manyikám egy üres lapot nem akartam rája írni inkább ird meg a tibinek apuis meg van elégedve vele szép koma azt mondja

Varga Mamának is irok jozsinak is most ráérek Apu el ment dolgozni magam vagyok házínénivel nem tudok beszélgetni mostan egy kicsit akor irok mindenfelé aztán varogatom Apuholmiját öt orára ér haza akora főzök mást nem tudok most imi kislányom nagyon sokszor csokolunk Apu meg Anyu a meszi távolbol
írd meg mintjén Csilagam ha meg kapod

Kedves kis Lányom

Tudatom veled hogy leveled vagyis az üdvözlő lapod meg kaptam pontosan születés napomra. 28. 4 órakor Nagyon meg örültem hogy mégis csak van valakim aki gondol rám oda haza tudod 2 hétig minden nap vártam a levelet de nem jött. az öcsi levele meg érkezett 2 napal később anyujé 8 napal később de azért mind ide ért. Édes lányom lehet hogy te is el itélsz épen úgy mind a többiek amiért nem írok csak ritkán, meg próbálom neked ezt most meg magyarázni. de ezt az egyet titokban kel tarcsad azért hátha még here ál közöttünk egy új élet anyádal. Édes kis lányom én ittend mindent meg tudtam hamburgban hogy anyu és a Péter miket csináltak a Peter el mesélte a szerb társainak dicsekte hogy ő milyen eredményes a nőknél többek között úgy a feleségemnél is, nagyon fájt ez nekem anyád már haza ment akor mikor ezt meg tudtam ittend még volt velem nem volt kedve a városban jöni mert fáradt volt. persze délelőt a Péterrel oda volt a városban minek velemis délután. mindent látam mikor meg halottam mi volt az ok, keten voltunk az álomáson kísérők de nem tudom ki volt az igazi. tudod bánt nagyon az idegeim össze roncsolódtak nem bírok kapni hajtási engedélyhez orvosi vizsgát az ideg orvostól. most még újbol az egészet csinálni 110 márkába kerül de talán sikerül tudom hogy értelmes vagy és meg érted te ezt lányom. régen tudom azért éltünk anyádal ojan roszul othon tudod mikor ott magyd benűnket akor úgy volt hogy evel a szaral össze ál de vissza lépet a muki, nem akarom szét zuzni a békénket kis lányom ezt mind elfelejtem lasan titeket akarok valahogy életre indítani talán majd sikerül ecer jó keresethez jutnom akor utol érek minden mulasztást. írd meg röktön hogy a levelet mege kaptad és neked fogok küldeni minden hónapban 100 márkát zentára De anyád megne tudja. aztat jegyezd meg és a házi néniinek mond meg hogy ne hogy elárulja ha anyád elmén hozzád. nekik is küldök majd, jelenleg roszul álok mert ez a szar kocsi kigyulad és van bőven károm 7én akartam haza meni és el fucsant persze most beteg szabacságon vagyok 15éig de minden nap járok sugarazni a fülem és már háromszor huzták le a genyet a job orom lukán a szinuszrol azt mondja azért nem hallok de hála Istenek tényleg here jöt a fülem anyira mind volt azt mondja hogy még fog javulni orcsepeket használok meg kamilával párolom 3naponta az orom meg a fületem ecere, 4 napig ojan beteg voltam hogy nem bírtam fel kelni a baleset után nagyon bántott azt hitem öngyilkos leszek teljesen kétségbe estem nagyon sokat segít rajtam egy szlovák fiju főzöt ápolat szeret nagyon sokat tetem neki tolmácskodtam neki az attó vételnél és ami csak volt menten kíségetem a nyelvel tudod én jól beszélek németül többet mind akik 2 éve it vannak de még többet kel tudnom mert ahog tudjak németül még sokat kel tanulnom holnap megy haza a Péter és majd küldök tőle levelező lapokat 10 darabot a Pisti sogorod majd el vízsi figyeljed lányom nem e olákokodik ara felé véletlen az a nagyon szép alak én meg mondtam it neki ha valamit meg tudok feldarabolom paprikásnak könyveld el, ezt amit mondtam. úgy próbálj a családba avatkozni, lehet hogy nem mer többet semit próbálni, Kislányom nemondjál semit senkinek nem bírtam ki hogy ne tudjad miért vagyok ojan nagyon idegen az othonomhoz. ha véletlen meg halok elmondhatod anyunak. sokszor csokolak Marikám a Viszont látásig tanuljál sokat hogy könyved legyen az életed ha férjhez mész, ecer, csokol apád

Aranyos kis lányom.

a leveledből nagyon értelmes szavakat olvastam és nagyon boldog vagyok hogy volt bátorságod mind le fektetni azokat ami problémád és azt is hogy mi a távlatod. Ezek után édes kis lányom most látom csak igazán hogy mégis van aki szeret hiszem hiszem azt hogy a kis fiam is majd meg érti ezt ha most nem később amikor ő is fogja tudni hogy az emberek szerelméből van az egész világ akinek ez nincs az ojan lesz mind én aki oda atam a szívemet anyátok kezében hogy vigyázon rá és ápolja szeretettel, így van ez mikor az ember kabzi szeb szívet talál a régít eldobja. nem gondolkozik hány esztendeje örizte és mindég őszintén dobogott neki csak mégis utolag csaló és lasan hazug is let, szegény szívem kis lányom hogy is birt enyit ki most kérdezem minden pézem amit kerestem a család kaszájába ment, nekem a cigaretát is számolták tudod kicsibogaram te ezt mind látom és meg is érted azt is látom

sokszor csokolak. Apukád

Kedves Kis lányom!

25.X.1970

Hamburg

Tudatom veled hogy a 16án irt leveledet megkaptam 20án. egyik barátom jelentette van leveled. meg lepődtem az első pillanatban mert most az utobi időben nagyon egyedül voltam, nem jön levél hazurol igaz hogy én sem törektem írni mert nagyon elvagyok készülve ara hogy mindent befejezek, nincs nekem senkim aki őszintén szeret úgy éreztem ezet. és mindenki hamisan képlagosan mosojog azon hogy menyire hiszékeny bolond vagyok. Tudod édes kis lányom amit eltűrtem anyádtól azt értetek tettem mert kicsikék voltatok kellett hogy felnőjeteek először. hála Istenek eljöt az az idő is te nagy vagy. Már az öcsi is felcseperedet. édes lányom nekem csak ti vagytok keten mostmár és értetek mindent meg fogok teni, vissza lépek a normális emberek közé és egy új erővel neki fogok a ti védelmezéseitek lesz a célom ki fogok tartani még adig talán hogy nektek igazi jövőt biztosítsak. Marikám édes nem szabad elkezeredned ezután majd látod te, hogy én téged figyeltem azt én meg értem hogy minden anyagit amit kapsz anyádtól azt én adtam csak az ő kezével, hát ezentul azt az én kezemből kapod akinek a keze nem rezeg ha a gyerekének kel a pénz. elvárom ami csak problémád van először hozám fojamodjál és biztos lehec a segicsegre. nagyon sajnállak hogy ilyen nyomoruságban küzdöttél edig és nem tudtam írd meg lányom hányadikán kaptad meg a pénzt, még aznap röktön fel adtam a cimetre 120 Márkát a posta csekel bemész a bankban és meg kapod a dinárt írd meg menyit kapsz és hogy elége egy honapi kiadásra hogy hazurol ne kérjél Anyádtól semit sem, ruhára főtkosztra es a tüzelőre meg a sulira, én veszem magamra a gondjaidat. amit nem lát előre aztis írd meg, be bizonyítom hogy én majd gondoskodom rólad és mindened lesz, 30 fok a szobába és stb. a Vilany kutyát neked küldtem meg 2 pár harisnyát a mintást vigyáz a kutyára azt spanyolországban vettem, vigyis onat ered nincsen sok, 7000 dinár a mi pénzünkben ha akarod karácsonyra viszek még egyet ha lehet érte kapni 15000 dinárt akor

majd el adod, Most lasan soraim zárom

Sok jó egészséget kívánok kis lányom vigyázzal magadra. sokszor csokolak.

apukád

Leveleimet vigyázd anyád keze ügyétől. hátha még egy szer vissza tér csak engem szeretni de nem a Pézemért, akkor majd meg bocsájtok neki.

Kedves Lányom

15. XI. 1970

Soraim jó hangulatban találjon vagy adjon ha épen nincs, kívánok jó egészséget és a többit azt magad nézed hozzá. én jól vagyok és dolgozok 10 órát naponta sötétben megyek reggel és sötétben haza, it most hama sötétedik és későn virad. félhétől fél hatig este a gyárban vagyok. elég szép munkát csinállok, a rakéta kilövő telepre készítünk motorokat és szereljük össze hajokra áram fejlesztő dinamokat stb szóval igazi szak munka ez csak félek hogy nem bírok tudással megálni a hejemet mert it tudod sokat kel tudni, törekszek kis lányom a szabad időmben a rajzokat tanulmányozom itthon, it vannak ezek a fíjtalok most jöttek az iskolából ki jól értik és akarnak tanítani. tudod ittend jó pénz van 6,70 brutó pénz tiszta 5,30 meg van 1100 Márka lesz a havi tulórával. de ezért kelis kapaszkodni Továbbá kislányom a leveledet meg értettem. Hát tudod lányom azt amit irsz ara anyunak nem lesz alkalma neked meg mutatni mert az ő tölem sohasem fogja meg tudni hogy én neked küldök valamit. eztet majd te lányom megtudod később és rájössz hogy neked mije apukád van Menyire erős döntései vannak és kitaró nem szabad azal hogy vádoljál hogy nem bírtam elhagyni a cigarettát. sose nem is akartam. Másban mindenben merek álmi. Legyél nyugot lányom minden rendben lesz. Az amit soroltál azok nem problémák csak írjál mondtam ha híján van én meg te azt biztos meg fogjuk oldani. Mert azért apunak tudod mindég volt pénze kicsi lányom csak... Boldogsága az sose volt elég az hejet más jutot. pénzért nem bírtam kapni híjába volt. Wan még reményem talán még lesz egy kicsi a hátra lévő éveimben.

Nomost írok egy kalandot a mult héten 12-én 3/4 12kor pont, az ut kereszteződésnél a rendőr le állitot a kocsival, én meg áltam 15 mperc után egy nagy szisztemás kocsi belém szalad hátulról és ugy ki lőt a rendőr melől mint egy rakétát. a kocsimnak az egész hátuját szét baszta én lefékeztem 100 métere a szinhejtől mert az ülésel együt hátra száltam a hátsó ülésre mire előre ugrottam ugye elmentem 100 métert ki száltam volt mit nézni tudod it ojan gyorsak a rendőrök mire körül néztem it voltak radárok riadoznak nekik ugy van be állitva ha ütközés van azonal működik szoval oda jötek köszöntek guten tag, én mondom nekik Das is ject moment sajze tág. hol van a kolléga kérdezik. ot ál, mondom meg alapították hogy a sváb a bűnös most várom mi lesz a biztositonak megkel csináltatni a kocsi. ha meg kapom a Végzést majd meg írom. hatalmas ütést kaptam 5 napja már lasan de még mindég fáj a fejem eből a szempontbol az utobi időben nagyon sok roszt jut. ez a kocsi nagyon jól volt ment mint a gojó. soraim zárom maradok szerető apád. csokolak

Csüsz

*

Már asszony voltam, amikor először láttam repülőt. Kinn kapáltunk a határban és jött a repülő zúgva. Félbehagytuk a munkát, kiszáradt torokkal integettünk neki. Gondoltuk, akármilyen kicsiknek is látszunk, a pilóta észrevesz bennünket. Olyan ritkás felhő volt fölöttünk, amin át lehetett látni, ezért integettünk annyira. Arra sokáig még gondolni se mertem, hogy egyszer én is repülni fogok. Főntről, repülőből látni a világot – ezt nem nekem találták ki, magamra nézve ezt elképzelhetetlennek tartottam.

És itt van! Ma már elmondhatom azt is, hogy többször utaztam repülővel. Hogy szálltam, mint a madár. Ki gondolta volna!

Igaz, azt sem tudtam volna akkor elképzelni, hogy az unokáimmal nem tudok majd szót érteni. Hát ez is megtörtént velem! Teljesen kiismerhetetlen lett a világ. Semmiben sem bízhat az ember, semmit sem tudhat előre.

A gyerekeim Németországban dolgoznak, hozzájuk mentem repülővel. Németországban ért az a meglepetés, hogy a legkisebb unokám már nem értette a szavaimat. No, ez még semmi! A másik unokámat meg én tanítottam meg németül olvasni. Pedig én egy írástudatlan asszony vagyok. Ezt adja még hozzá!

Néztem ott kinn, Németországban, hogy esténként állandóan bóg az unokám. A fiam kérdezgeti tőle a leckét, a bögésnek meg nem akar vége szakadni. Nem bírtam sokáig cérnával. – Te, ez a gyerek németül tanul, te pedig magyarul akarod feleltetni! – mondtam a fiamnak.

– Maga csak ne szóljon bele! – így ő. – Ha olyan jól tudja, próbálja meg, foglalkozzon vele!

– Majd meg is próbálom – hagytam rá, nem akartam még jobban fölidegesíteni.

Másnap, mint aki megkergült, csak járkáltam le-föl a lakásban. Még jó, hogy senki sem látott. Járkálás közben fedeztem föl az egyik sarokban azt a nagy, méteres vázát, mely dugig volt tömve mindenféle csokoládéval. – No, majd én megmutatom nektek – morogtam félhangon, mint aki nem tiszta, és arra a gyerekekre gondoltam, aki a legfölsőbb emeleten lakott. Elég anyátlannak látszott. Azt a német fiút, aki idősebb volt az unokámnál, amikor ment föl a lépcsőn, éppen az iskolából érkezett, szépen be is hívtam hozzánk. – No, gyerekeim – magyaráztam neki kézzel-lábbal –, látod-e, hogy mi van ebben a vázában? Nézd meg! Ami itt van, az mind a tied lesz, ha olvasol egy kicsit az unokámmal. Bele is ment a gyerek. Nem tudott, ugye, mit kezdeni magával. És olvasott az unokámmal. Naponta két-három csokit adtam neki. Hát így tanult meg az unokám németül olvasni. Hazaindulásom előtt kérdezte is tőlem a fiam: – Mama, mi az úristen csinált maga ezzel a gyerekekkel?

– Miért? Nem megy neki a lecke?

– Megy, de hogy tanította meg, amikor németül se tud?

Csak hallgattam. Minek említsem neki azt a vázát, amellyel senki sem törődött. Tele volt összeroppant mikulásokkal, gyönyörű színes papírba csomagolt nyuszitójásokkal. Banános csokikkal, melyekben – ha senki sem eszi meg őket – előbb-utóbb összesorvad a banán. Az a rengeteg nyalánság úgysis a tűzben kötött volna ki. – Hogy tanítottam meg, amikor még írni sem tudok?

– Nem a te eszedhez való az – gondoltam, de nem mondtam hangosan. Csak rándítottam a vállamon.

*

Sokan azt gondolják rólam, hogy egy nagyvilági csaj vagyok, aki a kelletténél többet fiúzik, cigizik és iszik. Erre mondom én: nem nagyvilági, hanem csak egy szerencsétlen sorsú lány vagyok.

Zabigyerekeknek születtem. Nem kellett a szüleimnek. Azt hitték, tönkre fogom tenni a karrierjüket. Nem tudom, akadályoztam-e őket érvényesülésükben, hogyan alakult volna a sorsuk, ha vállalnak engem? Erről hülyeség gondolkodni.

Anyám Nyugatra sodródott, ma is ott él. Kezdetben gyámszülők neveltek. Aztán egy emlékezetes családi perpatvar után

nagyszüleimhez kerültem. Róluk csak jót mondhatok. Velük nagyon jó a kapcsolat. Hogy anyámmal milyen? Semmilyen. Évente egyszer meglátogatott, mindennel elhalmozott. Rengeteg játékom volt. Játékaim közül legjobban az egyik úrhajós játékot szerettem, mely egy rakétából, pontosabban: egy holdkompból állt, melynek kinyílt az ajtaja, kijött belőle az úrtas, fordult néhányat, aztán sietett vissza. És becsapódott mögötte az ajtó. Anyám, ahhoz az úrtasoz hasonlóan, fordult néhányat a holdbéli tájon. Úgy érezte ő magát itthon, mintha a Holdon járna. Fordult néhányat és már rohant is vissza.

Apámat egyszer láttam. Azóta még jobban szeretem. Tudom róla, hogy egy fantasztikus ember. Pedig, amikor megszülettem, nem ismerte el az apaságát. Letagadott. Az ő alakja foglalkoztat engem igazán. Nagyszüleim, amikor már felnőttem, kezembe adták a levelét, amelyikben letagad. Szeretem azt a levelét! A legfontosabb emlékeim között őrzöm. Irodalmi stílusban írta. Azt hiszem, az ő természetét örököltem. Ismerőseim meséiből formáltam meg magamban édesapám alakját. Nem álomkép volt az, döbbenetesen egybevágott valós alakjával. Húszéves koromban találkoztam vele. Véletlenül futottunk össze Németországban. Szép, fiús mosollyal közeledett anyámhoz. Abban a pillanatban, amikor észrevett mellette, elillant a mondásága. Rágyújtott. Engem is megkínált, aki a tükörképe vagyok, annyira hasonlítok rá. Egész este el akartam neki mondani, hogy szeretem. Hogy elfogadom olyannak, amilyen. Hogy nem várok tőle semmilyen magyarázatot. Kimagyarázkodást. Az volt a legnagyobb élményem, amikor a szemébe néztem. Mindjárt tudtam, hogy közünk van egymáshoz. Hogy cinkosok vagyunk. Hogy én apám folytatása vagyok.

Az én édesapám egy lázadó, cinikus értelmiségi volt. És könyörtelen – ez a legjobb kifejezés! –, velem szemben is könyörtelen volt. Belebukott saját lázadásába. És azt is láttam, hogy csak megjátssza a nagyvilági férfit, a lezserséget. Valójában egy megtört ember.

Nem tudtam betelni a nézésével. Megkérdeztem tőle: – Még mindig arra biztatsz a gyerekeket, hogy vágják le a vendégek kabátjáról a gombot, hogy öltse ki a nyelvüket, hogy köpjenek a vasárnapi levesbe... – Hogy köpjenek a vendégek kabátja zsebébe – folytatta a sort. És nem tudta rólam, hogy elítélem-e ezt a magatartást? Vagy csak tetszik nekem a játék. A leglényegesebb dolgokat nem tudta rólam.

Sokan azt gondolják rólam, hogy egy nagyvilági csaj vagyok. Nem. Én az apám lánya vagyok, és megjátsszom a lezserséget. Szerencsétlen sorsomat palástolom csupán, azt, hogy nem találom a helyemet. Pedig itt van valahol az én helyem, azt tudom, mert nem akarok Nyugaton élni. Nem akarok rövid időre kiszállni itt, mint az az úrhajós a holdkompból.

Nem holdbéli táj a szülőföldem, ahol csak néhányat fordul az ember.

*

Már nagyon fiatalon bele voltam bolondulva a nyelvekbe. Tanultam is őket nagy-nagy lelkesedéssel: a német mellett az angolt, még az olaszba is belekaptam egy kicsit. Nem csak azért, mert ezen a világon egyedül a nyelveket érdemes rosszul is tudni, nem csak azért. Én mindig vágytam a nyugati életre. Ha már nem beszélhetek állandóan az anyanyelvemen, akkor inkább egy világnyelvet választok. Meg a nyugati lehetőségek is vonzottak. Turistaként érkeztem meg Németországba a hetvenes évek elején. A barátommal laktam, aki hiába akart, nem tudott rajtam segíteni, mert egyik napról a másikra leállították a vendégmunkások befogadását a nagy olajválság idején. Elég jól gagyogtam már akkor is németül, ám hiába néztem át az újságokban a hirdetéseket, hiába telefonáltam össze-vissza, munkaengedély nélkül senki sem akart velem szóba állni.

Közben az én haverom meg összeállt egy görög nővel. Nem maradhattam a nyakukon. Adott némi pénzt, kétszáz márkát, hogy utazzak haza. Nem azért jöttem ki, hogy lógó orral visszamenjek. Elbúcsúztam a haveromtól, még a vonatra is folszálltam, hogy aztán minél gyorsabban leugorjak róla, még az első állomáson. Azt a kis pénzt gyorsan elvettem. Az éhezést el tudtam viselni valahogy, de cigaretta nélkül már nem ment. Akkor határoztam el, hogy leütök, kirabolok valakit. Nagyon el voltam keseredve, csak így juthatott eszembe ez a lehetőség. Akkoriban jó erőben voltam, bokszoltam, a karate is közel állt hozzám, meg tudtam magamat védeni, hogy ezt finomabban mondjam.

Kinéztem egy sötétebb utcát, a fene egye meg, nem volt mindegy lesben állni annál a kiskocsmánál, melyben még mozogtak. Záróra körül járhatott az idő. Nagyon ideges voltam, egész testemben reszkettem. Aztán kijött a kocsmából egy lassúbb, nehezebb mozgású ember. Idősebbnek, elég részegnek látszott. Jobb, hogy nem nő, gondoltam, mert még azt is rámfognák, hogy meg akartam erőszakolni.

Magabiztosan a nyomába eredtem. Az utca kihalt volt és sötét, ahogy az a nagykönyvben meg volt írva, az áldozatom pedig még le is lassította a lépteit. No, akkor egy hatalmasat a nyakába sóztam. Megállt, de nem esett össze. Teljes erőmből, olyan igazi karate-ütéssel, még egyszer a nyaka közé csaptam. Az a két ütés már egy lovat is leterített volna, de annak a palinak meg se kottyant. A harmadik ütésem után is állva maradt, pedig abba már mindent beleadtam. Nem akartam hinni a szememnek. Megfordult.

– Mennyit akar? – sziszegte. Teljesen meg voltam semmisülve, ilyen nincs a világon.

– Húsz márkát - mondtam neki kapkodva. – Ha húsz márkát ad, azonnal eltűnök.

– Csak húsz márkát kell?

– Nagyon éhes vagyok – mondtam neki.

– Így már értem – fordult felém teljes arccal. Aztán elbeszélgettünk. Még vacsorázni is elvitt.

Így tudtam meg, hogy a nyaka gipszben volt, hogy a vállain is gipsz volt, ezért mozgott annyira nehézkesen. Ezért nem tudtam leütni. Megértette a helyzetemet, össze is barátkoztam. Munkát szerzett nekem. Meg akart téríteni. Még a templomba is elcsalt.

Hát így is kezdődhet egy barátság. Azóta én semmin sem csodálkozom.

*

Húsz évet nyomtam le Németországban, ahol nem süt a nap, az emberek szív nélkül járnak az utcán, és a virágnak nincs szaga. Illata. Ezt mindenki, a német is mondja. Ott nincs se szív, se lélek, ott csak csinálni kő. Az ítélet a legmagosabb pont: mindenkit ítélnek. Mindenre vigyáznak a törvények országába. Nem vót könnyű ott kint, ahun nagyon egyedű van az ember. És áponi köll a barátságot is, ha nem akarsz teljesen magadra maradni. Mert utoljára oda lukadtunk ki, hogy érted... Hogy akiket itthon le se köpné, olyanokká barátkoztá.

No, ott vót a Jóska, a bánáti gyerek. Hát az úgy kibaszott velem, hogy abba hiba nem vót. Bent út az autóba. Mellettem. Én hajtottam. Mindent látott, a balesetet is látta. Nyert ügyem vót. Mégse tudtam a bíróságon bebizonyítani azt, hogy nem a magam hibájábú hajtottam bele abba a németbe. A tárgyaláson a barátom, az én legjobb barátom, ellenem vallott. Azt mondta, hogy ű semmit se látott. Hogy ű a féklámpákat se látta. Úgy fét szegíny! Azt hitte, hogy abbú baja lesz, ha Németországba egy német ellen vall. Nekem meg ki köllött fizetnem a kárt, azt az 1200 márkát. Hát ilyenekké barátkoztam. Mondtam is neki többszó: ha mink Jugoszláviába lennének, le se köpnélek téged, mert te arra se szógátá rá, hogy leköpjelek, mert az külön munkát ad nekem. Hát ilyenekké barátkoztam. Ha vótak is hibák, ilyenekké köllött barátkozni. Mert kint rájuk vagy utalva. Egymásra vagytok utalva.

Annyiszó ráfizettem a barátokra. Eccé, legények vótunk ugye, ementünk Újvidéken barackot lopni. Én vótam a legkönnyebb, a

legkisebb, engem tettek be a kerítésen. Jövök ki, teli az ingem barackkal, hát azok a kurva rendőrök meg nem ott vannak, mán vártak rám. A barátom meg, aki besegített, azt magyarázza a rendőröknek, hogy nem ismer. Hogy akkó látott először, amikó megkértem, hogy tegyen át a kerítésen, mert beejtettem valamit. No, nekem ott kint is ilyen barátaim vótak. Inkább kárt csinátunk egymásnak. Istenem! Hányzó át köllött alakúni az embernek! Az új helyzetbe mindig át köllött alakúni. Amikó nyugdíjas lettem, hazagyüttem, akkó is át köllött alakúni. És minden átalakulás egy tönkreemenés. A régi ismerősök mind meg vannak öregedve, őszűve: összetört emeberek. Nem együtt öregedtünk meg, nem sok közös témánk van. Mások a gondjaink is. Akik Németországbú kapják a nyugdíjat, hogy mondjam, azok Jugoszláviába dúsgazdag embereknek számítanak. Ilyen az élet: az egyik embernek sikerül, a másiknak nem. Aki ráadó vót, annak nem vót rossz Németországba. Csak azoknak nem sikerüt, akik spekulantok vótak. Azok melléfogtak. És nem lehetett ugráni, a kritikát szívre venni. Csak hallgatni köllött. Meg nyomni köllött. Mert aki az utágra kerüt, az nézhetett, az nehezen kapott munkát, pláne, ha idősebb vót.

No, nagy árat fizettünk mink a mostani jólétünké. Meg milyen jólét az, amelyikbe potyognak a bombák? Se itt. Se ott. A fíjam Németországba betegedett bele. Egy idegromcs lett, az idegjei mondták fő a szógálatot. Főmondtak neki, abbú lett a baj, abba betegedett bele. Ekezdett mindenfelé leveleket írkáni. Mindenfelé. Pízt kért. Egybú ebaszta. Gyütt hozzá egy nagyszakállú, biztos arra köttötte. Le birsz vele úni, elég okosan beszél, akkó gyün rá valami, ha nem akarod evállani azt, amit mond. Akkó kijabál. Bérött egy gyönyörű kis házat a város szélén. Kirakta a hangszórókat az ablakba, oszt azt a bitvisz zenét fölerősítette, tökig főhangosította. Jaj, hogy zengett az egész utca. Az a nő éneköt, aki részegségre adta a fejít. Teleordibálta az utcát, amikó kezd a vihar erősödni a tengeren, tombolt a zenébe oszt belecsapott a villám. Kigyütt hozzá az az orvosféle, a cihológus is, de az én fíjam csak röhögött rajta. Rá köll hagyni szegínkémnek elég baja van. Ha belemelegszik valamibe, nem bir leáni, míg rád nem erőlteti az igazát. Összeszaggatta az anyja fényképeit is. Később azt mondta, hogy majd szebben lefényképezi az anyját, hogy majd fiatalabb lesz a képen, mint az életben. – Én mindent bírok csináni – mondta, – mert én vagyok a Jézus. Ne hencegji! – fenyegetett meg –, mert amid van, az általam van. Mert én akartam, hogy legyen.

Egy alak járt hozzá, egy szakálas alak, arra mondta, hogy ú a Jézus. Valamilyen banda vezére lehetett az az alak. Akartam vele beszéni, de nem lehetett, tele vót drógáva. Összetört mindent a fíjamná, mert a fíjam rázárta az ajtót. Szenvedett a drógátú az a szakálas három napig. Borzasztó vót. Ezt is túl köllött élni.

No, azé szép is vót, nem csak csunyaság. A németekné nagyon mén a születésnap. Eccé meghívtak a házigazdáék is a házassági évfordulójukra. Kibérőtek egy hajót, délután ötkö szálltunk fő a hajóra, nyóckó vót a vacsora és éccaka egyig tartott a hajókázásunk. A kapitány meg mindig mondta, hogy hun vagyunk. Szépen ki vót világítva a hajó, hát az rettenetesen gyönyörű vót.

Nem kő idegeskedni, le kő vetni a problémákat. Egy nyugdíjas annak örüljön, ami van.

*

Mi külföldiek, gasztaiteirok, ledógoztuk a napi tíz órát. A német asszonyok nem nagyon dógoztak annyit. Napi két órás munkát még csak vállaltak, esetleg napi négy órát, no mondjuk négy órát még ledógoztak valahun, de nem kapaszkodtak annyira a munkájé. Nevelték a gyerekeiket. Ott a 14-15 éves gyerek mán fölnöttek van véve, nem él együtt a szüleive. Kiskorú még a gyerek, fiúgyerekre gondolok, nőekkel él együtt, a szülő meg fizetheti neki az albéretet. Hát ott ez így megy.

A német nők itt nem nagyon bírnák ki. Nem szokták úk meg azt a sok munkát, amit itt e kõne végezni. Hát itthon dunsztóni is köll! Amikó átgyütt hozzám ősszel a német házigazdánk felesige, hát az majdnem rosszú lett az irigysigtú. Mutogattam neki az én kicsi spajzomat, telvót befötte, meg azok a gyönyörű uborkák, paprikák... Tátva maradt a szája. A német asszonyok tán még egy csirkét se tudnának levágni. No, igaz, én se vágtam még csirkét Németországba. Meg, ami nagyon hiányzott: a kõvér kácsa mája! Aszongyák, hogy Németbe minden van, hát kõvér kácsamáj, az nem vót, az nincs. Ott nem szabad tömni a kácsát.

Mondom, csak mink dógoztunk annyit. Törökök vótak velem meg portugálok. A törököket lenézték, pedig úk is dógoztak, mint az állatok. Engem se nagyon bírtak, mert én szépen beszétem azza a törökke is. Mikó ment haza végleg az egyik török asszony, hát megsirattuk egymást. Tizenöt évig egy firmába dógoztunk, nem vót vele vítám, jó lelkú asszony vót. Magsirattuk egymást, mert többé nem találkozzunk. Hát úk csak hallgattak, nyeltek eleget. Nem mertek vitába száni. Fétek.

Én néha megmondtam nekik a magamét. Olyankó nagyon meglepődtek, de nekem abbú nem lett bajom.

Eccé egy török fiatalember, nem vót rossz ember, énelem szembe a törökök is jók vótak, a török is nép, olyan nép, mint a többi, no az a fiatalember, a fene egye meg, megvágta a kezít. Késse dógozott. Egy halgyárba a kés az szerszám, ahun késse dógoznak, ott nem olyan nagy valami az, ha valaki megvágja a kezít, könnyen megvan a baj. De az egyik német mán nem bírta ki szó nekú, mingyá rátámadott.

– Mijé nem vigyázó, ha késse dógozó! – kijabát rá, mint egy gyilkosra.

– Mit kijabász te? – szótam rá. – Ha te dógozná késse, teveled is megtörténne.

– Mé nem bir vigyázni! – háborgott a német, akkó mán láttam, hogy féti a gúnyáját.

– Majd mingyá bemén az irodába, hogy bekössék nekije a kezít – nyugtattam a németet, de ú csak morgott tovább.

– Birsz vigyázni! Még ez a szar török vér bepiszkolja a pulóveremet!

Húúú! Ember, mintha egy kést vágtak vóna belém. Ekezdtem kijabáni, de mán az eszemné se vótam.

– Hallod-e Jürgens! – ordítottam torkom szakadtábú. – Hallod-e Jürgens! – mer annak hitták, Jürgensnek. –A te NÉMET véred is éppen olyan szar, mint a TÖRÖK.

Olyan csönd lett, de olyan CSÖND. Tita, a munkavezetőnk az újjáva a hátamba szúrt, hogy hallgassak. De akkó mán nem lehetett engem leállítani. – Akarsz valamit? – néztem rá olyan mérgesen, pedig nagyon jóba vótunk. – Ez rád is vonatkozik – mondtam neki a többiek elött.

Senki se szót akkó vissza. Ehallgattattam úket.

*

Nem vót könnyú a németországi munka, olyan túl rosszul se érezhettem magamat, mert fiatal, negyen éves vótam, nem több. Csak a munkaengedélyünköt ne kellett vóna évente hosszabbítani! Az nehezemre esett. Amikor azt mondták AUSLAND, minden összerándult bennem. A munkaengedély meghosszabbításánál vót egy félkarú. No, az a félkarú, mikor már látta a piros passzusokkal, hogy menyünk, az úgy ordított, mint egy sakál. Jó, első évben még nem nyitottam ki a számot. Második évben, mikor mentünk, vótunk egy páran, megint ordított. Torkaszakadtából üvöltözte, hogy neki elege van a jugoszlávokból. Neki ÍGY, neki ÚGY! NEKI ÚGY! Ahogy mondja a magyar, én kutyahályval vótam megkenve, vártam egy darabig, aztán nyugodtan közbeszóltam.

– Álljon már meg! – integettem neki. – Meg tudná mondani, hogy maga miért kiabál?

– Hogy beszélés? – fordult felém.

– Én lassan, de maga kiabál.
– Tudod – aszondja, nem is magázott, pedig a német mindenkit magázni szokott –, tudod te azt, hogy én Belgrádban vesztettem el a kezemet?
– S én vágtam le? Az háború vót. HÁBORÚ. Egyesek még a világon se vótak, amikor maga elvesztette a kezit. Én már akkor éltem, de vannak itt fiatalabbak is, akik még akkor nem éltek. Ők a bűnösök?
– Hallgasson! – szólalt meg az az idősebb ember, aki a félkarúval dolgozott, aki addig egy árva szót se szólt. – Hallgasson, mert nem írja alá a munkaengedélyit!
– Ha nem, hát nem – mondtam neki. Tudtam, hogy a gazdám befolyásos ember, hogy szüksége van ránk.
Az a félkarú meg csak morgott, mondta a magát az ablaknál. – Most már alá fogja írni – sügtam annak a fiatalabb kolléganőmnek, aki velem együtt dolgozott a konyhán, ő is ivánovai vót, egy faluból jöttünk, összetartottunk –, ha meglesznek a munkaengedélyeink, jól alája fogok neki húzni. – Ne bolondulj meg, ne hozd ránk a bajt! – suttogetta, miközben a félkarú a megmaradt bal kezével aláírta az egyik papírt, félrelökte azt, aláírta a másikat es, rám nézett, összeszedte a szemöldököt, úgy nézett rám.
– Könnyen kiabál maga – csaptam felé.
– Miért? – üvöltött fel.
– Hhm, hát azért, mert a német nem túlórázik. A németet nem érdekli a TÚLÓRA. A német még egy mosatlan poharat is képes otthagyni, ha letelt a munkaideje. Mi meg dolgozunk, mert nem spaciózni jöttünk Németországba, hanem dó-goz-ni!
– Milyen nemzetiségű vagy?
– Ott a nevem. Én nem vagyok ICS-VICS, a szerbek neve végződik VICS-re.
– Nem német?
– Magyar vagyok, dél-bánáti magyar.
Úgy nevettek az asszonyok, visszamentünk, s az egyik még a gazdának is, az öreg gazdának is elmesélte, hogy mi történt. Az öreg gazda minden munkával megállt, ha két szóra, akkor két szóra, ő fizetett, de ő megkövetelte, hogy dolgozzunk. És nem komázott a munkásaival. Egy étterem konyháján dolgoztunk. Még a reggelit megettük ülve, de az ebédünk mindig talpon volt. Háromezer ebédet kellett fél tizenkettőtől délután kettőig teremtenünk, kiosztanunk. Kinyomnunk. Telente, két hónapon át, be volt csukva a konyhánk. December derekától január végéig együtt lehettem a családommal. Minden évben hazajöttem, örömmel jöttem haza, de két-három hét után már nem találtam a helyemet. Újévig én kibeszélgettem magamat a férjemmel, a gyerekeimmel, utána már mehetnékem volt: húzott vissza a magányom. Megszoktam azt a magányt. Meg a munkát is megszoktam, az egész napos munkát. Este tíz óráig dolgoztunk, tízkor bezártuk a konyhát, fölmentünk az emeletre. Mi hárman, három asszony, aludtunk egy szobában az emeleten, megfűrdtünk és másnapra a tiszta ruhát is ki kellett készíteni magunknak. A ruhánkot naponta cseréltük. Negyven fokos meleg vót a konyhában, ha minden égett. Ha főztük a kazánokban a leveseket. Egész nap dolgoztunk, mi nem szórakozni mentünk oda, hanem pénzt keresni. PÉNZT. És a pénzt megkaptuk. Münk a kelnekkel is osztottuk a trinkgeldet. Ha a pincér nem osztotta el velem a borraalót, a trinkgeldet, várhatott az ételre. Szépen elosztottuk a borraalót, egész évben abból vásároltam a gyerekeimnek meg magunknak mindent. Amit kerestem, azt mind hazahoztam. S hazaküldtem évközben. Mert a vámosok is nagyon keresték a pénzt. Postán ötszáz márkát küldhettünk, amit az otthoniak késve és dinárban kaptak meg. Szóval: én a két fiamat, amíg Németországba vótam, a trinkgeldből kistafiroztam. A nagylányokat se stafirozták volna ki jobban.
Telente jártam haza, legalább tíz-tizenkét csomagom vót. Mindég hálókocsiban utaztam haza és a felső ágyat kértem, melyre felpakolhattam a csomagjaimat, és én felkaporodtam oda, a csomagjaim közé. A németek nem, de az osztrák vámosok elég disznók vótak. – Ezek a csomagok? – kérdezték. Persze, hogy az enyimek – gondoltam magamban, de meg se mukkantam. Csak a vállamon rándítottam, mint aki nem tud németül. De ezt nekem a fiatal gazdám tanácsolta. – Már egy éve Németországban dolgozik, és egy kukkot sem tud németül – mondta az egyik vámos a másiknak. Én csak hallgattam, amikor reám néztek. Tőlem soha semmit sem vettek el. Pedig írógépet is hoztam a fiamnak, meg gukkereket, hogy is mondják magyarul, távcsöveket is hoztam haza, de nekem soha semmilyen komplikációm nem volt a határon. Nem szaporítottam a szót, azt hitték, nem tudok németül. S nem vót miről tárgyalni. Hét-nyolcezer márka készpénz is vót nálam. Csak én nem ilyen kövér vótam akkó, mint most, hanem ötvenegy-két kilós, és vót az a gumibugyi, amibe bevartam a pénzt, hogy ne csúszkáljon, ugye, abba a puha nejlomba tettem a pénzt, és én azt a nejlont varrtam, nem a pénzt ötogettem át, azt a nejlont varrtam, ami nem suhogott, a bugyihoz, a bugyi belsejéhez. Nem vótam kiötözve, amikor jöttem haza. Aranynyaklánc, aranyóra, aranygyűrű se vót rajtam, nem akartam felhívni magamra a figyelmet.
Mikor láttam olyan gyerekeket, mint az enyimek, hát az néha megríkatott. Leveleztem a fiaimmal, a férjemmel, elég sűrűn írtak. Mindenki a saját levelét írta. Egymás levelét nem bonthatták fel. – Biztos anyuka szerelmes levelet ír apukának – mondogatták a fiaim. – Semmi közöttök ahhoz, mit ír a másik! – parancsotam rájuk. Én csendőrkapitány vótam velük szemben. Nálam nem vót pardon. A férjem mindig azzal fenyegette meg a fiaimat: „Vigyázzatok! Mert hazagyün anyátok Németországból!” ő nem bántotta a gyerekeket. Az én férjem halász vót. Ott felénk, Belgrád alatt, már nagyon nagy a Duna, meg lehet belőle élni. Ivánován, Sándoregyházán rendbe kellett hozni a házunkot. Nem akarom azt mondani, hogy a férjem nem dógozott, de az ő munkája olyan vót, hogy azt könnyen hagyhatta. Ha van van, ha nincs, nincsen hal! És kész. A halászat ilyen: ha van hal, az jó! Ha nincs? Abba is bele kell nyugodni. És én azt nem akartam, hogy a gyerekeim nélkülözzenek. Meg kellett mozdulni. Én azt mondtam: bármilyen munkát elvégzek, csak ne kelljen a gyerekeimnek azt mondjam: NINCS! S én nem akartam aztat megérni, hogy az én gyerekeim más keze-lába legyenek. Hogy béreskedjenek, hogy napszámoskodjanak. Mert én úgy nőttem fel, hogy más keze-lába vótam. Belgrádban is cselédeskedtem. Sándoregyházáról legalább húszan jártunk Belgrádba takarítani. Szerették a magyar asszonyokat. Mert azok dógoztak, mint az állatok. Megállás nélkül. Tíz éven át négy helyre jártam Belgrádba, s nem cserélgettem a helyeket. Tudtam azt is, ha valamit máma nem végzek el, azt a jövő héten úgyis nékem kell elvégeznem.
S így: lebonyolódott az élet. S vótam én sülve es, főlve es, mindenféleképp...

Annyit, de annyit gyalogoltam én. Sztárcsovától Ivánováig, Sándoregyházáig tíz, ha az ember a kövesúton megy tizenkét kilométeren alul nem ússza meg. Amikor befújta az utat a hó, a kövesúton lehetett csak jönni. Fújta a kossava, itt az Al-Dunánál nagyon erős szelek fújnak. Még az embert is elfújják, ha nem vigyáz.

Nagy Zoltán Mihály

Summások, anno 2000

Vannak „elátkozott” vidékek, ahol nemzedékről nemzedékre öröklődnek a megélhetési gondok.

Például: Kárpátalján.

Mielőtt bárki megkérdőjelezné e megállapítás jogosultságát, kéretik figyelembe venni az újabb tapasztalati tényt: elődeik sorsának ismeretében itt a mai tizen- és huszonévesek is tudják, termőfölddel szűkmarkúan megáldott kishazájukban emberemlékezet óta mindennapos a kenyérgond; s hogy napjainkban különösen az, a saját bőrükön érzik.

Pedig az itt élők munkaszeretetével nincs baj. Közöttük, az ő életüket élve tanúsíthatom, szerencsésebb égtájakon virágzó államok polgárai sem robotolnak többet.

Elterjedtnek mondható vélemény szerint ezen a tájon a gyakori ország- és rendszerváltozás elkerülhetetlen sokkhatásai akadályozzák az emberhez méltó létezés körülményeinek megteremtését.

Ha a legutóbbi – de föltehetően legmeggrázkódtabb – változásra gondolunk, be kell látnunk, ebben a véleményben sok igazság van. A második világháború után berendezkedő szovjet rendszer ugyanis nemcsak az anyagi javakat kobozta el és vetette közprédául, de csírájában, következetesen eltaposta a természetes vállalkozói hajlam és kedv megnyilvánulásait is.

Csak hogy az életigenlés kiirthatatlan akarata az ellenkező irányban hatott; arra ösztönözte a nyomorúságos létezésre kárhözott emberek, hogy a rájuk nehezedő ideológiai betontömb pórusain fel-kitüremkedve, csak azért is megpróbáljanak boldogulni.

Jó példa erre a 60-70-es évek időszaka, amikor a kárpátaljai falvakból brigádok sokasága szerződött el az Unió keleti megyéiben végzendő építőmunkákra. Ok: a „virágkorát” élő kolhozrendszer munkaalkalmat igen, a megélhetéshez elegendő pénzbeli és természetbeni fizetséget nem adott. A 8-10 fős csoportokba tömörült férfiak jóformán csak a telet töltötték otthon, az év többi szakában távol családjuktól, napi 12-15 órás kemény fizikai munkával keresték és találták meg a család kenyerét, pénzét. Különböző retorzióktól nem kellett tartaniuk, hiszen a hivatalos felfogás szerint „Szibériában is a haza javára dolgoztak”. Legfeljebb a lakóhelyükön illetékes közszégi elöljáróság és kolhozvezetőség forralt bosszút ellenük, megfosztva őket a háztáji földrésztleg használati jogától. Így is megérte: a fáradságos munkával szerzett „hosszúrubelekből” nem csak a megélhetésre futotta, de tágas, korszerűnek mondható lakóház építésére is.

Mára megváltozott a helyzet. Az Unió széthullásával nagymértékben csökkent, teljesen megszűnni látszik a keleti munkavállalás lehetősége, ugyanakkor az idegenben végzett munkára ösztönző körülmények az önálló állami létezés ezernyi bajával száználmasan küszködő Ukrajnában kényszerítőbb erejűek, mint korábban bármikor. A kialakult helyzet legfőbb jellemzője: manapság nemcsak férfiak kelnek útra, hanem egyre nagyobb számban nők is, egészen más égtáj felé – a közeli anyaországba.

Jelenkorunk summásai ők, akiknek sorsával, tapasztalataival érdemes számot vetni. Ebben a hitben próbáltam néhányukat szóra bírni. Némelyek, a lehetséges következményektől rettegők, mereven elzárkóztak. A bátrabbak, akik megnyíltak előttem, vallomásaikkal sokat segítettek a summásság nemhivatalos intézményének felderítésében. Óvatosságból azonban ők is csak nevük kezdetbetűinek közléséhez járultak hozzá.

Előjáróban még annyit: a summáskodás nem újeletű jelenség. A történelmi Magyarországon és az országcsönkítés utáni időkben általánosan elterjedt szokás volt, az elszakított részekben is. Jellege szerint bizonyos mezőgazdasági szezonhoz kötött, főleg a talajmegműveléshez és a termés betakarításához. Termőtalaja a szegénység; azok a körülmények, amelyek közepette a létfenntartáshoz szükséges javak helyben történő előteremtése lehetetlen.

*

A század- és ezredvég summásainak túlnyomó többsége munkanélküli, illetve munkahelyéről meghatározatlan időre fizetetlenül szabadságot dolgozó (a kettő lényegében ugyanaz), vagy a férj különböző okokból megcsappant keresetét kiegészíteni kényszerülő feleség. Apropos, kényszer: említése adott esetben nagyon is indokolt, hiszen például ősszel – és mikor nem?! – minden falusi háziasszonynak különösen sok tennivalója akad(na) a saját portáján; elvégre otthon is művelni kell a kertet, felszedni a burgonyát, letörni a kukoricát, elvégezni a befőzést stb., az egyéb, évszázadok óta hagyományosan női munkák (mosás, főzés, gyereknevelés, jószággondozás) sokaságáról nem is beszélve. Amennyiben az asszony ezeket a teendőket a család más tagjaira bízta – annak természetesen komoly oka kell, hogy legyen. Első beszélgetőtársam, M. N. szavai szerint van is. Őt a munkahelyén többedmagával „hosszuszabadságotlák”, lassan egy éve. Azóta persze fizetést sem kap. Már nem bízik abban, hogy valaha is visszahívják dolgozni. A férje keresete kevés, nem jönnek ki belőle. Nagy a család, két kályhában fűtenek, este a konyhában is, ahol a nyolcvanhoz közeledő nagymama alszik. A téli tüzelő ára 500 hrivnya (kb. 25 ezer Ft). Egy zsák gyúróliszt 55-60, a cukor kilója 1,60, a kenyér 1,20. Takarmányra is sokat költenek. Mindezek tetejébe ruházkodni is muszáj, de arra már nemigen jut; M. N. az utolsó lánykori ruháját is elnyúlta... A férje kezdetben berzenkedett a magyarországi munka ellen, de végül belátta, másképp remény sincs a boldogulásra. Elvállalta felesége helyett a kerti munkákat, ezenkívül a munkahelyén is helyt kell állnia. M. N. hetente csupán fél napot tölt otthon. Ilyenkor – vasárnap délelőtt – kimossa a heti szennyest, közben a vasárnapi ebédet főzi. Pihenés? „Majd ha letesznek a sírba”. Merthogy M. N. délután már kerékpárra ül, visszaindul, hogy hétfőn reggel munkába állhasson. Fogalma sincs arról, mi lenne velük, ha nem keresné meg a napi 8-900 forintot. Ami az otthoni keresetekhez, pláne a munkanélküliséghez képest jelentős összegnek tűnik, de az imént jelzett árakhoz viszonyítva már nem. Egyhavi keresetből alig hétezeret tudott megspórolni, tüzelőre. Ezt, ennyit is csak úgy, hogy egyéb fontos dolgok beszerzését elhalasztották. Most kellene megvásárolniuk a jövő évi hízónak valót, de nem jut rá. Ezért a „jó” keresetért M. N. természetesen kora reggeltől napestig szinte megállás nélkül dolgozik; egyrészt elvárják a munkaadók, másrészt muszáj jó benyomást kelteni, hogy esztendő múlva is őt fogadják fel. „Akinek nemigen fér a dolog a nyaka közé, annak hamar kitelik a becsülete.”

A summáskereset folyamatossága nincs garantálva; az idénymunkások két szezon közt heteket, hónapokat töltenek otthon, s ilyenkor nincs kereset. Mindezeket a körülményeket figyelembe véve elhithetjük, hogy nehéz összespórolniuk a tüzelőre és a hízóra valót.

(A vegetáció ennél is alacsonyabb szintjén tengődnek azok a családok, amelyekből senki nem lett summás.)

M. B. rokonszenves, művelt nő, bár csupán középiskolát végzett. Mint mondja, korábban sokat olvasott, ma is szívesen vesz könyvet

a kezébe, ha – nagyon ritkán – akad egy szabad félórja. Férje pár évvel ezelőtt meghalt, két gyerekkel és idős anyósával maradt. A korai halál okozta csapást lelkileg már feldolgozta. Felülkerekedett benne az életösztön, a családfenntartás kötelezettsége. Mindez együtt bőségesen elegendő ok a summáskodás vállalásához. Anyósa nyugdíjas, a fiúk tanulnak. M. B. a helyi gazdaságban dolgozott sokáig, de a munkáját nem fizették meg tisztességesen. Megözvegyülve, egyedüli keresőként kénytelen volt ott hagyni a gazdaságot, elszegődött summásnak. Igaz, a nagyobbik gyerek számításba jöhetett volna, mint kereső, de nem vette volna a szívére, hogy félbeszakítsa szakiskolai tanulmányait. „Egyébként el sem tudott volna helyezkedni, mert mostanában akár húszéves munkaviszonnyal rendelkező munkásokot is elbocsátanak, nemhogy újakat alkalmaznának.” Így lett summás, valójában egy anyaországi család mindenese cselédje. Munkája állandó jellegű, napi hétszázat keres, háromszori étkezés és szállás garantálva. Azon túl, hogy elvégzi az éppen időszerű házi- és kerti munkákat, a munkaadó fiatal házaspár kiskorú gyerekeit felügyeli; nagyobb ünnepeken is, hiszen a szülők ilyenkor – húsvét, karácsony, új év – nagyszámú vendégsereget fogadnak, vagy ők mennek vendégségbe, illetve szórakozni, s a gyereket órá bizzák. Ezeken a legszentebb ünnepeken, távol szeretteitől, esténként „nyugalomra” térve a számára kijelölt odúban, sokszor elsírja magát. Csak az vigasztalja, hogy hetvenéves anyósa egészséges, gondját viseli az unokáinak, munkálkodik a háztájiban. Ennek ellenére azonnal abbahagyná a summáskodást, mihelyt otthon elegendő keresethez jutna. „Erre azonban még várni kell, a helyzet nem javul.”

A legtöbb summásnak nincs állandó munkaadója. Ők odaát faluról falura kerékpároznak, cigányos szegénytelenséggel kínálkoznak bármilyen munkára. Sokuk számára folyton visszatérő gond a szállás kérdése, mivel nem minden gazda fogadja be őket éjszakára, még pénzért sem. I. K. szerint egyfajta előítélettel viszonyulnak az „ukránok” iránt. „Csak a munkánk kell, amúgy szinte semmibe vesznek bennünket.” Vele és társaival megtörtént, hogy sok-sok elutasítás után egy pincében kellett meghúzniuk magukat éjszakára, amelyből előbb kitakarították a bűzlő zöldség- és krumplihalmot, a padlóra pedig szalmát terítettek. A gazda, aki ily módon „megszánta” őket, másnap reggel mindegyiküktől bekasszírozott 150 forintot, egy napi keresetük negyedét. És még így is ők „örülhettek”, hogy egyáltalán valamiféle fedél volt a fejük felett.

Ez a fajta bánásmód, amely I. K. szerint sem általánosan jellemző, vélhetően abban gyökerezik, hogy az anyaországi munkaadók félnek a hatóságok retorzióitól. A „fekete” munkaerőt alkalmazó gazdákat ugyanis komoly büntetéssel sújtják, újabban azokat is, akik csak szállást adnak a summásoknak. A lelepleződéshöz elegendő egyetlen haragos szomszéd vagy gazdatárs feljelentése a megfelelő hivatalnál. Ilyen esetben rosszul jár a munkaadó, még rosszabbul a summás, hiszen őt azonnali hatállyal kitiltják az anyaországból, nemegyszer akár több évre. Az ide vonatkozó törvények egyre szigorúbbak, s ennek arányában óvatosabbak a munkaadók.

Ami a bizalmatlan bánásmódot illeti, azt motiválják – sajnos – más okok is. V. D., a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei, sokhektáros földterületet birtokló gazda beszélt el, hogy korábban többször pórul járt a summásokkal. Kellott a munkáskéz, hát megállapodott velük. Szállást is adott nekik, ingyen. Férfiak voltak, viszonylag fiatalok, dolgoztak tisztességesen. Egy idő után azonban elkezdtek inni, keresetük nagyobb részét eldorbézolták. Amikor letelt a hét és haza kellett menniük, kérték a gazdát: előlegezze meg nekik a következő heti bér egy részét, ne menjenek haza üres zsebbel. „Én bolond: adtam nekik fejenként háromezer forintot, összesen 15 ezret. Soha többé nem láttam őket. Ráfizettem a nagyvonalúságomra.”

A gazdatárs, S. P. komoran rábólintott és elmondta, őt is megkárosították: egy villanymotort loptak el tőle. Azóta tízszer is megmondolja, kit fogadjon fel. Első látásra kiszűri az alkoholistákat, velük szóba sem áll. Másokról egy-két napi munkavégzés alapján dönt; ha nem érdemlik meg a fizetséget, kiadja az útjukat. Akiket azonban tényleg a szükség, a családfenntartás felelősségérzete kényszeríti elszegődni hozzá, azok általában „beválnak”, szorgalmasan dolgoznak. Őket S. P. is becsüli, megfizeti, rendes szállást ad számukra. „Mára kialakult egy négyfős csoport – két középkorú házaspár –, ezek évről évre visszajárnak hozzám”.

B. B., a nagymamakorú asszony mesélte el a történetet, amely azt bizonyítja, a summások esetenként saját „bandagazdájuk” basáskodásainak vannak kitéve. Őt és két asszonytársát M. J., az egyik falujukbeli férfi hívta, aki évek óta átjár, s szinte az ottani gazda jobb kezének számít, afféle intézőnek. Kaptak az alkalmon, a fizetéssel és a bánásmóddal meg voltak elégedve; mármint a munkaadóval. M. J. azonban „kimutatta a foga fehérjét”: hajszolta-üzte őket, mintha rabszolgák lettek volna. A napi munka, vacsoraidő után is kiadta a munkát: válogatni, kukoricát hántani, dohányt fűzni stb., ami éppen időszerű volt. Eközben ő maga csak imitálta a munkát, inkább a borospoharat emelgette. Az asszonyok sokszor éjfél körül térhettek nyugovóra, de M. J. hajnali ötkor már bedörömbölt az ajtón: ébresztő, sok a munka! Végül elfogyott a türelmük, panaszt tettek a gazdánál. Nemigen hitte el, de azontúl jobban odafigyelt M. J.-re, s mikor szemtanúja lett viselkedésének, első haragjában menesztette. Azóta az asszonyok „intéző” nélkül dolgoznak. „Sokkal nyugodtabban és nagyobb igyekezettel. A gazdánk elégedett.”

A summások sorsa tehát korántsem hasonlít a gyöngyéletre, mégis: számuk nemhogy csökkenne, inkább nő. Vannak, akik kivesszik az iskolából tinédzser-korú lánygyermeküket, viszik magukkal a több kereset reményében. Az ilyenek esetében igencsak nehéz eldönteni, a család egésze iránti felelősségérzet, vagy a gyerek sorsa iránti felelőtlenység esik nagyobb súllyal a latba.

K. K. fiatalasszony, gyermeke egy éven aluli, férje munkanélküli, illetve idehaza alkalmi munkákkal próbál némi keresethez jutni, nem sok sikerrel. A fiatalasszony jól tudja, gyermeke mellett lenne a helye, mégis elszánta magát, útnak indult ő is a summásokkal. Gyermekeit az egyik nagymamára, anyósára bízta, aki szíves-örömmel vállalta az unoka gondviselését, K. K. azonban könnyes szemmel panasolta el bánatát. Az első heti távollét után szárnyaló örömmel sietett a kislfiához, de amikor a karjába emelte, a gyerek elfordult tőle, mintha nem ismerné. „Képzelterti, micsoda szíváfájdító érzés az ilyen egy anyának”. Sokáig tépelődött, visszamenjen-e vagy maradjon a gyermeke mellett. Csakhogy a szükség mindenképp nagyobb úr, eleve determinálta a döntést. „Ha itthon maradok, az én keresetemet nem pótolja senki, semmi.” Csak hinni tudja, hogy az anya-gyermek kapcsolat idővel helyreáll. Lélekben szüntelenül otthon, a kislfiával van. Ha megkapná végre a szülési és gyereknevelési segílyt, biztosan abbahagyná a summáskodást. „Csak hát hiába várok, még egyetlen kopijkát sem kaptam. Valahányszor érdeklődöm, folyton biztatnak; de hogy mikor lesz itt normális élet, azt nem lehet tudni.”

Álljon itt végül D. E. elvált fiatalasszony esete. Két iskolás korú gyermeke van, ő maga szemmel láthatóan csinos, tapraesett teremtés, aki elismerte: a summáskodásra vállalkozva az a cél is vezérelte, hogy kifogjon magának egy lehetőleg jómódú férfit, akihez kölcsönös szimpátia esetén feleségül ment volna. Nem sikerült. Több férfival is megismerkedett, de minden esetben csak szexpartnernek kellett volna. Végül összekötötte a sorsát egy falujabeli agglégénnyel; a summáskodást azóta is folytatja, de most már csak a pénzkereset miatt.

*

Beszélgőtársaim vallomásaiból megállapítható, a summások többsége nem foglalkozik piacozással, csencseléssel. Egyrészt nincs idejük a határon átsikerített portékát piacon vagy házról házra járva árulni, másrészt nem is ez a céljuk, hanem a kétkezi munkával történő jövedelemszerzés. Kivételesen természetesen köztük is akad, ám kevés; az ügyeskedők pedig rendre lebuknak a vámon, s őket nyilvántartásba veszik a határőrizeti szervek.

Szerencsére?: a summások zöme csak a munkaerejét csempészi át a határon, no meg némi szárított-előkészített eleséget, hogy ne kelljen naponta drága pénzt kiadni az ennivalóért. Igazán szerencséseknak azok sem mondhatják magukat, akik a napszám mellé kosztot is kapnak, mert ez esetben kevesebb a napi kereset.

Korábban a hazatérő summások akár két telerakott szatyrot cipeltek, benne különböző élelmiszerekkel: liszt, cukor, vaj, margarin, gyümölcs, fűszerek, édesség a gyermekeknek stb. Mindezekért a heti kereset felét-kétharmadát hagyták ott az anyaországi üzletekben. Ma már ezt sem igazán tehetik: az ukrán fél szigorúan ellenőrzi az árubehozatalt; nem-egyszer nagyösszegű, akár az áru értékét is meghaladó vámilleték megfizetése ellenében engedélyezi. A summások nem tehetnek mást, hazahozzák a keresetüket és az itthoni piacon vásárolják meg a nélkülözhetetlen élelmiszereket – a magyarországinál magasabb áron.

Summások. Drámaian alakuló egyéni sorsok, családi helyzetek, amelyeknek teljes ismeretéhez bizonyára kevés az itt felvillantott néhány információ.

Külön felmérés témája lehetne annak megállapítása, a családtól való rendszeres távollét milyen mértékben gyengíti, esetleg erősíti az összetartozás érzését. Vélhetőleg mindkettőre akad példa.

Tény, hogy a summáskodás nemhivatalos intézménye egy emberöltőnyi szünet után feltámadt, működik, s a jelek szerint beláthatatlan ideig működni fog; addig mindenképpen, amíg fő mozgatórugója, az ukrainai életszínvonal stagnál, sőt tovább romlik; vagy ha a schengeni egyezmény értelmében megnehezedik, esetleg lehetetlenné válik az anyaországgal való mindennapos kapcsolattartás.

Hogy végül is mihez vezet, hány család felbomlását okozza, hány gyermek nevelése-iskoláztatása látja kárát, hány jobb sorsra érdemes asszony rokkán bele a gürcölésbe – ki merné megjósolni?

Nem mindegyikük olyan „szerencsés“, mint M. B.; legtöbbjüknek M. N.-hez hasonlóan az egyetlen otthon töltött fél vasárnapon kell elvégeznie a falun ma is tipikusan női munkákat. Pihenésre, istentiszteleten történő lelki felüdülésre nincs idejük; amikor megszólal a templomba hívó harang, ők már útban vannak az újabb heti robot felé.

Akik ennek ellenére előítélettel viseltetnek irántuk, fogalmuk sincs arról a stresszhatásról, amit ők idehaza és az anyaországban elszenvedni kényszerülnek; még kevésbé képesek megérteni a világ talán legegyszerűbb igazságát: élni kell, meg kell élni, a megélhetéshez szükséges javakat pedig nem mindenki kapja meg ajándék gyanánt a sorstól.

A megszólaltatott summások sorsába bepillantva leszűrhető még két tanulság. Az egyik: legtöbbjük ragaszkodik Istenhez, s az istenhit táplálja bennük egy jobb világ, az emberibb élet reménységét. Otthon, szülőföldjükön. Mert – ez a másik tanulság – D. E. kivételével soha egyikük sem foglalkozott komolyan az áttelepülés gondolatával. Ez a szándék általában a műveltebb, jobb módú réteg – tanárok, orvosok, mérnökök – tudatában munkál.

Fejét hajtánunk az otthonmaradók előtt illik, talán kötelező is. Mert ha van erő, amely megakadályozhatja a kárpátaljai magyarság beolvadását a szláv tengerbe – az ő mindenekkel dacoló elszántságuk, élni akarásuk az.

"Világom víg sötét világ..."

Kautzky Norbert: Párbeszéd

A lexikonok szűkszavú adatsorain kívül vajmi keveset olvashattunk eddig - a tizedik kötetével jelentkezett íróról, költőről - Kautzky Norbertől. Nem kényeztette el az élet (megtapasztalhatta a kitelepítést, megismerhette a hortobágyi táborok keserveit, az ötvenes évek embert megalázó világát "a vérgőzös ideológiáknak kiszolgáltatott évtizedeket", a "körülöttünk ólalkodó félelemfarkast"), de figyelemre méltó alkotói teljesítményei ellenére nem bánt vele kesztyűs kézzel a kritika sem. Pedig az öt verses és öt prózai kötet ugyancsak adott volna rá alkalmat. Méltán írja hát a költő az *Egy magánnyomozó feljegyzései. Negyedik oldal* című versében a következőket: "A személy, aki után nyomozok az örökös / Késedelem áldozata utólag is felháborít az a / Méltánytalanság amivel az illetőt legyintgetve / Eltűntették Létezését óhajtom bizonyítani / Felkavarva a pocsolját ami enélkül is büzlök..." Az önértékelés zavara, avagy a realitása bujkál ezekben a sorokban? Úgy vélem, hogy az utóbbi, ami mögött nyilvánvalóan okok sora húzódik meg, közöttük talán az is, hogy Kautzky soha nem kereste a hatalom sugarainak "melegét", soha nem tartozott egyetlen irodalmi székértáborhoz sem, nem vallotta magát soha sem népinek, sem urbánusnak, sem konzervatívnak, sem modernnek, posztmodernnek még kevésbé. Kautzky Norbert csak egyetlen dolgot vallott: az író és a költő dolga az írás, az irodalom eszközeivel folytatott történelmi oknyomozás, a kendőzetlen históriakritika, a szépítgetések nélküli valóságábrázolás.

Legutóbbi prózakötetéről, az 1998-ban megjelent *A mindenség egy napjáról* találóan állapította meg Tarján Tamás a következőket: "Akár a családja közelmúltjával összefüggő eseményeket faggatja, akár különlegességnek számító sportnovelláiból kerekít füzért, akár a gyerek-motívumot villantja meg a szellemi testálás közegében - mindig arról beszél, miféle felelősség számoltatja el az egyes embert, akit nem a maga akarata vetett a történelem forgásába." Megerősíthetjük: az ember és a történelem, az ember és a hatalom, az ember és az erőszak, az ember és az erkölcs, az ember és a viselkedési alternatívák állnak Kautzky novelláinak, verseinek, regényeinek középpontjában. Némi leegyszerűsítéssel azt is mondhatnánk, hogy erről szól a most megjelent verseskötete, a *Párbeszéd* is, benne a legutóbbi mozgalmas évek jobbító indulatoktól átfűtött verstermésével. A költő által megszerkesztett kötet hét ciklusa - mint ezt a továbbiakban látni fogjuk - átgondolt kötet-kompozíciót takar.

"Víg sötét világba" vezet el olvasóit a költő, akiben konok félelmek és makacs hitek feszülnek egymásnak, aki kíméletlen perlekedést folytat a hamis beszéddel, akinek rendíthetetlen a reménye a tiszta kapcsolatokban, a szerelemben (*Ünnepünk kedveséhez, A szerelem áldozatos tekintete*), végezetül akinek megingathatatlan a szigora mindennel, ami embert alázó, szégyenítő, igaztalan, erkölcsromboló. Az igazság "elfeledett neve" érdekében perlekedik, "ami a kiszolgáltatottak" étele és itala és a szenvedőknek irgalom." (*Esti beszélgetés*). Ennek a szigorú erkölcsi normák szerint építkező költészetnek adja tanújelét a *Párbeszéd*ben is.

A kötet első ciklusa, az *Önvallomás* visszatekintés a méltánytalanságokkal, igaztalan hátrányokkal és kitérőkkel teli életútra, a "szabad megkötözött hadára", a személyiséget eltorzító viszonyokra. Keserű önvallomás ez - a költő 70. születésnapjával számvetésével - arról, hogyan kellett fennhangon hallgatni, ám közben "az igazság elfeledett nevé" mégiscsak őrizni. Ám nem csupán múltidézés ez a ciklus, hanem jövőidézés is, az utódoknak, mindenekelett a versekben megszólított unokának átnyújtott erkölcsi tanítások keretében. Az *Életfa* címet viselő második ciklus darabjai az "örökség" verseit foglalják magukba, felvonultatva mindazokat, akiktől a költő a minőség megbecsülését, a hadakozás elszántságát, a szigorú erkölcsi mércét örökölte, ami az életút legkritikusabb, legnehezebb periódusain - így "a tanyavilág emberketrecébe zártág" éveinek nehézségein - is átsegítette őt. A *Halálaink* című ciklusban az önmaga után nyomozó költő az alkotópálya viszontagságairól szól, arról, hogy igyekeztek "legyintgetve eltűntetni", ám feltámadott és a "lila szövegű hősökkel" szemben vállalja a megmérettetést. Az az álszent, álnok, "farsangi álarcba öltözött világgal" hadakozik a költő, amelyben a szülők emléke és példája teremti meg a lelkek méltóságát és nyugalomát (*Vádirat, Ágyadnál üldögélek, Anyám utolsó vágya, Nincs temetés*).

A legkíméletlenebbül és legszigorúbban ítélkező versek gyűjteménye a *Helyzetjelentés* című ciklus. Az "öcskavasvilággal", az "értéktelen értékek fennhatóságával" vív kíméletlen harcot benne a költő, aki a híres-hírhedt három "T" egykoron szabadságot korlátozó hatalma és gyakorlata helyébe a saját három "T"-jét állítja: a tisztaságot, a tisztességet és a tehetséget. Teszi ezt még akkor is, ha tudja, hogy a szószegők, a robbantatók, az orvlövészek világában "hátrad mögött lapul a félelem / És a közöny betonbunkere" és ezért ellenállás helyett "a hallgatás paraszával nyelvünkön" élünk. Ám a költő azt is tudja, hogy egyszer eljön a számadás ideje és elérhetővé, megteremthetővé válik az értékálló Rend is, a szolgaságtól való megszabadulás világa (*Amíg és addig, Júdások összeesküvése*). A keserű helyzetjelentést a sorsválasztás-ciklus követi (*Sorsutak*), melyben az ősök és az utódok összefonódó létezése a kapcsolatteremtő motívum: az ősapák, az ősanyák, a fiaik és az unokák ezen vers-mesék hősei, akik titokzatos kötődésükkel és kapcsolatukkal az öröklét megteremtői és szimbólumai. A sorsutazások hőseinek üzenete a választás szabadságáról szól, vagy a kényszerről, ami-a költő szerint-szintén választható. A *Játékhatalom* című ciklus öt verse Kautzky nagy-nagy szenvedélyét, a sportot állítja középpontjába, ám mindezt beleágyazva az elkallódó élet és a "nagy futás kalandjának" ellentétpárjába, ami nélkül-vallja a költő-élni sem érdemes. A játék így kap valóságosan filozófiai értelmet és jelentőséget:

„... Futásunk egyre bénább elesettebb verítékünkől
Elszárad a fű makacosságunk több önmagunknál
Maga a beteljesülés ami nélkül a vakvilág legyőz
De helyettünk fiatal pásztorok vitézkednek a mezőkön
Játékatyánk tudhatod mindenkinél jobban vénfiaid
Esküszegők sohase lesznek játszani a megszakadásig
A legbensőbb hitük méltósága...“
(Fohász a játékkárához)

Az utolsó, *Értékmentők* című ciklus az ember- és természet adta értékekért – a tisztaságért, a tisztességért, a hűségért – emel szót, a pillanatnyi érdekelődések veszélyeit hangsúlyozva, a tűnő pillanattal a maradandót állítva szembe, a „szabadnak is szabadon lenni akaró“ magatartásmódot állítva a középpontba, emelve mintává (*A tisztesség tisztelete, A keresgélőknek*).

Kautzky témavilága és költői látásmódja alapján – első olvasatra – akár hagyományos, klasszikus értelemben vett konzervatív költőnek is tűnhetne, hiszen verseinek jelentős része családi emlékekkel, a magánélet eseményeivel, a nemzedékek találkozásával, a néha-néha átszüremkedő gyermekkorral foglalkozik. Így válik e líra fontos szereplőjévé az anyai nagyapa, az édesanya és az apa, mindazok, kiktől az élni-tanulás, a saját törvény, a hadakozás és az emberi helytállás volt megismerhető, elnyerhető. Mindaz, mi megtartotta a költőt a törvénytelenységben, az embert próbáló időkben (*Áhítat, A kezdet kezdetén*). Felvillannak azon gyermekkori élmények is, melyek a költő mai etikai arculatának forrásvidékei voltak (*Céltábla*). És természetesen ott vannak a családi élet azon történései és szereplői is, amelyek és akik ennek folyamatos megerősítéséhez járulnak hozzá a jelenben (*Egy színészi alakítás élménye, Fényképarc*). Erkölcs-központúsága ellenére sem tekinthető azonban Kautzky egyhangú költőnek. Mert igaz ugyan, hogy e líra egyik erőteljes hangját a „szabad megkötözöttek“ világának, a deportáció börtönének keserű élményei váltják ki, ám korántsem kevésbé hangsúlyos a másik szöveg: az élet- és sorsutazás emberi értékeket felmutató világáé és szereplőié. Miután az ábrázolásmód konkrétsága mögött szinte mindig általánosabb tanulságok, következtetések, mondandók világa rejtőzik, Kautzky lírájának horizontja is tágul, egyre egyetemesebbé válik.

Kötete jól tükrözi írásművészetének karakterisztikus, prózájára is jellemző vonásait: az emberi létezés sajátosságainak, az ember önmagáért és a világért érzett/viselt felelősségének hangsúlyos megjelenítését, a lét mélyrétegeiben megbúvó összefüggéseinek feltárására való szüntelen törekvését és mindennek szigorú etikai értékrendben történő megjelenítését. A vallomásos alaphelyzetből gazdag és összetett, tematikailag és formailag egyaránt sokszínű, ám erőteljes gondolati-érzelmi tartópilléreinek köszönhetően mégis homogén költői világ jön létre, aminek autentikus tükré a *Párbeszéd* című kötet, benne kortárs költészetünk eredeti, sajátos hangja szólal meg. S immáron az életmű nemcsak zárt, hanem e kötettel, sajnos, lezáruló is. (*Pro Pannonia Kiadó, 1999*)

Szirtes Gábor

Képtelen kor rajza

Czigány Lóránt: Ahol állok, ahol megyek

Magáért beszél a cím, ugyanúgy, ahogy a könyvborítón az alatta lévő kép, amely a "S. A. Újhelyi Kegyesrendi Főrealgymnasium" század eleji látképe alapján készült. A borító belső részéről ugyanannak az embernek a két, időben nagyon távoli arca tekint ránk: a kisdíáké és napjaink híres tudósáé - hadd tegyem hozzá, művészéé, hiszen a szerző írói pályára készült, ráadásul humorista szeretett volna lenni.

A cím, a könyv bármilyen ismerete nélkül rögtön azt sugallja, hogy az egykori gyermek és a jelenlegi tudós író egy irányba néz: szülőföldjére, és itt is az iskolára, arra, amelyik a legközelebb állt hozzá. Még nem olvassuk a könyv sorait, de máris érezzük a hallatlan szeretetet, megbecsülést. A szellem napvilága ragyogott itt a legszanyarúbb időkben is, és az új idők új reklámfényei inkább igyekeznek elhomályosítani a múltból, a hagyományból áradó tiszta világosságot. Ezért több a számunkra Czigány Lóránt ragaszkodása bármilyen udvariassági gesztusnál, hiszen ő messzi tornyokat látva sem feledkezett el a mi világunkról.

Könyvének varázsos szavaival a múlt üvegharangjában mi is leereszkedünk az ő eszmélésének hajnal-idejébe: szemével látjuk családtagjait, környezetét. A gyermekkor időtlen világából zuhanunk a könyörtelen történelmi valóságba. Egyszerre éljük át a gyermeki lélek létezés-örömét és a halált osztó fegyverek okozta döbbenetet. Élet és halál lélegzetet dermedtő tánca vonult vidékünkön, hazánkon és idegen földön is végestelen-végig. Hogy mily hatással volt mindez a könyv főszereplőjére, magára a szerzőre, azt az is bizonyítja, hogy oly elevenen idézi fel, hogy magunk is szemünk előtt látjuk a bombák marcangolta táját, magunk is érezzük a tízéves gyermek döbbenetét, a közelgő tragédiát: az édesapa felkészíti gyermekét, hogy vigyázzon a családra, amikor ő már nem lesz jelen.

Képtelen kor, képtelen események! A fenti beszélgetésnek egyenes folytatása az, hogy az édesapa hadifogságba került. A magyar határ közelében, Ausztria területén történt mindez.

Ilyen körülmények közepette válik világossá a nyolcadik oldalon szereplő különös kijelentés: "Mert kétségtelen, hogy mindenkiben létezik törekvés az igazság megismerésére, ezt a törekvést azonban az ész ügyesen alárendeli a túlélés hétköznapi érdekeinek. Ez az ész igazi csele."

Önmagunk megismerésének a nehézségeivel nagyon is tisztában van a szerző; az emlékezetben kavargó képekből fölöttébb nehéz elővarázsolni a hajdan-volt jelent. Pedig az nagyon tanulságos. Épp ezért lehet oly nagyon örülni mindazoknak a képeknek, amelyeket ily körülmények ellenére is oly világosan tud rögzíteni a szerző.

Az oroszok megérkezésekor hamar vegyült öröm abba az örömbé, melyet a háború befejezése jelentett. "Vége volt a háború utáni önfeledt nyaralásnak, az oroszok meghozták a valóságot."

Ez az a valóság, amelynek végső soron az lett a következménye, hogy Czigány Lóránt nem maradhatott hazájában. Épp egy különös görög fiú kapcsán idézi Tamásit: "valahol otthon lenni a világban", és ez a gondolat őt is elkíséri élete során. Elég ránézni újra a könyvére: a cím, a kép egyértelműen hirdeti, hogy Czigány Lóránt hol van otthon a világban. Lélekben sohasem távolodott el szülőföldjétől.

Bontakozó gyermeki elméje fölöttébb éles látással fedezte fel, hogy vannak korok, amelyekben az életet humorral lehet szolgálni leginkább, ám az is hamar megvilágosodott előtte, hogy Petőfinek mélységesen igaza van: "Magyar vagyok. Természetem komoly,"

Bizony itt a humor szikrái nem mindig röppenhetnek fel gondtalanul. A kuplédalok is disszonánsabban szóltak itt olykor, mint a világ felelőtlenebb és szerencsésebb tájain.

Oly korban volt gyermek és ifjú a szerző, melyben hazánkra, népünkre irtózatossá váló vesz zúdult. Nemcsak az idegen erők apokaliptikus veszedelme nehezedett ránk, hanem a Himnuszunk aranymetszési pontján dermedező "hamweder", az önpusztítás is nagyon igaz, túl nyilvánvaló tényként jellemezte sorsunkat.

"Magyarországi tanulóévek" - hirdeti az alcím, s ebben az életidő rendje szerint Sátoraljaújhely, Gyöngyös és Szeged úgy követik egymást, hogy a sok színes emlék kavargásából leginkább a borítón is szereplő kép emelkedik ki: az újhelyi gimnázium.

Áprily Lajos ezen a tájon Erdélyt sejtette meg szívrepesve. Czigány Lóránt a Felvidékhez való kötődést hangsúlyozza, s valami sorsos vonást látok abban, hogy kényszerű nagy utazása előtt többször kellett végignéznie gőzösről az Alföldet, hogy ötvenhat bölcsője, Szeged lett magyarországi tartózkodásának utolsó állomása.

Igy érthető a múlt, a hagyomány ereje, mely egy sugárzó tekintetű fiatal esetében a lehetetlen legyőzését hirdeti: ez a legrosszabb körülmények között is a nagy és megvalósítandó élet.

Az első iskolai tabló nem sikerült. Szinte ezt igyekszik pótolni a gyöngyösi, a sátoraljaújhelyi és a szegedi tanítók, tanárok és tudós professzorok szóval megörökített képe.

Család, tájak, iskolák, történelmünk - sorsfordító idők: embert érlelő kor. A háború zivataráról, a menekülésről remek leírásokat találunk. A tudós irodalmárból itt bukkan elénk a leginkább a művész, az író.

Oly korban élt, amelynek néma, csendes tanúi is, még ma is minden képzeletet túlszárnyaló dokumentumokat őriznek. Ezeknek az adatoknak, múlt-Atlantiszba most készülődő képeknek még akkor is fontos üzenetük van, ha egy "átlagos" élet kaptatói fölött vonult el az idő vihára.

Az életrajzi vallomás rengeteg rétegét, a gondolatoknak mélységét csak hosszú elemzés során lehetne feltárni.

A tudós irodalmár azt hirdeti, hogy nem fogadja el a mélylélektan tételeit, különösen a szélsőségeket nem. Hamar kiábrándult a nyelvtudományunkat szinte meghasonlásba hajszoló több "szomszéd vár" harcából. Ugyanigy van az irodalomtudománnyal is. Lélekről és irodalomról talán épp ezért oly szabadon vélekedik, mintha ma is valamelyik iskola padjában ülne.

A második világháború és ötvenhat a gyermekkorunk és az ifjúkorunk olyan állomásai a szerző életében, hogy bármelyik emlék, bármelyik mozaik méltán ébreszti fel bárkinek is az érdeklődését. Ezt bátran mondom akkor is, ha nem egy esetben tapasztaltam, hogy egy mai fiatalnak megbízhatóbb értesülései vannak az ókori egyiptomiakról, mint a szülei vagy nagyszülei megélt történelmi korszakairól.

Igen, talán épp a nagy tájékozódási áradás, robbanás okozza azt, hogy könnyebb a történelem mélységes kútjába nézni, mint a közelmúlt zavaros vizeire evezni. Persze, bárki kérdezhetné: mi az, hogy zavaros? A szerző által bemutatott kor lényege talán már kikristályosodott! Remélem.

Ám nézzük a könyv szereplőit! Jómagam az itt említett tanítók, tanárok, professzorok nagy részét ismerem, mert a tanítványuk

voltam. Hogy ezt itt megjegyzem, azzal csak azt akarom mondani, hogy ezek valóban nem kitalált nevek, nem egy irodalmi mű, író által elképzelt alakjai. Ebben semmi rendkívüli sincs, hiszen az igazi visszaemlékezés a valóságos embereket feltételezi. Goldoni így láthatta Vivaldit középszerű zenésznek. Ám "Mitsingen ist verboten" (Tilos együtt énekelni") hirdette a weimari felirat, vagyis az operaelőadás közben a nézőnek nincs joga dudorászni, énekelni. Így tehát nekem is tilos azt részleteznem, hogy van, akit én másnak ismertem meg, de jócskán vannak olyanok, akiknek az emlékéét épp a könyv sorai teszik még világosabbá, még közelebbé előttem. Az emlékezés nagyon erősen ahhoz az időhöz kötődik, amely az egyén számára valami miatt jelentős volt, az itt szereplő emberek olykor esetleges vonásaikkal vannak jelen, másnak, az illetővel való más idő- és más helyzetbeli élménye eleve eltérhet ettől, épp ezért ilyen esetben, az irodalomban nincs helye a "perújrafelvételnek", mert az emlékezet az emberi szabadság függvénye.

Pirandello méltán állította azt, hogy az egyén annyiféleképpen létezik, ahányan emlékeznek rá. Itt vitának helye nincs. A színrelépés vagy zavar valakit, vagy nem. Aki megjelenik az élet színpadán, az óhatatlanul belekerül egy bizonyos keretbe, és az irodalom, mindennek valami mása, bátran valljuk: égi mása. De elhisszük-e, hogy mindig az? Sarkalatos kérdés, hogy itt, eme új közegben több levegőt kap-e az illető, mint a valóságban, vagy kevesebbet, és nyer-e általa bármit is az olvasó.

Összességében itt óriási nyereségről van szó, mégis azt kell mondanom, hogy ez a könyv legnehezebb, legkritikusabb pontja. Miről van szó valójában? Verdi "Szabadságkórusának" és ötvenhat októberének a párhuzama egyértelműen jelzi, hogy mi a szerző életének fő élménye, mi az, amire bármikor rámondja, hogy valóban csodálatos volt. Épp ezért örök rejtély előttem, hogy mi történt vele, amikor a forradalom utáni megtorlás újhelyi áldozatának az emlékéét idézi: "egy hirtelen kiserkent bajuszú, pisze orrú", Amerika ellen ágáló fiúcskáról állapítja meg, hogy amikor Amerika csakugyan nem avatkozhatott be, ötvenhat miatt felakasztották. A "hétköznapi hős" sablonjába ez remekül beleillik. Csak az az igazság, hogy ehhez semmi köze sincs Józsa Györgynek. Tehát a lélekcserező idők agyimosásos szereplője sohasem létezett, mert az a Józsa György, akit 1957. április 12-én, alig egy nappal a műtétje után felakasztottak, végképp nem azonos azzal, akit Czigány Lóránt osztálytársának nevez. Mindez a könyv olyan rejtélye pillanatnyilag, amelyet remélhetőleg egy újabb kiadás tisztázni fog.

Czigány Lóránt nagyon szerette Karinthy Frigyes. Élete egy-egy nagy teljesítménye során méltán gondolhatott "A cirkusz" című remekre. Most a hajdani gyermekéről vallott. Azt megörököltette, és minden bizonnyal sokaknak lesz rokonszenves. Lebilincselő stílussal, rengeteg élménnyel találkozunk.

Fogadjuk szeretettel ezt a könyvet, hiszen korlátait maga a szerző is tudja. Maga hirdeti: "minden ember életében legalább egyszer feltámad a vágy, hogy önmagával szembenézzon, még akkor is, ha tudja, hogy ez a szembenézés csak tökéletlenül sikerülhet, mert a visszapillantó tükörben csupán a távolodó múlt egybemosódó lidércfényei ugrálnak."

Ez igaz, de a rendkívüli adottságú tudós és író épp ezekből a lidércfényekből varázsolja elénk múltunk olyan képeit, amelyek önismeretünk számára óhatatlanul szükségesek.

Tusnádyl László

Ausztráliai történelem

Kunz Egon: Magyarok Ausztráliában

Vagyunk még néhányan, akik személyesen emlékszünk Kunz Egonra 30-35 évvel ezelőtt, amikor az ausztráliai temetőket járkalva kutatgatta a régi sírfeliratokat, böngészte a sokszor több mint száz éves ausztráliai születési anyakönyveket és halálozási bejegyzéseket. Tette mindezt magyar vonatkozású adatok reményében.

Munkájának gyümölcse volt az 1968-ban megjelent angol nyelvű *Blood and Gold (Vér és arany)* című könyve az ausztráliai magyar bevándorlás történelméről, majd ezt követte 1985-ben *The Hungarians in Australia* kötet. A két előbbi tanulmány összegezéséből és további anyagok bevonásából született az itt tárgyalt tanulmány, melynek kéziratát a szerző halála előtt néhány hónappal postázta a kiadónak, de megjelenését már nem érte meg.

Kunz Egon könyvtáros és demográfus volt. Jelentek meg más könyvei is angolul, valamint több előadást tartott mind Ausztráliában, mind Ausztrálián kívül. A szakmában és a jobban értesült magyarok között "neve volt". Viszont a köztudatban, és ez az ausztráliai magyarok zömére is vonatkozik, neve a megérdemelnél kevésbé volt ismeretes és megbecsült.

A Victoria Államban lévő Castlemaine városkában található egy Buda nevű, a múlt században épült ház. Ez a ház Ausztrália történelmi kincsei között van bejegyezve, turistáknak mutatják. A Buda nevű házat egy Levinyi Ernő 48-as menekült Kossuth honvéd építette és Kunz Egon hívta fel a figyelmet a házra, mikor egyik útja alkalmából feltűnt neki, hogy ez az épület egészen máshogy néz ki, mint a szokványos ausztráliai házak. Kunz elkezdett nyomozni és felderítette a ház nemcsak nekünk, magyaroknak, de az ausztrál történészeknek is roppant izgalmas eredetét. Ha Kunz Egon nem figyelt volna fel Levinyi ezüstműves által épített házra, akkor talán az épület régóta bulldozerek martaléka lenne. A ház jól ismert lett, a környék minden turisztikai füzetecskéjében szerepel, de a történet feltárójának a nevét, Kunz Egont, vajmi kevesen ismerik. És ez szomorú.

Pulszky Károly a Kossuthot az emigrációba követő Pulszky Ferenc fia volt. Zivataros élet volt mögötte: a Kiegyezés után hazatért Angliából Magyarországra, az Országos Képtár igazgatója lett és a híres színésznőt, Márkus Emiliát vette el feleségül. Sajnálatos dologok következtében Ausztráliába vándorolt, ahol boldogtalan hónapok után öngyilkos lett. Ezt a történetet is ő mentette ki Ausztráliában a feledés és nem-tudás homályából. Thomas Shapcott ausztrál író és költő írt rádiójátékot és regényt a Pulszky témáról, és mindez filmre is került. Mindenütt Shapcott neve dicséretetik, mint a téma kiásója, pedig ez az érdem Kunz Egont illeti meg!

Az olvasó rengeteg érdekes, néha izgalmas, olykor emberi tragédiával egybeszótt történetet talál a könyvben. A felületes olvasó talán mosolyogva olvas a kötetben egy olyan történetet, hogy egy illető magyar, aki Kubán keresztül érkezett Ausztráliába a 20-as években, szeszfőzőt alapított, majd vegyszeti üzemében légyapapírt készített. Vagy pedig hadd idézzek a kötet 103. oldaláról egy másik élettörténetet:

Göczel István 1856-ban született Magyarországon. Bécsben és a selmecebányai bányaakadémián tanult, és egy ideig egy magyar rez- és ezüstbánya igazgatója volt. 1888-ban érkezett Sydneybe, onnan átköltözött Queenslandbe, majd Tasmaniába, hogy ott az aranymezők mineralógiáját tanulmányozza. 1892-ben átmélt Nyugat-Ausztráliába, ahol akkor tört ki az aranyláz. A nyugat-auztráliai kormány megbízásából két expedíciót vezetett teveháton a Murchison aranymezőkre. Első expedíciója az Esperance Bayley's Reward - Menzies vidék ásványait tanulmányozta. 1895-ben otthagya az állami szolgálatot és önállósítva magát, mint bányászakértő dolgozott. 1897-ben a nyugat-auztráliai aranymezők központi városában, Coolgardie-ban találjuk; ekkor jelenik meg egy szaktanulmánya Nyugat-Ausztrália belsejének aranymezőiről. Mint mineralógust és bányászakértőt különböző vidékek érctartalmának kivizsgálásával bízzák meg. 1901-től Perth Montana körzetében telepszik le, és tíz évvel később meg ott találjuk. Azután nyoma vész.

"Hogy milyen színes életük volt egyeseknek!" - mondhatja az olvasó. Arra viszont talán nem gondol, hogy az ilyen bonyolult és kalandos élettörténetek nyomozása milyen hosszú és nehéz munka. A képzeletbeli olvasó talán könnyedén legyint, hogy "könnyű volt mindezt kinyomozni, csak a magyar neveket kellett kiírni a különböző bejegyzésekből". Erre két választ tudok adni: az első válasz az, hogy az ilyen "bejegyzéseket" nem ejtették szerezcsen szolgák a szerző ölébe! A második válaszom az ilyen esetleges lekicsinylésre az, hogy Kunz Egon könyvében számos német és szláv hangzású név is szerepel. Elvégre az 1849-es világsos tragédia után Ausztráliába menekült honvédek között - köszönet a szerző alapos kutatásának - találunk olyan neveket is, mint például Szumrák, Prihoda és Münster.

A *Magyarok Ausztráliában* kötet másik érdeme, hogy a korai bevándorlókat gyakran nyomon követi: számos alkalommal megemlíti, hogy mi történt a leszármazottakkal, kiváltképpen, ha azok a tudományos, a művészeti vagy a politikai életben, az iparban vagy kereskedelemben jól ismertté váltak Ausztráliában. Számos olyan magyart is nyomon követ, aki más országba vándorolt tovább Ausztráliából, vagy pedig hazatért Magyarországra.

A kötet anyagában Új Guinea-i magyarokról, azaz ott kutatást végző egyénéről, mint például Bíró Lajosról és Fenichel Sándorról is olvashatunk, valamint az Ausztrália tulajdonát képező Déli Sarkvidégre utazó tudósokról úgyszintén.

Kunz Egon könyve a magától értetődő ausztráliai magyar bevándorlás kitűnő felkutatásán kívül számos más értékkel is rendelkezik. Hadd említssem meg ezek között a jelentős "mellék-eredmények" között azt, hogy az olvasó igen jól értesülhet Ausztrália történelméről, Kossuth és követőinek a tevékenységeiről az emigrációban és a II. világháború utáni ausztriai és németországi magyar menekült-táborok körülményeiről, lakóinak mibenlétéről és dilemmájáról. Szerintem a könyv nem-magyar származású ausztráloknak is roppant hasznos történelmi és szociológiai kézikönyv lehetne, és remélem valamikor a kötet angol fordítását is láthatjuk.

A szerző kitér a látogatókra is. Reményi Ede hegedűművész 1884-85-ben vendégszerepelt, míg Pásztor Árpád festő a századforduló előtti években töltött néhány évet ebben az országban. Megtudhatjuk, hogy Szigeti József hegedűművész 1932-ben vendégszerepelt, Róheim Gyula antropológus és etnográfus pedig 1928-ban tanulmányozta a bennszülötteket. Az 1956 után Ausztráliában vendégszerepelt magyarországi és külföldön élő magyar zenészekről és karmesterekről nincs említés. Elvégre ilyenek nagy számban jöttek, az újabkori művészettörténezzettel foglalkozók erről amúgy is bővebben értesültek.

A kötet olyan érdekes eseményről is beszámol, mint például számos Muraközben élő szlovén és horvát lakos Ausztráliába való kivándorlása a 20-as években, miután ezek között több magyar névre lehet lenni.

Kunz Egon menekült-tárgykorben is értékes szakkikket publikált. Nem csoda, hogy ennek alapján kitűnően tárgyalja kötetében a különböző magyar bevándorlási "hullámokat": általában Magyarországról való elvándorlás vagy menekülés fő oka, hogyan találták fel

magukat az Ötödik Kontinensen, valamint hogyan viszonyultak a már ott élő magyarokhoz.

A kötetből arról is felvilágosítást kaphatunk: miféle ausztráliai törvények szabályozták a több mint 100 év folyamán a Magyarországról való bevándorlást és milyen törvények voltak életben Magyarországon a kivándorlással kapcsolatban.

Kunz Egon könyvének megjelenése azért is öröndetes, mert megtudhatjuk belőle mindazok nevét, akikre mind az itt élő magyarok, mind a hazaiak büszkén gondolhatnak. Akadnak számosan ilyenek, kezdve a tudomány világából a sporton keresztül a könyvkiadásig és művészetekig. Kár, hogy nem olvashatunk arról, miként él Ausztráliában két tudós, akik a Magyar Tudományos Akadémia tagjai.

A kötetből nem hiányzanak hasznos és sokatmondó ausztráliai népszámlálási és egyéb adat-táblázatok, érdekes illusztrációk. (Például Pulszky Károly 46492-es számjegyű útlevele, melyet "1-ső Ferenc József, Ausztria Császára és Magyarország Apostoli Királya Nevében" állítottak ki a múlt században.)

Nehéz lenne a kötetben hiányosságot vagy helytelen értékelést találni. Hiányosság talán az, hogy az Ausztráliában híressé vált magyar sportolók között nem találjuk Jávor Károly nevét, aki Victoria Államban válogatott asztalitenisz edző volt 1957 és 1960, valamint 1963-1968 között. Könyve is jelent meg Thanks for Coming címmel. Tanítványai Ausztráliában összesen 71 aranyérmet nyertek. Felesége, Jávor Zsuzsi tízszer nyert bajnokságot - természetesen szintén asztaliteniszben, fia pedig kétszer. Egy ábécérendes névmutatót is hiányolok a könyvből, de erről a kiadónak illetet volna gondoskodnia. Nyilván a jól ismert pénzhiány az oka ennek a mulasztásnak.

Befejezésül azt szeretném megemlíteni, hogy sajnálatosan helytelen lenne, ha a hazai vagy külföldi magyar olvasó Kunz Egonról csupán posztumusz könyve kapcsán tudna valamit. Illő lenne azt is nyilvántartani a szerzőről, aki különben versírással képzelte fiatal korában a jövőjét, hogy a magyar kultúra és irodalom külföldi ismertetésében is érdemeket szerzett: a magyar versek angol antológiáját adta ki 1955-ben. Az 1956-os forradalom leverése után (1956 decemberében) az ausztrál állami rádióban félórás program volt, melyet Kunz Egon angol fordításaival illusztráltak. Madáchot is fordította angolra, valamint a Makkai Ádám által szerkesztett hatalmas angol nyelvű vers-antológiában is található Kunz Egon műfordításokat. *(Teleki László Alapítvány)*

Hidegkuti Béla